

Personhistorisk

TIDSKRIFT

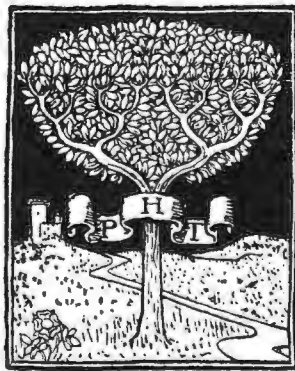

1999:2

Årgång 95

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Olof Hägerstrand

Utgiven av Personhistoriska samfundet
1999:2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska samfundet genom tidskriftens redaktör,
fil. dr Olof Hägerstrand, Fasanvägen 4, 775 95 Krylbo.

Medlemsavgiften i samfundet är 100:- per år, + porto (20:-), och betalas
via inbetalningskort (postgironummer 25 38-7) vilket kommer medlemmarna
tillhanda genom utsändandet av årets första häfte.

Ansvarig för medlemsregister och distribution är sekreteraren,
arkivarie Lena Ånimmer, Riksarkivet, Box 12541, 102 29 Stockholm.

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från
SVAR, bokförsäljningen, Box 160, 880 40 Ramsele.

Redaktionsutskott: pressarkivarie Lars Rumar (samfundets ordförande),
arkivarie Lena Ånimmer, fil. dr Gunnar Åselius samt redaktören.

Manuskript till PHT måste vara skrivna på dator. Bidraget skall översändas både på diskett och i utskrift (2 ex.) med dubbelt radavstånd och en marginal med en bredd av minst 2 cm. Både IBM- och Macintosh-system är gångbara. Filerna bör vara av ASCII-typ eller vara skrivna i Word. Red. använder för egen del en PC (Windows 98 med ordbehandlingsprogrammet Word 97), varför eventuella justeringar lätt kan göras om bidrag som överskickas gjorts åtkomliga med detta program eller program som går att bearbeta härmed. Angiv på disketten ordbehandlingsprogram och filnamn.

Fotnoter placeras efter den tryckta texten i tidskriften, varför det är lämpligt att tilldela dessa en särskild fil på disketten.

Observera att namn på böcker, tidningar, tidskrifter skall kursiveras i texten varje gång de förekommer. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter etc. kursiveras däremot inte utan omgärdas i stället av citattecken.

Undvik spärrad stil. Kursiv stil är att föredra om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Närslut gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Därutöver gärna några rader till vår spalt "Bland medarbetarna".

Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte. Däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio exemplar av det tidskriftsnummer där deras bidrag blivit publicerat. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild tackning av just dessa forskningsområden.

Manuskript insändes till redaktören.

Innehåll

Artiklar

<i>Anders Ekström</i>	Om kretsbiografins möjligheter	101
<i>Kjell Lekeby</i>	Drottning Kristinas förutsägelser	109
<i>Rolf Lundén</i>	David Edström	117
<i>Ulf Hamilton</i>	Mentaliteter i kamp – Kejne och ”Apelsinsaken”	130
<i>Birgitta Holm</i>	Personhistoria och litteratur	153

Recensioner

<i>Anders Winroth</i>	Brev ur askan. Av Hans Gillingstam.	156
<i>Olof Hägerstrand</i>	Swedenborgs hemlighet. Av Lars Bergquist.	157
<i>Gunnel Furuland</i>	Minnets hemlighet: En bok om Erik Gustaf Geijer. Av Anders Ehnmark.	163
<i>Olle Bergquist</i>	Brev. Ny följd. I & II. Av Fredrika Bremer.	165
<i>Olof Hägerstrand</i>	Johannes Kolmodin i brev och skrifter. Av Carl Gustaf Kolmodin.	170
<i>Olof Hägerstrand</i>	Handelsresande i liv: Om vilja och vankelmod i krigets skugga. Av Lena Einhorn.	177
<i>Pär Hellström</i>	Sara Lidman – i liv och text. Av Birgitta Holm.	179

Bland medarbetarna 185

Tidskriftsöversikt 187

Personregister 191

Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1999

Personhistoriska samfundets årsmöte ägde rum i Ridarhuset i Stockholm den 6 maj 1999. På revisorernas förslag beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1998 års förvaltning. Till ordförande för samfundet omvaldes förste arkivarien vid Riksarkivet, fil. lic. Lars Rumar. Till styrelseledamöter omvaldes fil. dr Björn Asker, fil. dr Lars Ericson, fil. dr Björn Gäfvert, fil. dr Olof Hägerstrand, professor Bo Lindberg, fil. lic. Evabritta Wallberg, fil. dr Lars Wikström, fil. kand. Lena Ånimmer samt fil. dr Gunnar Åselius. Tidigare redaktören Gunnar Åselius omvaldes dessutom att jämte ordföranden och redaktören ingå i redaktionsutskottet för Personhistorisk tidskrift. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Lars-Olof Skoglund. Till revisorssuppleant omvaldes fil. dr Andreas Tjerneld. Samfundets stipendium för framstående personhistorisk forskning om 5 000 kr delades ut till docent Birgitta Holm för hennes bok *Sara Lidman – i liv och text* (1998).

Efter årsmötet presenterades riddarhusgenealogens verksamhet av f. riddarhusgenealogen Lars Wikström.

Vid styrelsens konstituerande sammanträde samma dag utsågs Olof Hägerstrand till redaktör för samfundets publikationer, Björn Gäfvert till samfundets skattmästare samt Lena Ånimmer till dess sekreterare.

Om kretsbiografins möjligheter

Några reflektioner¹

ANDERS EKSTRÖM

Sent på kvällen den 22 januari 1861 antecknade Pontus Wikner i sin på flera sätt mycket gripande och länge tillslutna dagbok att han varit på zwyck på Löfs sal i Uppsala. Festen föranleddes av att en ung göteborgare och apotekarson, 17-åringen Otto Landgren, hade klarat sin examen och skrivits in som student vid universitetet. Det var andra gången Landgren prövade sin lycka; nu hade han gått igenom med mediokra betyg.²

Den följande hösten väntade Sigfrid Wieselgren på sin tur. Han var jämnårig och kamrat med Landgren sedan skolåren i Göteborg. I ett otåligt brev till sin bror skrev han att man lätt blev ”fatalist med afseende på Student-examen” om man visste hur den gick till.³ Men Wieselgren hade större framgångar än Landgren, och blev fullvärdig student redan efter sitt första försök.

Under de närmaste fyra åren, fram till vårvintern 1865, skulle Wikner, Wieselgren och Landgren umgås näst intill dagligen. När de lämnade Uppsala vid terminsavbrotten inleddes brevscri-

vandet redan efter några dagars skilsmässa. När de återvände från ferier och resor gav de omedelbara rapporter om möten med gemensamma vänner. De ingick i en vänkrets om ett tiotal personer, som under några mycket formativa år av sina liv möttes regelbundet. I vissa fall bodde de tillsammans, mera allmänt gällde att de åt och drack, spelade teater och bildade ordenssällskap tillsammans. Men mera viktigt var att de skapade sina intellektuella och sociala identiteter tillsammans.

År 1854 skrevs den äldste i kretsen in vid universitetet. Det var Philip Leman, född 1837 och en spexare och jurist som bland de närmaste vännerna gick under namnet ”universalskeptikern”. Fyra år senare anlände den ett år yngre Ernst Björck, poet och son till den stridbare biskopen i Göteborg, Gustaf Daniel Björck. De övriga var födda i början på 1840-talet. Anton Nyström kom till Uppsala 1860. Samma år anslöt Robert Dickson, som med tiden skulle bli en framgångsrik ämbetsman och politiker. Dennes bror

William var också medlem av samma vänkrets. Den yngste i gruppen, den blivande teologen Oscar Quensel, registrerades som student 1863. Tidigare hade även bondsonen Jonas Alströmer och det unga prästämnet John Åkermark blivit delar av samma cirkel.

Kretsens sammansättning liksom umgängets täthet växlade under åren, men även de äldre var kvar i Uppsala till 1865 när gruppen av olika skäl skingrades. Flera av de unga männen lämnade då Uppsala, det gällde exempelvis Alströmer och Robert Dickson; några blev, om inte fiender, så åtminstone främlingar för varandra, det gällde Wikner och Wieselgren; en av dem avled, det var Otto Landgren.

Samtliga hade sin bakgrund i Göteborg, och i Uppsala blev Göteborgs nation en viktig samlingspunkt. Pontus Wikner hade visserligen vuxit upp på annat håll, under knappa villkor i Valbo-Ryrs socken i Dalsland, men gymnasieåren tillbringade han i Göteborg. I själva verket var flera av kretsens medlemmar redan bekanta med varandra när de kom till Uppsala. Wieselgren, Björck och bröderna Dickson hade umgåtts i sina föräldrars hem och representerade en ny generation ur den västsvenska huvudstadens societet. Men de sociala skillnaderna hade inte hindrat att de även träffat söner ur andra skikt. Ett halvt sekel senare skrev Wieselgren med anledning av tiden i Uppsala att man oftast valde "sitt umgänge bland sina kamrater redan från skolan".⁴

Mellan enskilt och allmänt

Flera av medlemmarna i göteborgarnas krets har uppmärksamrats i forskningen om det mellersta och sena 1800-talet. För majoriteten av dem

gällde att de skulle bli mycket framträdande inom sina olika verksamhetsområden, och de har därför blivit viktiga gestalter i den svenska 1800-talshistorien. Men här är det inte Wikners insatser inom filosofin, Nyströms roll i medicinhistorien eller Sigfrid Wieselgrens betydelse för reformeringen av det svenska fängelseväsendet som står i centrum för intresset. Istället skall jag använda gruppen som en utgångspunkt för några reflektioner kring vad jag vill kalla *kretsbiografien*.

Perspektivförskjutningar inom historievetenskaperna har ofta sin upprinnelse i generaliseringsfrågor och förmedlingsproblem mellan olika analytiska nivåer. Under de senaste decennierna har det funnits en tendens att gå från struktur till aktör, från stora kollektiv till biografier, från diskussioner om traditioner, strömningar och epoker till ett ökat intresse för mer eller mindre unika identitets- och meningsskapande processer. Med andra ord har jakten på skillnader blivit mera intensiv än jakten på likheter. Detta har inte inneburit att begreppen lämnat historien, tvärtom. Däremot försöker forskarna undvika att de förfalskas till objekt, eller blir en del av statiska och hierarkiska modeller som svävar fritt mellan historiska situationer av helt olika slag. Målet för en sådan nyorientering är en historia i rörelse, en historia om hur aktiva subjekt skapar mening i en oregelbunden process av förhandlingar och praktiker.

Den amerikanske historikern J. H. Hexter berättar i en av sina böcker om en kollega som menade att den viktigaste skiljelinjen mellan olika historiker går mellan "lumpers" och "splitters".⁵ "Lumpers" sorterar historien i boxar som de själva konstruerat. Med effektiva rörelser eti-

Pontus Wikner (1837–88).

ketteras historiens skenbara mångfald med hjälp av ett mycket begränsat antal begrepp eller kategorier. ”Splitters” är däremot förälskade i skillnader och diskontinuiteter; varje generell beskrivning bemöts med serier av undantag, alternativa tolkningsmöjligheter och betydelse.

Det är inte svårt att definiera olika historiker med hjälp av distinktionen mellan lumpers och splitters. Det är också uppenbart att den förskjutning i perspektiv som jag nyss nämnde har burits upp av en samling mer eller mindre ilska splitters. Samtidigt har givetvis historiker i alla tider sökt efter rimliga förbindelser mellan det enskilda och det allmänna, mellan det specifika och det generella. I sin essä om televisionen be-

klagar sig Pierre Bourdieu över att sociologer så lätt faller offer för en av två lika olyckliga och ”symmetriska illusioner”. Den ena hyllar devisen ”ingenting nytt under solen”, och ser överallt detsamma, ständiga upprepningar av redan kända mönster. Den andra illusionen innebär att man ständigt ser det nya, brytpunkten, det aldrig tidigare registrerade. Jag vet inte i vilken grad Bourdieus elakhet träffar sociologin, men dessa illusioner lever och kämpar inom historievetskaperna.⁶

Kretsbiografen är ett försök att identifiera en analysnivå där både likheten och skillnaden, det enskilda och det allmänna kan komma till sin rätt. Själva ordet krets vill jag koppla till vad som

kunde kallas de informella gemenskapernas historia. Den mer informella gruppen har ofta stått i skymundan av traditionella kategorier inom den historiska forskningen: individen, familjen, yrkesgruppen, klassen eller samhället. Man kan konstatera att dessa begrepp har tilldelats en central betydelse i den mycket omfattande forskning som arbetat med olika moderniseringsperspektiv. Det finns alltid skäl att fundera över på vilka sätt olika kategorier vägleder historikerns sökriktning och förväntningshorisont; olika typer av moderniseringsteorier har inneburit att de informella gemenskaperna hamnat i bakgrunden. Inom idéhistorien har dessutom intresset för traditioner och intellektuella skolbildningar dominerat på bekostnad av andra kollektiva former.

Kretsbiografen är också något annat än prosopografen, som främst har blivit ett begrepp för studiet av betydligt större kollektiv med sikte på att bland annat identifiera likheter i bildningsgång, karriär- och yrkesvägar.⁷ Även det populära begreppet ”nätverk” är närmare knutet till specifika verksamhetsområden och frågor om hur kunskapsförmedling går till. Kretsen är en mindre, betydligt tätare och intimare gemenskap, och söker man perspektiv på kretslivets förflutna former är det klokare att studera vad som skrivits om vänskapens historia. Men kretsbiografen skall inte bara avgränsas mot andra sätt att studera grupper och kollektiv; den är också något annat än biografen.

Makt och mångfald

Kanske kan man hävda att fokuseringen på kretsen också kunde vara ett sätt att vara trogen mot viktiga aspekter av det mellersta 1800-talets

samhälleliga struktur, åtminstone vad gäller eliternas struktur. Kulturmiljöns småskalighet var ett avgörande villkor både för det intellektuella och sociala livet i Sverige vid 1800-talets mitt. Även på den här punkten finns det anledning att varna för en synvilla: småskaligheten innebar inte någon självklar homogenitet. Tvärtom, begränsningen både skapade och nödvändiggjorde en viss mångfald, såväl socialt som intellektuellt.

När olika filosofiska, religiösa och politiska positioner stod mot varandra ägde debatterna ofta rum mellan människor som var eller varit studiekamrater, lärare/elever, kollegor, släktingar eller vänner. Beskrivningar av idéhistoriska traditioner förmedlar ofta ett intryck av att människor i huvudsak sluter sig samman i enlighet med intellektuella kriterier, men vid mitten av 1800-talet kunde en rad olika ståndpunkter rymmas i en och samma krets, i ett och samma rum. Samvaron i gruppen av unga göteborgare i Uppsala på 1860-talet ger flera exempel på just detta. Deras umgänge överskred systematiskt de intellektuella orienteringarnas gränser samtidigt som det återgick på släktskaps- eller tidiga vänskapsrelationer av närmast familjär natur.

Genom kretsbiografen blir det även möjligt att studera frågor om makt i en mycket konkret mening. Det är svårt att övervärdera betydelsen av de informella gemenskaperna i 1800-talets Sverige. De förbindelser som de unga männen fortsatte eller upprättade i universitetsstaden ledde vidare ut i andra delar av samhället, via gemensamma bekanta, genom salongerna och vissa professorshus, genom somrarnas informatorstjänster, osv. Både deras skriv- och samtalskultur kan dessutom studeras som ett slags övning för ett liv i offentligheten.

I detta sammanhang är det också värt att notera att klass blir ett trubbigt begrepp på kretsens nivå. Göteborgarnas gemenskap bestod av söner ur den högre societeten, en stadsborgerlig medelklass och magra lantbrukarvillkor. Det fanns ingen fix och färdig kollektiv identitet i denna gemenskap; däremot möjliggör kretsbiografin en koncentration på frågor om hur kollektiva och individuella identiteter skapas, upprätthålls och omförhandlas i specifika situationer, genom historiskt specifika processer.

Det har varit mycket tal om unga män. Under 1850- och 60-talet var universitetet och studenternas sammansättning i Uppsala under stor omvandling. Men fram till 1872 fanns det en orubblig konstant: samtliga var män. Redan genom sina tidigare erfarenheter av utbildning och socialt liv hade kamraterna från Göteborg vant sig vid att skapa sina världar i en exklusiv gemenskap inom sitt eget kön.

Vi vet att dessa ynglingar levde i en tid av högstämnda vänskapsförklaringar och intima tilltal. Vi vet också att det är en svår sak att tyda det idealiserande språkbruket på ett troget sätt. Nyanserna mellan de språkliga uttrycken för kamratskap, vänskap, intimitet, kärlek och erotisk attraktion är ofta svåra att uppfatta. Orden fick inte minst en speciell laddning av att en religiös språk- och erfarenhetsvärld var djupt levande. Men dessa svårigheter gör inte kretsen till en mindre fruktbar nivå för studier av hur könsidentiteter konstrueras och omförhandlas i ett nära samspel med de gränser som den gemensamma kulturen ständigt upprättar och bryter ner. Tvärtom, de unga männen från Göteborg prövade, lekte med och sökte olika identiteter, och frågan om det egna könet samt relationerna

inom och mellan könen var ett centralt tema i såväl deras samtal som de enskilda individernas tidsenliga introspektion.

Trots de individuella skillnaderna i intellektuell och religiös orientering kan man iaktta ett gemensamt etos i det mycket täta umgänge som kretsen utvecklade i Uppsala. De strävade mot en roll som världsförbättrare, och sökte en möjlighet att göra något, som de ofta uttryckte det, för mänsklighetens nytta och väl. Flera av dem, däribland Wieselgren, Anton Nyström och Robert Dickson, skulle lämna Uppsala fyllda av reformiver. De blev också mycket framgångsrika inom sina respektive områden. Andra drevs bokstavligen i döden av de förväntningar som var knutna till detta ideal. När Otto Landgren begick självmord i februari 1865 hade han bara några dagar tidigare förklarat att han aldrig skulle kunna uträtta något av värde för mänskligheten, att han visserligen var ärelysten, men saknade kraft och förmåga. För att ändå kunna vara till någon nytta uppmanade han sina vänner att de skulle använda hans karaktär och livshistoria "för det stora målet: mänsklighetens bildning och förädlande".⁸

Rollen som världsförbättrare utformades i opposition mot en äldre generations påstådda isolering i en högre andlighet av skön poesi och rena idéer. Idealet formulerades med uttryckliga anspråk på att vara avsett för ett modernt samhällsliv, men var samtidigt sammanvävt med en kristet-idealistisk livsvärld.

De flesta i kretsen hade fostrats i en schartausktsk präglad religiositet. I Uppsala befann de sig mitt i de stora striderna kring Boströms filosofi, bokstavstron, helvetesläran och den hotfulla radikalismen. Redan under uppväxtåren i Göte-

borg hade de kommit i kontakt med några av religionsdebattens stora namn, latinlektorn Nils Vilhelm Ljungberg och Viktor Rydberg. Men de utvecklades i olika riktning inom det spänningsfält som rörde sig mellan ortodoxi, nyreligiositet och fritänkeri. De var också ständigt i färd med att omformulera sina ståndpunkter. Flera av dem förblev djupt religiösa, några närmade sig väckelsen, medan andra kallade sig skeptiker eller rentav materialister. De hämtade också intellektuella intryck från en rad olika håll. Lika gärna som Wikner och Wieselgren läste Johannesevangeliet, läste Otto Landgren den politiskt radikale Nils Lilja och den omåttligt populära romanförfattaren Edouard Laboulaye. Kretsens habitus var med andra ord inte avhängigt ett snävt definierat doxa.

Modernitet och minne

Trots den mycket täta och intensiva gemenskapen, och släktskapen i ett grundläggande livsetos, präglades följaktligen kretsen av intellektuell mångfald. Däremot var de överens om att de befann sig i de moderna frågornas centrum. Senare i sina liv hävdade flera av dem att det fanns en alldeles uppenbar kontinuitet mellan deras egen ungdomstid och det radikala 1880-talet. Ja, i själva verket såg de en kontinuitet som sammanföll med deras egen levnadsålder.

Den moderna tidens centrala konflikt var, hävdade exempelvis Sigfrid Wieselgren i flera romaner och minnesböcker, kampen mellan tro och tvivel, mellan religiös övertygelse och förnuftets anspråk på vetande. Enligt denna historieskrivning hade konflikten blivit tydlig under 1830-talet i samband med striderna kring David

Friedrich Strauss bidrag till den historiska bibelkritiken, blivit ännu mera intensiv under 1860-talet genom framför allt Rydbergs och Boströms skrifter samt den svenska översättningen av Ernest Renans bok om Jesu liv. Denna "tidsriktning", som Wieselgren kallade det, nådde sin höjdpunkt under 1880-talet. Wieselgren blev med tiden alltmer kritisk mot denna "riktning", men historieskrivningen utformades ofta på ett liknande sätt av dem som menade att det var en positiv utveckling.

Frågor om modernitet och moderna genombrott tycks i ovanligt hög grad vara förbundna med det förflutnas självbilder. Exempelvis vore det fruktbart att studera det förflutnas egna "moderniseringshistorier" i ett generationsperspektiv, och även för denna fråga kan kretsbiografin vara en givande utgångspunkt.⁹ Det finns en återkommande tendens att formulera den egna samtiden och den egna intellektuella positionen som den mest moderna, och historikern löper ständigt risken att reproducera den ena eller andra självbilden. Så länge några av de skönlitterära författarna stod i centrum för historieskrivningen tilldelades exempelvis 1880-talet en särställning som den s.k. moderna tidens genombrott. Men andra grupper ger andra svar, skriver sin egen historia på ett annat sätt.

Här finns också ett av de svåraste men samtidigt mest intressanta problemen med en kretsbiografi. Kretsar skriver i regel sin egen historia. Detta gällde också gruppen av göteborgare i 1850- och 60-talens Uppsala. Robert Dickson, Sigfrid Wieselgren och Anton Nyström skrev alla minnesböcker i början av 1900-talet.¹⁰ Även tidigare hade de i brev och dagböcker försökt beskriva kretsens liv och vad gemenskapen inne-

burit för dem. Men berättelsen var aldrig densamma; historien om den egna kretsen var under ständig omformulering. Den förändrades med olika tidsskeden, men också i relation till hur de enskilda individerna förstod sambandet mellan kretsen och sitt personliga liv. Detta innebär att kretsbiografen måste avstå från att konstruera en homogen och sammanhållen historia, och istället välja att följa *några* av de trådar som löper in i den väv av berättelser som kretsen producerade om sig själv.¹¹

Till sist måste kretsbiografen därför också bli en historia om minnet och om hur individen ständigt omformulerar sina gemenskapers historia. Först under det senaste decenniet har minnet på nytt blivit en central kategori inom historie-

skrivningen. Men det är framför allt det kollektiva, sociala eller nationella minnet som har väckt historikernas intresse. Jag menar att också samspelen mellan det individuella och kollektiva minnet kunde uppmärksammas i större utsträckning, och att kretsbiografen kan vara ett givande sätt att närma sig dessa frågor. Historia är i själva verket ingenting annat än en av flera former av minne. Och som det personliga minnet är historien svekfull och under ständig förändring, men också av avgörande betydelse för hur vi skapar och formar ett enskilt och allmänt nu: "Thus we may say, more generally, that we all come to know each other by asking for accounts, by giving accounts, by believing or disbelieving stories about each other's pasts and identities."¹²

Noter

1. Denna text har i tidigare versioner dels presenterats på symposiet "Inför det moderna" som anordnades vid Institutionen för kulturvetenskaper i Lund i december 1997, dels vid symposiet "Moderna identiteter: Offentliga roller vid 1800-talets mitt" som anordnades vid Institutionen för idé- och lärdomshistoria i Uppsala i mars 1998. Jag vill tacka deltagarna vid dessa symposier för stimulerande tankeutbyte.
2. Pontus Wikners dagbok finns bevarad på Uppsala universitetsbibliotek, UUB P93. Jag behandlar kretsen kring Wikner i 1860-talets Uppsala och redovisar utförligare detta material i en större, ännu opublicerad studie med titeln *Dödens exempel: självmordstolkningar i svenskt 1800-tal genom berättelserna om Otto Landgren* (utges våren 2000 på bokförlaget Atlantis). I denna text skildrar jag några aspekter av kretsens historia med utgångs-
3. punkt i Otto Landgrens självmord i februari 1865.
3. Sigfrid Wieselgren till Harald Wieselgren, 9 september 1861. H. O. Wieselgrens brevsamling, Lunds universitetsbibliotek. Både Sigfrid Wieselgrens och Otto Landgrens papper finns bevarade på Kungliga biblioteket i Stockholm, se I. v. 26 b. KB.
4. Sigfrid Wieselgren, *Vårt Uppsalalif: Minnen från 1860-talet* (Stockholm, 1907), 112.
5. J. H. Hexter, *On Historians: Reappraisals of some of the makers of modern history* (Cambridge, 1979), 241ff.
6. Pierre Bourdieu, *Om televisionen följt av Journalistikkens herravälde* (1996; Stockholm/Stehag, 1998), 64.
7. Ett av de tidiga bidragen till diskussionerna om en prosopografisk metod inom historievetenskaperna

- var Lawrence Stone, "Prosopography", *Dedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, vol. 100, no. 1, winter 1971, 46–79.
8. Otto Landgren, "Små tankar och Fantasier", 27 februari 1865, 20. Sigfrid Wieselgrens papper, III:2. I. v. 26 b. KB.
  9. För några synpunkter på relationen mellan olika modernitetsbegrepp och generationskonflikter, se Jacques Le Goff, "Antique (Ancient) / Modern", *History and Memory* (New York & Oxford, 1992), 26f., 47f.
  10. Wieselgren, *Vårt Uppsalalif*; Anton Nyström, *En 70 års historia: Personliga minnen och iakttagelser* (Stockholm, 1929); Robert Dickson, *Minnen* (Stockholm, 1920).
  11. Eva Österberg har i en essä diskuterat några av biografins möjliga former. Men kretsbiografen är inte alldeles enkel att placera i någon av de kategorier som Österberg föreslår. Den liknar "kollektivbiografen" som bland annat "analyserar bakgrunden för flera människor som hålls samman av någon gemensam erfarenhet." Men den har också något gemensamt med "nätverksbiografen", som i Österbergs beskrivning "tar tesen att människan skapas i mötet med andra människor på allvar." Vidare kan kretsbiografen mycket väl skrivas inom ramen för vad Österberg kallar en postmodern antibiografi, dvs. en form som avstår från antagandet att människan är alltigenom "konsistent" och "helgjuten" i sitt handlande, och också låter detta få konsekvenser för själva framställningsformen, exempelvis genom att skriva kretsens historia i serier av "avbrutna" sekvenser, snarare än i en sammanhållen berättelse. Jfr Eva Österberg, "Individen i historien: En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault", *Det roliga börjar hela tiden* (Stockholm, 1996), 326ff.
  12. Paul Connerton, *How societies remember* (Cambridge, 1989), 21.

Drottning Kristinas förutsägelser

En autograf från början av 1680-talet

KJELL LEKEBY

I *Personhistorisk tidskrift* 1910 publicerades ”En autograf af drottning Kristina”, som innehåller en transkription av en handskrift i Kungl. biblioteket i Stockholm med överskriften ”Le pronostiques de la Reine Xstine”, drottning Kristinas förutsägelser.¹ Utgivaren C. M. S. har, för att texten skulle bli ”lätt tillgänglig” för *PHT*:s läsekrets, rättat till drottningens ”mycket individuella stafning”. Jag gör här ett nytt försök till transkription av den mycket svårlästa handskriften och bibehåller då Kristinas eget skrivsätt. På några ställen i texten har jag tolkat anorlunda än C. M. S. Så har jag i stället för *science, cucculi, echangées* och *l'affaire* läst *saintete, Crequi, esclandres* och *lève* (se noterna 20–23). Denna tolkning passar, enligt min mening, bättre in i sammanhanget. Jag har också gjort ett försök till översättning. Några oavslutade tankegångar eller ofullbordade meningar har därvid utelämnats.

I denna märkliga skrift vänder sig Kristina uttryckligen till eftervärlden. ”Utan att känna

astrologin eller någon annan övernaturlig konst och utan någon helighet, endast med sin själs skarpsinne och med en fullkomlig förtrogenhet med världen och staters och hovs intressen”, har hon för eftervärlden velat ge ett bevis för sina [över]naturliga gåvor och ojämförliga snille. *Storra andar läsa världen som en bok*, skrev hon i en maxim.²

På fyra sidor har Kristina med sin nervösa handstil snabbt kastat ner ”förutsägelseerna” utan hjälp av sekreterare. Det råder inget tvivel om att det är drottningen själv som hållit i pennan. Vi kommer henne därför mycket nära i denna text till skillnad från i maximerna, där sekreterarna skrivit ut efter diktamen. ”Förutsägelseerna” verkar vara författade av en illitterat person utan kunskaper om fransk grammatik och stavning (se transkriptionen nedan). Detta är märkligt eftersom man alltid berömt hennes kunskaper i franska språket. Att hon talade franska obehindrat är dock omvittnat. De har nedtecknats i början eller mitten av 1680-talet, vilket framgår av

~~Le pronostic~~
 Le pronostique de la
 Reine Christine

La Reine Christine par son ^{prophétie}
 a donné un ^{prophétie} par nature et
 par son ^{prophétie} pour
 l'avenir, et a simplifié les
 choses par son ^{prophétie} fait
 par son ^{prophétie} et par son
 force intime et exerce la
 Couronne de France et de
 l'Europe des ^{prophétie} et
 l'Europe et de l'Europe a fait de
 son ^{prophétie} l'Europe
 par son ^{prophétie} de la Couronne
 et la puissance de son
 naturel et l'Europe et la Couronne

Le dit Roy Charles ^{Gr. Roy}
 a été ^{Gr. Roy} et a été
 par son ^{Gr. Roy} et a été
 par son ^{Gr. Roy} et a été
 par son ^{Gr. Roy} et a été

Le dit Roy Charles
 a été ^{Gr. Roy} et a été
 par son ^{Gr. Roy} et a été
 par son ^{Gr. Roy} et a été
 par son ^{Gr. Roy} et a été

Autograf av drottning Kristina med
 överskriften "Le pronostiques de la Reine
 Xstine". Manuskript (D 684:1) i Kungl.
 Biblioteket i Stockholm.

att hon nämner Frankrikes anfall på Strasbourg 1681 och fästningen Luxemburgs kapitulation för fransmännen 1684.

Sven Stolpe, den ojämförlige kännaren av Kristinas person och liv, skriver angående hennes begåvning: ”Det har sagts mycket beundrande saker om Kristinas intelligens, inte bara av hennes servila omgivning. Fråga är, om hon var så intelligent. I sin korrespondens med tidens intellektuella har hon aldrig ett ord av verkligt skarpsinne eller betydelse att säga.”³ Redan under drottningens tid i Sverige fanns det de som ansåg sig ha genomskådat myten om hennes stora lärdom. Den lärde och skeptiske Pierre Daniel Huet (1630–1721) som kom till Stockholm 1652, betonar hennes osjälvtändighet och beroende av andra: *Kristina var så ostadig och lättledd till sinnet att hon var helt beroende av andras omdömen för sina åsikter, i synnerhet deras åsikter vilka på något sätt tillvunnit sig hennes erkännande.*⁴ En liknande uppfattning hade Nicolaus Heinsius som beskrev henne som varande mer receptiv än kreativ och ingen genialt lärd.⁵

Kristina var efter abdikationen 1654 en drottning utan land och utan verklig makt. Särskilt efter mordet på Monaldesco 1657 var hennes inflytande starkt reducerat. Hennes kandidatur till Polens krona 1668 blev ett misslyckande. Ingen tog under 1670- och 1680-talen längre drottningen av Sverige på allvar. Det är därför hon uppträder som politisk profetissa för att i alla fall försöka göra sin stämna hörd. Även i självbiografin, som skrevs ungefär vid samma tid som ”förutsägelserna”, betonar hon: *Jag föddes med segerhuva*, vilket enligt tidens sätt att se bland annat gav förmågan att se in i framtiden. I Rom kallades hon dock en falsk profetissa av

prästen Nicholas Zucchi. Hennes idéer om den egna storheten blomstrar här liksom på så många andra ställen i hennes skrifter. Hon vill med sina ”Förutsägelser” visa en beundrande eftervärld att hon förutsett det mesta av Europas historia och alltså sett klarare än någon annan i samtiden. ”De visar på ett tragiskt sätt hennes hjälplöshet, hennes förblindelse”, enligt Sven Stolpe.

Drottning Kristinas förutsägelser

Utän att känna astrologin, eller någon annan övernaturlig konst och utan någon helighet, endast med sin själs skarpsinne och med en fullkomlig förtrogenhet med och allmän kunskap om världen och staters, prinsars och hovs intressen, har Kristina gjort så märkvärdiga förutsägelser att de förtjänar att bevaras till eftervärlden [för att visa] styrkan i hennes naturliga snille, i allo ojämförligt.

Hon sade till kung Karl Gustav sedan hon gjort honom till kung: Du kommer att visa dig otacksam mot mig men det bryr jag mig ej om. Dock skall du visa dig mindre otacksam än jag inbillat mig. Detta skedde.

När samme kung Karl Gustav i brev meddelade henne sin avsikt att föra krig i Polen, avrådde hon honom och svarade att begynnelsen i detta krig skulle bli lycklig och ärofull men att han till slut skulle förlora allt, vilket skedde.⁶

När hon träffade och talade med påven Alexander och var på väg ut från denne, frågade greve Montecucculi henne vad hon ansåg om påven. Hon svarade att den mannen skall aldrig utföra något stort eller bra.⁷ Hon förutsade allt som skulle ske i affären med Créquy.⁸ Hon förutspådde Clemens IX:s pontifikat och skrev även sin

förutsägelse till Lionne och försäkrade att ingen annan än han skulle bli påve efter Alexander VII. Vilket skedde.⁹

I Clemens IX:s livstid förutspådde hon inför kardinal Azzolino att kardinal Rospigliosi, Clemens brorson, skulle bli hans [Azzolinos] värsta dödsfiende efter farbroderns död. Det finns åtskilliga levande personer som kan vittna om denna förutsägelse som besannades alltför väl.

Hon förutspådde samme kardinal [Azzolino] brytningen mellan honom och Chigi under konklaven samt dennes svek.¹⁰

Hon sade honom [Karl Gustav] att han inte skulle kunna utföra något av värde i ett land [Polen] där religion, språk och seder var så väsensskilda från Sverige och att det skulle bli omöjligt att där etablera en säker och varaktig erövring. Hon [sade] att han skulle ha att bekriega polacker, danskar, holländare, engelsmän och hela Europa och till och med turkarna. Hon sade att han skulle duka under där. Hennes råd var att [han skulle] angripa Danmark som hon själv besegrat så grundligt att landet bara väntade på nådastöten från hans hand för att ge upp andan. Detta skulle ha lyckats eftersom ingen kan undsätta [Danmark] som erövrat Norge och Skåne. Han skulle varit i stånd att frukta ingen och sedan hade han kunnat bestämma över Polen efter eget gottfinnande. Kung Karl till och med ångrade att han inte följt hennes råd sedan han sett att allt som hon förutspått hade inträffat.

Hon förutspådde även valet av Clemens X.¹¹

När Ludvig XIV anföll Holland, sade hon att om han bemäktigar sig Amsterdam kommer han att ta allt och om han inte tar staden får han återlämna allt.¹²

Hon sade till kardinal Este: Er konung angri-

per en bastion till vilkens försvar hela Europa skall eldas. Allt detta skedde.

När svenskarna gick i förbund med fransmännen i det senaste kriget med Tyskland, förutspådde drottningen dem alla deras förluster och olyckor men hon tog fel i det hon inbillat sig att de skulle förlora provinserna [erövringarna] för alltid, vilket inte skedde. Man återlämnade dem dock efter att avsevärt ha skövlat dem.

När hon såg den svenska armén marschera för att anfälla Brandenburg, sade hon: Svenskarna marscherar som om de skall bli slagna. Det är inte vårt sätt att vara i rörelse [marschera]. De kommer oundvikligen att bli slagna, vilket skedde.¹³

En dag när hon var på genomresa i Danmark, sade hon: Jag ser Danmark befästa sig och Sverige försvagas. Danmark väntar bara på tillfälle att hämnas på Sverige. Detta hände efter kort tid.

När svenskarna helt onödigt angrep staden Bremen, förutspådde hon dem några månader förut den olyckliga utgången i detta företag.

När holländarna låg på sitt yttersta, sade hon: Om kungen av Frankrike inte bemäktigar sig Amsterdam skall de en dag bli mäktigare än någonsin.

När fransmännen kallades till Messina, sade hon: Jag vet ej vem Messina skall tillhöra men jag är säker på att Messina inte skall förbli franskt.

När fransmännen så ovärdigt lämnade Messina, sade hon: Jag visste att de skulle överge Messina men jag skulle aldrig ha trott att kungen av Frankrike vore i stånd till en så föga politisk och så ovärdig handling.¹⁴

När påven Innocentius XI blev vald, förutsade hon bokstavligen hans pontifikat så som det blev.¹⁵

Förskönad bild av drottning Kristina. Gravyr av P. Moncornet.

När freden i Nijmegen slöts, sade hon: Kungen av Frankrike skall aldrig göra något mer i den-

na världen.¹⁶ Må han bevara vad han tagit ty han skall inte längre göra något.

Hon förutsade upphävandet av belägringen av Luxemburg långt innan det skedde.¹⁷ När hela världen fruktade för Italien, Flandern och Tyskland och inbillade sig ohyggliga infall [anfall] från Frankrikes sida, sade hon därom: Han [kungen av Frankrike] skulle inget våga ta om man öppnade städernas portar för honom. Han vågar ej gå in.

När hon såg att Strasbourg och Casale var sålda, [sade] hon: Antingen beslutar sig hela Europa för att erkänna kungen av Frankrike som sin herre eller skall alla sluta upp mot honom. Vilket skedde.¹⁸

Hon förutsade kriget med turkarna långt innan det började och sade: Turken skall utföra allt det som kungen av Frankrike tilltror sig kunna göra men aldrig skall göra.

Hon har alltid sagt : Turken skall göra sig till ensam herre över världen om Gud inte lägger fingrarna emellan.¹⁹

Le pronostiques de la Reine Xstine

[2] La Xsstine sans savoir d'Astrologie [3] san aucun autre art surnaturel, et [4] sans [5] Sainte-te²⁰ aucune [7] par la seulle penetration [8] de son Esprit, et par une [9] parfaite intime et generale [10] conoissance du monde et des [11] interest des Etats des [12] princes et de Cours, a fait des [13] pronostiques si merveillieuses [14] quilz merite destre conferes [15] a la posterite [pour montrer] la force de son [16] genie [17] naturel incomparable en tout

[18] elle dit au Roy Charle Gustave [19] apre lavoir fait roy vous [20] me seres ingrante mais nimporte [21] Vous le seres tousiour moin que [22] ie me limmagin. Cela arriva

[23] quant le mesme roy Charle [24] Gustav lui communica son desain [25] de faire la geure en polonge [26] par lestre elle luy repondit et [27] le dissuada, luy disan que commen [28] cement de cette guere luy [serait] [28] tres heu-reux

[fol. 2 högerspalt]

et glorieux mais qua la fin il [2] y perderoit tout, ce qui [3] arriva [4]

Quan elle vist et parla au [5] p[a]p[e] Alexandre, au sortir de [6] chez luy le comte Montecuculi [7] lui [demanda] ce qui luy sembloit du p[ape] [8] elle luy [dit] cet homme ne [9] fera jamais rien de grand ny [10] de bon elle predict tout ce qui arriva [11] dans laffaire de Crequi²¹ [12] elle predict le pontificat [13] au Clement neuf et escrivit [14] sa predixion aussie [à] de lionne [15] lassurant que nul austre que lui [16] seroit pape apres [17] Alexandre 7 et cela arriva

[18] du vivant de Clement 9 [19] elle predict au cardl Azzolino [20] che le cardl. Rospigliosi neveu [21] de Clement seroit son [22] plus mortel ennemi apres la [23] mort de son oncle. Il y a [24] plusieurs personnes vivantes qui [25] sont tesmoins de cette predixion [26] qui se verifia trop bien

[27] elle predict au mesme cardl. la [28] rupture qui arriva entre luy et [29] Chigi dans le conclave et la tra [30] hisson que luy fist . . . dan [31] conclave

[fol. 2 vänsterspalt]

[1] elle luy dit quil ne feroit rien [2] qui vallie dans un pay ou [3] la Religion la lange et [4] les meurs estoit si differente [5] des celle de suedois quil luy seroit [6] impossible dy establir [7] des

conquestes solide et [8] durable elle [dit] [9] quil
aura a combattre en [10] pologne les danois [11]
les Holondais les anglois et tout [12] leurope et le
Turque [13] mesme et quil y [14] soucomberoit
son avis fust [15] dattaquer le Dannemarque
[16] quelle mesme avoit defit [17] si fort quil
nattendoit [18] alors que coup de grace [19] de
sa main pour expirer [20] qui en seroit venu [21]
a bout autant que nul [22] peut le secourir et quy
[23] ont fait la conqueste [24] de norvege et de la
scanie [25] Il seroit en estat de ne craindre per-
sonne et quapres [27] cela il auroit pu dispo [28]
ser de la Polonge a son [29] gre, le roy Charle
mesme [30] se repentit de navoir suivi [31] les
avis apres avoir vu arriver [?] [32] tout ce quon
lui avoit predict

[fol. 3 högerspalt]

elle predict ausi lelection du [2] Clemen X [3]

quan louis 14 attaquâ lollande [4] elle dit sil
prent Amster [5] dam il prendra tout sil ne [6] la
pren pas il rendra tout

[7] elle dit au cardl Este vostre [8] Roy atta-
que un bastion [9] pour la defense duquel toute
[10] leurope forcenera[?] tout cela [11] ariva

[15] quan les suedois salierent [16] aux francois
dan les derniere [17] gerre d'Alemange la
reine leur [18] predict toute leur pertes et leurs
[19] malheures, mais elle se trompa [20] en ce
quelle se persuada que leur [21] province seroit
perdus pour tous [22] jour, ce qui narriva pas
quoy quon [23] ne les leur rendit pas san les
avoir [24] considerablement esclan [25] dres[?]²²

[26] quand elle vit marcher larmee sue [27]
dise pour attaquer Bandebourg elle [28] dit les
suedois marche comme des gen[s] [29] qui vont
estre defaits ce nest pas la [30] nostre manie[re]

dagir il seront batu infelible [31] ment et cela
arriva

[fol 3 vänsterspalt]

estant un jour de passage [2] en Dannemarque
elle dit [3] Je voi Dannemarque qui [4] se fortifie
et la suede qui [5] saffoiblit dannemarque [6]
natten que loccasion de se [7] vanger de la suede
et elle [8] viendra bien tost comme [9] il arriva
peu de temps apres

[10] quant les suedois attaquèrent [11] in-
utilement la vile de Breme [12] elle leur predict
tout le mauvais [13] succes de cette entreprise
quelque [14] moys auparavant.

[fol. 4 högerspalt]

quant les olandois estoit dans [2] la derniere
extremite elle dit [3] si le roy de france se [ne]
prendt [4] Amesterdam ils seront un jour plus
[5] puisant quil nont jamais este

[6] quant les francois furent appellees [7] a
Messine, elle dit je ne say de [8] chi sera Messine
mais ie sui sur [9] que Messine ne restera pas au
francois

quant les francois quitteroient si [11] indigne-
ment Messine elle dit je savai [12] que les francois
quitteroient Messi[ne] [13] mais ie nauroy iamais
creu que [14] le roy de france eut este capable
[15] de faire une action si peu politique [16] et si
indigne.

[17] quant le p[ape] Innocent XI fust eleu
[18] elle predict a la lettre son pontificat tel quil
[19] a este

[20] quant la Paix [21] a Nimenge fust con-
clu elle le dit [22] roy de france ne fera jamais
plus rien dans le monde [23] quil conserve ce qui
a prix car il [24] ne fera plus rien

[25] elle predict la lève²³ du B[ ]ocus de [26] Luxemburg longtemps quil arriva [27] quant tout le monde craignoit [28] pour litalie pour la flandre et [29] lalemange immaginant des irup-tions [30] effroyable du coste de la france [31] elle sen est dit il noseroit rien prendre [32] quan on lui ouvreroit les portes des [33] villes, il nose-ra y entrer

[fol. 4 vänsterspalt]

quant [elle] vist Strasborg et[?] Casal [2] vendu

elle [dit] il [faut] ou que tout leurope [3] se re-solve de conoistre le [4] roy de france pour mais-tre ou [5] que tout le monde finisse [6] contre luy ce qui arriva

[7] elle predict la gerre de Turcs [8] lontemps devan quelle arriva [9] disant le turc executera tout ce que [10] le roy de france [11] se vante de faire, et quil ne [12] fera iamais

[13] elle a tousiour dit le Turc va se rendre [14] lunique Monarque du monde [15] si dieu ny mest la main

Noter

1. Kungliga biblioteket, ms D 684:1
2. Christina, *Självbiografi och aforismer* (Sthlm, 1957) p. 81.
3. Sven Stolpe, *Drottning Kristina* (Sthlm, 1960-61;1966) p. 374.
4. Pierre Daniel Huet, *Commentarius de rebus ad eum pertinentibus* (Amsterdam, 1718) p. 104.
5. Stolpe, *Från stoicism till mystik* (Sthlm, 1959) p. 323 not 79.
6. Polska kriget 1655–1657. När Danmark förklarar Sverige krig i juni 1657 bryter den svenska armén upp och marscherar västerut.
7. Alexander VII (1599–1667); Raimondo Montecuccoli (1609–1680) kejslerlig fältherre.
8. Charles de Créquy, fransk general och diplomat (ca 1623–1687). Kristina syftar här antagligen på att hertig Karl av Lothringen besegrade de Créquy vid Conzerbrügge 1675.
9. Clemens IX (1600–1669); Hugues de Lionne, fransk statsman (1611–1671).
10. Sigismondo Chigi della Rovera, kardinal; Kristina syftar på konklaven 1669–1670 då ny påve skulle väljas efter Clemens IX.
11. Clemens X (1590–1676).
12. Frankrike anföll Holland på 1672.
13. Anfallet på Brandenburg 1674. Den svenska hären besegrades vid Fehrbellin 18/6 1675.
14. Frankrike gav upp Messina 1679.
15. Innocentius XI (1611–1689) blev vald 1676.
16. Freden i Nijmegen 1678–1679.
17. Fästningen Luxemburg kapitulerade för fransmännen 1684.
18. Frankrike anföll Strasbourg 1681 och köpte samtidigt Casale ”nyckeln till Norditalien” av hertigen av Mantua.
19. Men det gjorde han ty 1683 förintades den turkiska hären på 200 000 man i ett fruktansvärt slag vid Kahlenberge utanför Wien. Den ottomanska halvmanen gick för alltid ned bortom Europas horisont.
20. *PHT* 1910 läser *science*.
21. *PHT* 1910 läser [*Monte*]cucculi.
22. *PHT* 1910 läser *échangées*.
23. *PHT* 1910 läser *l'affair*.

David Edström (1873–1938)

– Konstnären som försvann

ROLF LUNDÉN

De inledande raderna i David Edströms självbiografi *The Testament of Caliban* (1937) karaktäriseras av en ovanlig grad av självdramatisering:

Den gnistrande, sköna vintersnön var försvunnen, och mars månads råkalla frostighet låg över landet när jag sprang fram under arga protester ur mitt moderskötes trygghet, in i en hård värld som inte var formad efter mina förutsättningar, på godset Dalsheda, i landskapet Småland, Sverige. Det var midnatt den 27e mars 1873.

Rummet var upplyst endast av det flyktiga skenet från flämtande stearinljus. Bortom deras svaga sken, i ett hörn vars mörker bättre passade karaktären på hennes åkallan, väntade min farmor, snabbt muttrande runbesvärjelser mot min moders hjärtskärande skrin medan över dessa ljud höjde sig stentorsböner från min fader vars kristna röst dundrade hest för att skrämma Djävulen på flykten och nå öronen på den dyre Jesus.

Sällan har tre så omaka och antagonistiska personer samlats i ett rum som de tre som inväntade min födelse – Mor, Far, och Farmor.¹

Även om många händelser i David Edströms liv var besynnerligt dramatiska, styrdes han också av ett tvingande behov att framhäva dramatiken kring sig själv och därigenom också sin egen särart. Hans avsikter med beskrivningen av sin egen födelse är ju genomskinliga: att skapa mystik och drama, mörker och ljus, att göra det som händer varje barn till en unik händelse som gör honom till en av de utvalda. Skildringen av kampen om hans själ, vid midnatt naturligtvis, med inslag av hedniska besvärjelser, på ett gods i Småland, har mycket litet med verkligheten att skaffa. Dalsheda var sannerligen inget gods, snarare en mindre gård utanför Vetlanda som tjänade som skola för vanartiga gossar, lydande under den närliggande missionsskolan Ahlsborg. Edströms farmor kan mycket väl ha varit en av de många som fortfarande på 1870-talet omhuldade folktrons väsen, men att framställa henne som en förkristen trollpacka verkar absurt.

Vid läsningen av Edströms självbiografi får man lätt intryck att hela verket är genomsyrat av

David Edström i Paris 1904, där han då delade bostad med tonsättaren Emil Sjögren och den finlandssvenske estetikern och litteraturhistorikern Yrjö Hirn. Skulpturen i Edströms famn är "Högmodet". Emil Sjögrens korrespondens, Kungl. biblioteket, Stockholm.

ett dylikt lättvindigt förhållande till sanningen, och att vi har att göra med en man behärskad av både mytomani och storhetsvansinne. Han hävdar till exempel att han vid sina utställningar i Florens, London, Paris och Berlin fått strålande re-

censioner av de ledande konstkritikerna, att han ofta jämförts med tidens stora skulptörer som Rodin, Bourdelle och Rosso. Han påstår också att när han och Carl Larsson hade en gemensam utställning i Amsterdam 1912 var det han och

inte Larsson som fick beröm, något som Larsson hade svårt att tåla och som inverkade menligt på deras vänskap. Han skriver vidare i memoarerna, att Apollinaire gav honom ett vänligt omdöme efter det att han ställt ut vid Independentsalongen 1908. Han beskriver sig själv som en nära vän till Ellen Key som bl.a. iklädde sig rollen som en mystikens prästinna när Edström gifte sig med Oscar Levertins syster Anna, och antyder att Key själv uttryckte mer än vänskapliga känslor för honom. Han för vidare fram påståendet att han av vissa kritiker ansågs som en bättre skulptör än Milles och antyder att Milles lånade många av sina idéer från honom. Han hävdar även att han tillhörde den inre kretsen runt Gertrude Stein och hennes bror Leo i Paris, att han var vän till kronprins Gustaf Adolf och dennes hustru Margareta, att han senare i livet umgicks med Charlie Chaplin, Douglas Fairbanks, Gloria Swanson och Josef von Sternberg, regissören till *Blå Ängeln* med Marlene Dietrich. Enligt självbiografen inbjöds han också av ärkebiskop Nathan Söderblom att 1924 resa från Los Angeles, där han då bodde, till Uppsala för att ge en av de prestigefyllda Olaus Petri-föreläsningarna.

Mitt eget intryck när jag första gången läste *The Testament of Caliban* var att Edström ljög som en häst travar. Men vid närmare kontroll visade sig nästan alla fakta vara korrekta. Han kände alla dessa människor, han fick mycken kritisk uppmärksamhet, han hade haft en relativt central position i europeiskt konstliv de första femton åren av det här seklet. Varför hade då denne framgångsrike konstnär så hamnat i glömska? För det är ingen tvekan om att David Edström nu intar en mycket marginell ställning, inte bara i europeisk konsthistoria utan även i

svensk. Edström har så hamnat i historiens bakvatten att det inte existerar några mer uttömmande skildringar av hans liv. Denna artikel utgör därför ett första försök att ställa samman en del av de fakta som framkommit genom min forskning de senaste åren. Jag avser i senare häften av denna artikel att göra ett mer omfattande nedslag i hans biografi och behandla mer detaljerat en period strax efter sekelskiftet, då han bodde och verkade i Paris i en konstnärligt revolutionär tid. Men låt mig först presentera kortfattat en skiss av Edströms personliga och konstnärliga bana.²

David Edströms liv i korthet

David Edström föddes 1873, endast några år efter nödåren, vid missionsskolan Ahlsborg, som skapats och drevs av den kände evangelisten Per August Ahlberg, och där Edströms far Jonas Peter var anställd som husfar för en grupp vanartiga pojkar från storstaden. Ahlsborg såldes 1875 till Vetlanda socken som gjorde fattighus av anläggningen, och med tiden stod Jonas Peter utan arbete. Familjen bestämde sig därför för att utvandra, och 1880 förenade de sig med den strida strömmen av emigranter till Amerika, bosatte sig första vintern i Paxton och senare i Rankin, båda i Illinois, för att efter ett antal månader flytta till Ottumwa, Iowa. Ungdomsåren i den lilla industristaden Ottumwa, som idag är mest känd som hemstaden till filmgestalten Radar O'Reilly i *M.A.S.H.*, var föga händelserika. Fadern var pastor för en av stadens två svenska församlingar och familjen levde under knappa förhållanden. Edström upptäckte gradvis att han hade ett intresse av att teckna och forma figurer i lera.

Han lärde känna Johannes Scheiwe (1849–1915), tysk-amerikansk konstnär, utbildad vid konsthögskolorna i Berlin och Wien, som bosatt sig i Ottumwa och som tog sig an den unge Edström och uppmuntrade honom. När denne var tjuugoett fick han en av sina inbilska idéer: han skulle återvända till Sverige och utbilda sig på Kungl. Akademien för de fria konsterna. Med fem dollar på fickan tog han sig som tåguffare till New York, ljög om att han var koleldare och fick jobb på en tramp till Köpenhamn, hittade en annan båt till Stockholm, lånade ihop kläder från sina skeppskamrater, vandrade direkt till Akademien och rakt in till dess direktör, greve Georg von Rosen, och sade, åtminstone enligt egen utsaga: ”Jag har kommit från Amerika för att studera konst”. Kyllig, fåfång, nedlåtande lät von Rosen honom förstå att det var få förunnat att vinna framgång som konstnär och, när Edström insisterade, hänvisade honom till Tekniska skolan, sedermera Konstfack. von Rosens avvisande attityd kunde på intet sätt stoppa Edström. Han antogs vid Tekniska Skolan 1894, där han de två följande åren var skolkamrat med blivande storheter som Carl Eldh, Karl Isaksson och Carl Emil Andersson, som under denna tid ändrade sitt efternamn till Milles. Detta var en mycket svår period för Edström. Han levde i yttersta armod, ådrog sig en könssjukdom och en lungsjukdom som skulle bli ett livslångt handikapp, övervägde att ta livet av sig men fann vattnet vid Kastellholmen alltför kallt. Han antogs till Akademien 1896, där han tillbringade tre år grälände med alla sina lärare, utom Carl Curman, som han beundrade, och där han gick in i sin utbildning med sådan gränslös passion att hans lungproblem snabbt förvärrades. Efter ett

par kollapser sändes han, med hjälp av insamlade medel, till Lappland för att tillfriskna. Ellen Key hörde talas om hans begåvning och hans dåliga hälsa och inledde under hans tid vid Fällforsen en korrespondens som skulle vara i tre decennier. Vid hans återkomst till Stockholm efter några månader sammanförde Key honom med Ernest Thiel, som genast fattade tycke för honom och blev hans långvarige vän och understödjare. Thiel sände honom 1899 till Davos och Florens för att tillfriskna och fortsatte under flera år sitt ekonomiska understöd, trots att Edström skrev utmanande, vitrioliska brev i vilka han ifrågasatte Thiels beundran av Nietzsche och anklagade honom för att vara en posör som endast låtsades vara en konsternas beskyddare.³

Florens betydde för Edström början av hans egentliga karriär. Från år 1900 och femton år framöver producerade han ett stort antal remarkabla skulpturer, vilka snabbt rönte uppskattning i den europeiska konstvärlden. Han stannade i Florens, med vissa kortare avbrott, till och med 1906, då han flyttade till Paris som blev hans hem fram till 1915, då han plötsligt återvände till USA. I Paris umgicks han inte så mycket med den stora gruppen svenska konstnärer utan skaffade sig vänner bland amerikanska, franska och spanska konstnärer och intellektuella. Han var en flitig gäst på 27 Rue de Fleurus, Gertrude Steins hem, där han också lärde känna Picasso och Matisse. Han studerade under Injalbert och Steinlen och blev god vän med Antoine Bourdelle. Han hade år 1901 gift sig med Anna Levertin, som skiljde sig från honom 1907, efter anklagelser om att han ”af ondska och motvilja öfvergifvit och förlupit” henne.⁴ Under Paris-tiden gifte Edström sig med Cora Downer, som

"Lucifer". Skulptur av David Edström 1902.
Ur "The Testament of Caliban".

var ledare för Christian Science kyrkan i Paris, och hans intresse för denna trosinriktning ledde honom bl.a. till att kortvarigt driva en egen konstskola som utgick från idéer hämtade från Kristen Vetenskap. Cora Downer skilde sig från Edström 1920, angivande som grund att han övergivit henne.⁵

Edström återvände 1915, vid höjden av sin bana, oförklarligt till USA. Detta var ytterligare en vändpunkt i hans liv. Efter denna mystiska flykt gick det stadigt utför för David Edström.

Han tillbringade drygt ett år i New York, ett halvår i ett kloster i Tennessee, en viss tid i Washington, D.C., några månader i Grand Canyon, för att slutligen år 1920 bosätta sig i Hollywood, där han förblev till sin död 1938. Under de tjugotre åren i USA efter hemkomsten blev han en respekterad regional konstnär i södra Kalifornien, men han fick aldrig en position som nationellt erkänd skulptör. Samtidigt föll han gradvis ur den europeiska och även den svenska konstkanon. Under 1920- och 1930-talen avtog och förändrades hans skaparkrafter. Han utförde en del skulpturer för offentliga platser, av t.ex. Florence Nightingale och Abraham Lincoln, och byster av samtida storheter som Gloria Swanson, Josef von Sternberg och Harry Chandler, den mäktige chefredaktören för *The Los Angeles Times*. Han organiserade skulptörerna i södra Kalifornien i en "sculptors' guild", föreläste för studenterna vid UCLA, skrev en serie artiklar om hur man borde försköna Los Angeles, ställde ut sin konst, framför allt verken från den europeiska perioden, i ett antal mindre utställningar. Han var fanatiskt fixerad vid drömmen att få uppföra en kolossalstaty, "Man Triumphant", en dröm han närt ända sedan han 1909 förlorade tävlingen om Industrimonumentet mot Milles. De sista åren av hans liv karaktäriserades av sjukdom och fattigdom. Han bodde i ett sjabbigt rum i Hollywood, besviken och bitter. Han talade med sina få vänner om sitt storartade förflutna, om sina kontakter med europeiska kungligheter, om sin vänskap med världsberömda författare och konstnärer. När han dog 1938 uppgick hans samlade tillgångar till 56 dollar och 63 cent plus hans kanske mest kända skulptur, "Sfinxen" (1913), värderad i bouppteckningen

Dr Franz Oppenheimer, tysk nationalekonom och sociolog, som bl.a. skrev "Der Staat". Skulptur av David Edström 1910. University of Iowa Libraries, Iowa City.

till 5 000 dollar, men senare såld för ynka 50 dollar. Krav från gäldenärer mot dödsboet uppgick till 8 870 dollar och 53 cent.⁶

Edström och Hutchins Hapgood

På grund av det begränsade utrymme som står till buds i en artikel av det här slaget ägnar jag fortsättningen åt en mer detaljerad beskrivning av den kanske mest dynamiska tiden i David Edströms liv, nämligen perioden 1906 till 1912 då

han tillbringade det mesta av sin tid i Paris.⁷ Flytten från Florens till Paris 1906 var minst sagt dramatisk, som så mycket i Edströms liv. Efter att 1905 ha varit i Stockholm – där Anna Levertin plötsligt fick nog av hans våldsamt och otrohet och inledde skilsmässoprocessen som skulle ta två år, och där han skulle ställa ut tillsammans med Ivar Arosenius och Oskar Bergman på Konsthögskolan,⁸ men bestämde sig från en dag till en annan för att resa till Cuba och lämnade sina utställningskamrater i sticket – tillbringade han några svåra månader på Cuba där han planerade att köpa mark, vilken skulle göra honom rik. Han blev svårt sjuk, lyckades ta sig till New York och efter en tid tillbaka till Florens, där han våren 1906 sakta återvann krafter. Under hösten 1906 fick Edström två nya vänner, den amerikanske författaren Hutchins Hapgood och den amerikanske målaren Maurice Sterne. Vänskapen med Hapgood fördjupades snabbt, och båda ägnade varann ett passionerat intresse. Det slutade med att Hapgood började skriva Edströms biografi.

Vad som faktiskt hände efter det att Hapgood börjat skriva Edströms biografi kan vi idag inte utreda. De bådas redogörelser för händelseförloppet avviker från varann på väsentliga punkter.⁹ Hapgood hävdar att Edström tjatade så på honom att han till slut gick med på att hjälpa svensken att skriva dennes självbiografi och påstår att Edström kom till Hapgoods Villa Linda varje dag i flera månader. Edström skriver att det tvärtom var Hapgood som kom varje dag till honom i Fiesole, och som då blev så fascinerad av hans levnadsöde att han började skriva ner det. Edström ger sig själv endast en passiv roll som bestod i att besvara Hapgoods alla frågor.

Efter några veckor bad Edström att få ta del av vad Hapgood skrivit och blev förskräckt över den bild Hapgood hade tecknat av honom. Edström menar att han vid ett flertal tillfällen försökte få till stånd en kompromiss, men att Hapgood vägrade ändra sin biografi. Hapgood förnekar att några sådana möten ägde rum utan påstår att Edström stal de två enda existerande exemplaren av manuskriptet, reste hals över huvud till Paris, visade manuset för Gertrude Stein och hennes bror Leo, som rådde honom att göra sig av med det.¹⁰

Därefter följde ett praktgräl mellan Hapgood och Edström, i vilket Leo och Gertrude Stein blev inblandade. Följderna blev omfattande. Inte bara kom Edströms och Hapgoods vänskap till ett abrupt slut, utan grälet förde också med sig att Hapgood fjärmade sig från sin gamle vän Leo Stein eftersom han tyckte att Leo tagit parti för Edström, och dessutom bröt Edström för en tid kontakten med Gertrude, som han lärt känna i Italien något år tidigare, eftersom han misstänkte att Gertrude trodde mer på Hapgoods version av vad som hänt.

En annan effekt som hela denna affär fick var att Hapgood blev så rasande över Edströms betyggande att han blev ännu ivrigare att skriva Edströms biografi, något som han genast satte igång med våren 1907, en biografi som säkerligen inte blev mer smickrande än den som Edström offrade åt lågorna. Hapgood hävdar att han endast hade spridda anteckningar kvar, från vilka han rekonstruerade berättelsen. Det uttalandet måste tas med många nypor salt. Han måste haft ett ganska omfattande bakgrundsmaterial i sin ägo. Det visar sig nämligen att biografien är mycket pålitlig vad beträffar detaljerade

fakta. För att nämna ett exempel: när Hapgood beskriver Edströms tid vid Tekniska skolan och Konstakademien nämner han ett flertal elever och lärare vid namn – information som inte finns i Edströms självbiografi – och varje detalj, till och med stavningen av krångliga svenska namn, är korrekt, och kan bekräftas av skolornas kataloger och betygslängder. Hapgoods biografi, som blev 211 sidor lång, avslutades enligt ett brev till Gertrude Stein i juli 1907. Hela manuset fann aldrig en förläggare, men de två första kapitlen publicerades sex år senare i Alfred Kreymborgs kortlivade tidskrift *The Musical Advance*.¹¹ Under mitt arbete nyligen vid Beinecke Library, Yale University, med att få fram material om Gertrude Stein, upptäckte jag av en slump hela Hapgoods manuskript i bibliotekets samlingar.

Leo och Gertrude Stein

När Edström anlände till Paris i december 1906 bosatte han sig på Rue Belloni nära Montparnasse – stationen. Han hade kontakter i stan sedan sin tidigare sejour och hade sedan dess i Florens lärt känna ett antal konstnärer, både svenska och amerikanska, som nu bosatt sig i Paris. Så fort Hapgood – affären lugnat ner sig en aning, gick Edström in i dels en dynamisk konstnärlig period, dels ett aktivt umgänge med stadens konstnärer och intellektuella. Han hade under en tid de kommande åren två ateljéer samtidigt, en på Rue des Volontaires och en på Rue Belloni, han deltog i undervisningen på Académie Colarossi, han drev en tid en egen skulpturskola, och han producerade ett stort antal skulpturer som väckte uppmärksamhet vid utställningar i Paris (1908),

London (1909, 1913), Berlin (1910), Stockholm (1911) och Amsterdam (1912). Han umgicks främst med amerikanska och franska konstnärer men även i viss utsträckning med den stora svenska konstnärskolonin. Han besökte regelbundet Gertrude Steins numera legendariska salong på lördagarna och inspirerades till en liknande egen salong på torsdagarna i sin ateljé ett stenkast från Pantheon.

Så mycket har skrivits om Gertrude Stein och hennes salong på 27 Rue de Fleurus att någon detaljerad beskrivning inte behöver upprepas här. Edströms bild av Stein och hennes krets kan däremot vara av visst intresse. Så även Gertrude Steins beskrivning av Edström, som hittills i forskningen ägnats marginell uppmärksamhet. Han hade lärt känna Gertrude och Leo Stein sommaren 1906 i Florens (*TOC 239*) och började efter sin flytt till Paris ett ganska flitigt umgänge med dem och andra medlemmar i familjen som Mike och Sally Stein samt deras vänner. I en artikel skriven 1935 och självbiografin från 1937 såg Edström tillbaka på sina relationer till framför allt Gertrude Stein.

Vid tiden före 1910 var det, enligt Edström, Leo Stein som var kometen och resten av familjen utgjorde kometens svans. Senare, när Gertrude fått sina framgångar, kunde Leo inte hantera konkurrensen, enligt Gertrude, utan åstadkom en brytning mellan syskonen.¹² Varje gång Edström umgicks med Gertrude hade hon en lugnande inverkan på honom. Bara han såg henne sittande i ett hörn – fet, slö, Buddhalik, leende – släppte hans ångest.

Inom Gertrude Stein verkade det hela tiden jäsa av någon glädjefylld idé. Hennes röst hade en djup kontraalt kvalitet, olik varje annan röst jag

hört. Hon var den enda fullkomligt feta kvinnan vars varje gram av avoirdupois verkade dyrt och älskligt. Missförstå mig inte – jag hade inga romantiska känslor för henne. Man blev inte kär i Gertrude Stein; jag hörde åtminstone aldrig talas om någon som blev det. (*TOC 239*)

Gertrude påverkade honom på samma sätt, skrev han, som två andra storartade kvinnor han känt, Selma Lagerlöf och Ellen Key:

I många decennier har jag tyckt intensivt mycket om dessa tre kvinnor, och deras personligheters väldoft har berikat mitt liv. Utan skuggan av skandal har dessa kvinnor omgivit sig med en flock av kvinnliga beundrare. Florence Nightingale var också av den sorten ... den "eviga oskuldstypen". ("Why Gertrude. . .," 3)

Edström framstår genom dessa uttalanden sörmer än lovligt naiv. Han bör ha varit medveten om Steins lesbiska läggning och om att Alice B. Toklas, som Edström lärde känna väl, var Gertrudes mångåriga partner.

Genom Leo och Gertrudes salong på lördagarna och Sally och Michael Steins salong som hölls vid samma tid bara något kvarter från Rue de Fleurus, lärde Edström känna konstnärer och författare vilka med tiden skulle bli världsnamn. Han berättar om möten med Picasso, Matisse och Nagelman, men är inte särskilt utförlig i sina beskrivningar. Hans korrespondens med Gertrude och Leo visar också att han träffade dem inte enbart vid dessa lördagsbjudningar, utan även andra tider i veckan, att de lånade varann böcker, att de gick på croquisteckning tillsammans och att även Edströms fru Cora hade en personlig kontakt med Gertrude. Cora och David inspirerades säkerligen av Gertrude när de startade sin egen salong, vilken som sagt hölls i

hans studio på torsdagar. Mycket litet information finns om detta, men det är troligt, om man får döma av inbjudningar och av den kännedom vi har om hans vänkrets, att den besöktes förutom av de fyra Steins också av Picasso. Korrespondensen gör också klart att Edström 1910 påbörjade en byst av Gertrude Stein. Det verkar som om hon kom till hans ateljé för ett flertal sittningar, men att arbetet avbröts dels av hans utställning i Berlin, dels av en vistelse i Wien där han skulpterade en teaterdirektör vid namn Ben Tieber. Bysten av Stein blev säkerligen aldrig färdig. Den finns aldrig omnämnd i brev, memoarer, utställningskataloger eller tidningsreferat. Däremot gjorde han 1908 en byst av Harriet Levy, Alice B. Toklas vän från San Francisco, som Alice och Gertrude såg till att hon reste hem så att de två ostörda skulle få vara tillsammans.¹³

Matisse, Sally Stein och Harriet Levy

Det faktum att Edström lärde känna så många av de nydanande konstnärerna genom Gertrude Stein fick vittgående följder för många andra konstnärer, varav ett flertal från Skandinavien. Edström kom att fungera som introduktör av skandinaviska konstnärer till Steins och till Matisse och han hade en hand med i spelet när Matisse övertalades att starta sin vid det här laget världsberömda konstskola. Carl Palme beskriver i *Konstens karyatider* hur det gick till när Matisse-akademien kom till stånd.¹⁴ Palme hade hösten 1907 anlänt till Paris från Florens där han ett år tidigare lärt känna Edström vid en av Bernhard Berensons, renässansexpertens, *jour fixe*-mottagningar. Edström sammanförde Palme med Leo Stein på Café du Dôme, och genom detta möte

David Edström vid tiden för hans återvändande till USA 1915. Konstakademiens arkiv, Stockholm.

träffade Palme Sally Stein, som genom Edström blivit övertygad om välsignelsen i Christian Science. Leo, Sally och Carl Palme, som alla var målare, uppvaktade Matisse och bad om privatundervisning. Man hittade en lokal i en klosterlänga på Rue de Sèvres som gick under namnet "Les oiseaux", och i början av januari 1908 öppnade akademien. Eftersom Edström var skulptör deltog han endast sparsamt i undervisningen. Med tiden kom mer än ett hundratal framför allt amerikanska och skandinaviska målare att ha deltagit i akademien.¹⁵

Vid en av lördagssamlingarna hemma hos Gertrude Stein kom samtalet in på Christian Science, då *McClures's Magazine* just haft en serie artiklar om Mary Baker Eddy och hennes läror. De församlade gästerna gjorde sig alla lustiga över den Kristna Vetenskapen, och Edström kunde bidra med en historia om hur han och Giovanni Papini hade bevistat ett möte i Florens och hur både löjligt och urtråkigt de hade tyckt att det varit. Men detta var innan Edström hade ådragit sig en "förlamning" i högerarmen, ett erhört handikapp för en skulptör. Förlamning-

Skiss till David Edströms kolossalgrupp "Man Triumphant", ett projekt som sysselsatte hans sinne under tre decennier, men som aldrig uppfördes.

en hade uppträtt första gången under hösten 1906 i Florens och den hade inte försvunnit efter flytten till Paris utan besvärade honom fortfarande. Han var nu villig att pröva allt och tog med sig *McClure*-numren hem. Trots att artiklarna var starkt kritiska, eller kanske på grund av detta, blev Edström intresserad och letade reda på en praktiserande Christian Scientist, Miss B, som inte hade förmåga att hjälpa honom. Så småningom fick han emellertid kontakt med Cora Downer, ledaren för Christian Science i Paris. Edström blev botad, tyckte uppstod mellan dem, och de gifte sig 1909 i England (TOC 245–51). Men innan dess blev Edström en "missionär" för Christian Science. Sally Stein blev starkt intresserad och kanske ännu mer Harriet Levy, Alice B. Toklas vän.

Toklas berättar i *What Is Remembered* om Harriet Levys "omvändelse" vintern 1908. Harriet vändades över religiösa frågor, och en eftermiddag plågades hon så starkt och diskuterade saken med Gertrude Stein så påträngande, att Gertrude tappade tålamodet och sade till Harriet, att om hon hade det så svårt så fanns det inte något annat för Harriet att göra än att ta livet av sig. Nästa morgon ropade Harriet på Alice och meddelade att hon sett Gud, att Han kommit till henne i en vattendroppe från Himlen. Gertrude Stein kallade in Sally Stein, som börjat intressera sig för Christian Science, för att övervaka fallet Harriet, och hon tillkallade i sin tur David Edström, som utsågs att "ta hand om" Harriet. David och Harriet tillbringade efter detta mycken tid tillsammans, gick på möten två gånger i veckan i Christian Science-lokalen nära Place de l'Etoile, och träffades i ateljén där han utförde en byst av henne. Hela tiden höll han Gertrude och

Alice informerade om hennes andliga tillstånd. Rykten började spridas att David och Harriet hade ett förhållande (*What Is Remembered*, 36–39, 46–47).¹⁶

Gertrude Steins bild av David Edström

Gertrude Stein skrev i olika sammanhang, både i biografisk och litterär form, om sin relation till David Edström. Det finns korta beskrivningar av honom i både *The Autobiography of Alice B. Toklas* och i *Everybody's Autobiography*. Stein började skriva "ordporträtt" 1908 av vänner och bekanta,¹⁷ och två av dessa tidiga "ordporträtt" tecknade hon av Edström, "Men" och "A Man".

I *The Autobiography of Alice B. Toklas* beskriver Stein Edström som den fete svenske skulptören som förstörde livet för sin fru, ledaren för Christian Science-kyrkan i Paris.¹⁸ Teckningen av honom i *Everybody's Autobiography* är likartad, men här framhäver hon att han först var smal och sedan blev enormt fet och att han hävdade att han inte hade något med sin frus död att göra.¹⁹ Ordporträttet "A Man" är ett försök till en karaktärsstudie av Edström, skrivet i Steins typiska stil som utgår ifrån upprepningen som retoriskt medel. Skissens inledning ger ett intryck av hur de följande tjugo sidorna ser ut:

He was interested in eating. He was a very fat one. He had been interested in everything. He had been a thin one. He had been interested in working. He had been interested in marrying. He had been a fat one.

He had been interested in working, in talking, in drinking, in marrying, in women, in men, in needing being fighting, in exciting any one, in telling everything, in running away again and again, in feeling again and again, in expanding,

in suggesting, in dreaming, in being a bad enough one, in being certainly a good enough one. He had been a thin one, a fat one, a very thin one, a thin enough one, a quite thin one, a not thin one, a fat one, a very fat one. He was a very fat one. He would be a very very fat one. He might be a very very fat one. He might be a thinner one. He might be an enormously fat one.²⁰

Resten av ordporträttet fördjupar genom ytterligare upprepningar i ett otal variationer bilden av Edström som en komplext känslsam, passionerad, självcentrerad, charmig man med viktproblem.

Porträttet "Men" handlar om tre män som står varandra mycket nära. Inledningsstycket lyder:

Sometimes men are kissing. Men are sometimes kissing and sometimes drinking. Men are sometimes kissing one another and sometimes then there are three of them and one of them is talking and two of them are kissing and both of them, both of the two of them who are kissing, are having their eyes large then with there being tears in them.²¹

De män som här beskrivs är, förutom David Edström, Hutchins Hapgood och Maurice Sterne. I resten av porträttet beskrivs hur deras homoerotiska förhållande en dag exploderar i ett slagsmål mellan två av dem. Händelsen, som skissen bygger på, inträffade hösten 1906 i Florens och berättades för Gertrude Stein av Hapgood. I sin självbiografi skriver den senare att Sterne och Edström utvecklade en vänskap som blev till ett "extatiskt himmelskt tillstånd av ömsesidig beundran", men att de en kväll på ett kafé råkade i slagsmål över deras olika uppfattningar om konstens natur.²² Sterne nyanserar bilden genom

att beskriva hur grälet gällt betydelsen av formen gentemot känslan i det skulpturala. Edström blev rasande när Sterne anklagade honom för att vara blind för formens betydelse och hoppade på honom och försökte strypa honom. Hapgood gick emellan, Edström försvann, och Hapgood försökte lugna Sterne med att förklara att Edström levat under väldig press, att han övergivits av sin fru, att han blivit morfinist och alkoholist, och att han därför inte var helt tillräknelig.²³

Sista gången David Edström och Gertrude Stein möttes var under hennes framgångsrika rundresa i USA 1934, då hon hyllades som en av de stora modernisterna. När hon kom till Pasadena, en förort till Los Angeles, ringde Edström upp henne. Hennes första fråga löd: "David! David! Are you fat?" Han inbjöd henne till sin ateljé i Hollywood och hon och Alice B. Toklas kom på besök. Han uttryckte en vilja att bli fotograferad tillsammans med Gertrude, något som hon avböjde. Samtalet kom att röra sig om gamla minnen, om hennes dåliga relation till brodern Leo och hur de inte längre talade med varandra samt om hur Mike Stein efter trettio år

i Europa intensivt längtade hem till Amerika. Sally, hans fru, vägrade emellertid att flytta tillbaka till San Francisco. Ett år senare skrev Edström en artikel som delvis handlade om detta möte. Han reflekterade över att Alice B. Toklas, trots att hon var yngst, såg äldst ut av dem. Han menade också att "dessa fyra Steins synes mig världens ensammaste själar. De är ju, när allt kommer omkring, fyra amerikanska Babbitts med endast en tunn fernissa av fransk kultur". Han erkände även att han aldrig läst en bok av Gertrude Stein. Han hade försökt, men bara några sidor hade givit honom "a pain in the neck".²⁴

Sammanfattningsvis kan sägas att David Edström utan tvekan var en betydelsefull konstnär som under sitt liv umgicks med stora delar av den europeiska, och vissa delar av den amerikanska, kultureliten. En fördjupad kunskap om honom och hans verk skulle leda till nya insikter i sekelskiftets konstliv och i strukturen av det dåtida konstnärliga fältet. Det skulle möjligen också leda till en omvärdering av David Edström som konstnär och till hans återinträde in den svenska konstnärliga kanon.

Noter

1. Edstrom, *The Testament of Caliban* (New York, 1937) 1.
2. Denna sammanfattning av Edströms liv bygger på hans självbiografi, på en opublicerad biografi om Edström av den amerikanske författaren Hutchins Hapgood, i Beinecke Library, Yale University, samt en mängd samtida brev, artiklar, intervjuer och tidningsnotiser.
3. Edströms brev till Thiel finns i Thielska galleriets brevsamling, Stockholm.
4. Skilsmässodokument, no 335, 1907, Stockholms Stadsarkiv.

5. Dismissal No. B54056, Superior Court, County of Los Angeles, State of California, 31 mars 1919.
6. Probate of Will No. 178915, Superior Court, State of California, County of Los Angeles, 16 augusti 1938.
7. Edström bodde i Paris även under en kortare tid år 1904, då han umgicks med Yrjö Hirn och Emil Sjögren, och periodvis även efter 1912, då han besökte sin hustru Cora Downer. År 1913, under ett besök i Stockholm, övergav Edström henne på Strand Hotel, reste till London och återvände aldrig till henne.
8. Se Otto G. Carlsund, *Oskar Bergman* (Stockholm, 1940) 73–75.
9. Se Edström, *The Testament of Caliban*, 226–32, där Hapgood kallas ”Jenkins”, och Hutchins Hapgood, *A Victorian in the Modern World* (New York, 1939) 215–20. Se också Leo Stein, *Journey into the Self*, ed. Edmund Fuller (New York, 1950) 172–73.
10. Se Brenda Wineapple, *Sister Brother. Gertrude and Leo Stein* (New York, 1996) 256–59 och Hapgood, *A Victorian in the Modern World*, 216–17. Enligt Edströms självbiografi (TOC 230–31) var också en engelsk journalist, Frederic Lees, en av dem som läste manuset och uppmanade honom att bränna det, vilket han också gjorde.
11. De två avsnitten, kallade ”David, The Story of a Soul”, publicerades i maj- och oktobernumren, 1913.
12. Edstrom, ”Why Gertrude Stein Is What,” *Los Angeles Times Sunday Magazine*, April 14, 1935, 3.
13. Denna byst finns nu vid San Francisco Museum of Modern Art.
14. Palme, *Konstens karyatider* (Stockholm, 1950) 183–203.
15. För redogörelser för Edströms roll för och deltagande i Académie Matisse se Alfred H. Barr, Jr., *Matisse, His Art and His Public* (New York, 1951) 536 samt Gaston Diehl, *Henri Matisse* (Paris, 1954) 42. Barr hävdar att det snarare än Palme var Hans Purrmann som tillsammans med Sally Stein var den pådrivande i startandet av akademien. Som Alice B. Toklas minns det var det Sally Stein och Patrick Henry Bruce som övertalade Matisse, se *What Is Remembered* (New York, 1963) 38.
16. För andra beskrivningar av dessa händelser, se Linda Simon, *The Biography of Alice B. Toklas* (Garden City, N.Y., 1977) 60–62, och Linda Wagner-Martin, *Favored Strangers. Gertrude Stein and Her Family* (New Brunswick, N.J., 1995) 92–94. Gertrude Stein skrev två ”ordporträtt” av Harriet Levy, dels ”Harriet” i *Portraits and Prayers* (New York, 1934) 105–07, dels ”Harriet Fear” i den postuma *Two, and Other Early Portraits* (New Haven, 1951) 343–46.
17. En beskrivning och analys av Steins porträttgenres i Wendy Steiner, ”The Steinian Portrait” i Michael J. Hoffman, ed., *Critical Essays on Gertrude Stein* (Boston, 1986) 130–39.
18. Stein, *The Autobiography of Alice B. Toklas* (1933, New York, 1960) 115.
19. Stein, *Everybody's Autobiography* (1937, New York, 1973) 6.
20. Stein, ”A Man”, *Two, and Other Early Portraits*, 235. På andra ställen i denna artikel har jag översatt den engelska texten till svenska, men när det gäller Steins ordporträtt är det väsentligt att behålla ursprungsspråket så att läsaren får ett korrekt intryck av stilens kvalitet.
21. Stein, ”Men” i *Two, and Other Early Portraits*, 310.
22. Hapgood, *A Victorian in the Modern World*, 219–20.
23. Charlotte Leon Mayerson, ed., *Shadow and Light. The Life, Friends and Opinions of Maurice Sterne* (New York, 1952) 193–95.
24. Stein, *Everybody's Autobiography*, 6, och Edström, ”Why Gertrude Stein Is What”, 3, 13. Stein sände 1937 Edström ett exemplar av *Everybody's Autobiography*, för vilket han skrev och tackade, ett utbyte som blev deras sista kontakt.

Mentaliteter i kamp – Kejne och ”Apelsinsaken”

ULF HAMILTON

Ar 1983 gav författarinnan Birgitta Stenberg ut romanen *Apelsinmannen*. Här skildrar hon sitt liv i Stockholm under slutet av 1940-talet och början av 1950-talet. Det centrala temat i boken är en episod i Kejneaffären som handlar om en förgiftad apelsin. Boken dramatiserades senare och sändes i TV. I dag torde det vara genom romanen och TV-serien som allmänheten känner till denna del av Kejneaffären där pastor Kejne ansågs vara utsatt för ett förgiftningsförsök där en homosexuell liga låg bakom och ville röja den stridbare prästen ur vägen.

Syftet med föreliggande uppsats är att utgående från bok och TV-serie men framför att från samtida källmaterial söka klarlägga och problematisera kring ”Apelsinsaken”. I samband med publiceringen riktas ett varmt tack till arkivrådet Lars-Olof Welander, Riksarkivet, för vänligt tillmötesgående i forskningen samt docent Oloph Bexell, Uppsala universitet, och FD Bengt Åhsberg, Lund, för viktiga sakupplysningar.

Inledning

Hösten 1951 går livet vidare för pastor Karl-Erik Kejne vid Stadsmissionen i Stockholm, den man som i hög grad skulle bli symbol för rättsrötedebatten i Sverige under början av 1950-talet. Trots motgången med Kejnekommissionens redovisning strax efter midsommar 1951 – där Kejnes påstådda rättsröta i samhället bara fick marginellt stöd, når Kejne ändå en del framgångar. Hans motståndare och ”trätobroder” – den veniaförsedde predikanten och rumsuthyraren Gösta Malmberg – fällt bl. a. för otukt med minderårig. En annan motståndare, bokhandlaren och deckarförfattaren Sigurd Tullberg, får böta för förtal av Kejne då han påstått denne vara homosexuell. Den sista oktober avgår statsrådet Nils Quensel ur regeringen – en av de enligt Kejne hemliga och rättsrötebenägna makthavaren. Dessa tre – Malmberg, Tullberg och Quensel – ingår enligt Kejne i en hemlig liga där homosexuell läggning förenar – uppgifter som Kejnekommissionen emellertid inte kunnat styrka.¹

Trots att Kejnekommisionen utfört sitt uppdrag hålls rättsrötedebatten vid liv där Kejne och författaren Vilhelm Moberg fortsatt är bland de tongivande. En fråga som diskuteras är om polisen på uppdrag sysslat med hemlig telefonavlyssning och fler debattämnen tillkommer.²

Tre veckor efter Quensels sorti ur regeringen till presidentskapet i Kammarrätten insjuknar Kejne hastigt och förs till Serafimerlasarettet i Stockholm. Efter några dygn cirkulerar uppgifter i pressen om att Kejne blivit förgiftad.³ Efter ytterligare tre veckor – den 19 december 1951 – redovisas saken i en stort uppslagen artikel i *Dagens Nyheter*. Här uppges att Kejne utsatts för ett mordförsök av en person i Kejnes närhet. Mannen ifråga har agerat på uppdrag av en homosexuell liga som redan tidigare varit fientligt inställd till Kejne och på olika sätt försökt beröva honom livet. Dådet har utförts så, att gärningsmannen preparerat en apelsin med kvicksilver och sedan överlämnat några klyftor till Kejne. Pastorn har utan oråd förtärt det erbjudna och insjuknat. Med detta är ”Apelsinmannen” född, och ytterligare ett inslag skapat i Kejneaffären.

På grund av uppgifterna i *DN* – och alltså inte genom någon enskild anmälan från Kejne eller någon i hans närhet – startar polisen samma dag en undersökning i fallet under brottsrubriceringen ”mordförsök”.⁴ Polisutredningen leder trots Vilhelm Mobergs och pastor J. W. Johnssons – Kejnes chef vid Stadsmissionen – energiska bistånd inte till att någon kan bindas till brott, varför utredningen läggs ner. Det offentliga samhället lämnar därmed ärendet. I olika media skall emellertid uppmärksamheten kring det inträffade fortgå under lång tid.⁵

Forskningsläge

Händelsen och eventuell förgiftning bedömdes redan i samtiden högst olika. En linje var att Kejne insjuknat av naturliga orsaker. Denna uppfattning företrädde bl. a. av polisutredningen och den professor på Serafimerlasarettet som svarat för vården av Kejne. Att Kejne verkligen förgiftats i avsikt att röja honom ur vägen var en uppfattning som framfördes i delar av pressen, av *Dagens Nyheter*, *Arbetaren* m. fl. Samma uppfattning drevs av Vilhelm Moberg och J. W. Johnsson. En komplikation var att några läkare vid Serafimerlasarettet också omfattades av förgiftningsteorin liksom att professorn där och Medicinalstyrelsen hade olika uppfattning i centrala medicinska bedömningar. Den vetenskapliga sakkunskapen stod alltså inte enig. Att detta ”tystades ner” var enligt bl. a. Moberg ett tydligt fall av röta i samhället.⁶

Exempel på senare och nutida bedömning av händelsen finns i en lång rad bearbetningar. I idéhistorikern Johan Norbergs bok *Motståndsmannen Vilhelm Moberg* från 1997 beskrivs episoden enligt följande:

”I november 1951 insjuknade Kejne i kvicksilverförgiftning. Moberg trodde, liksom de läkare som behandlade Kejne, att det rörde sig om ett mordförsök. Myndigheterna ville emellertid inte tro på detta och lanserade alternativa förklaringar. Överläkaren på sjukhuset förklarade att det snarare var en amalgamplomb som lett till förgiftningen. Men läkarens framställning av Kejnes skada ändrades mellan diagnoserna och förklaringarna blev osammanhängande och föreföll osannolika. Läkareförbundet framförde kritik mot överläkaren och ställde honom inför disciplinnämnden. Polisens utredning av fallet offentliggjordes inte utan glömdes bort. Men under ett

Vilhelm Moberg. Teckning av Jon-And från 1930-talet.

föredrag ett drygt år senare krävde Moberg papperen på bordet, och bara en vecka efteråt presenterades faktiskt utredningen. Huvudtesen var att det inte rörde sig om mordförsök. En hudsalva som Kejne skulle ha använt antogs vara en trolig förklaring – trots att denne förnekade att han använt salvan. Moberg och många andra vägrade att tro på det. Några år senare avled Kejne hastigt. Många misstänkte att det rörde sig om förgiftning igen, men kroppen kremerades innan någon rättsmedicinsk undersökning hade genomförts.”

Historikern Kenth Olsson (1993) redovisar en med Norberg snarlik uppfattning:

”I november 1951 insjuknade Kejne hastigt och fördes till sjukhus, drabbad av kvicksilverförgiftning. Själv var han övertygad om att han utsatts för ett regelrätt mordförsök. En kort tid före insjuknandet hade han blivit bjuden på apelsinklyftor av en man som flitigt umgåtts i homosexuella kretsar fientliga till Kejne. Den misstänkte förövaren i tidningarna kallad ”Apelsinmannen”, anhölls och medgav att han bjudit Kejne på delar

av en apelsin, men förnekade att klyftorna skulle vara förgiftade. I brist på bevis frigavs Apelsinmannen och åklagaren lade ner målet. Vilhelm Moberg som själv gripit Apelsinmannen och sedan överlämnat honom till polisen, ansåg att ”någon annan förklaring till förgiftningen än ett uppsåtligt försök att bringa Kejne om livet var helt utesluten”. Kejne avled 1960, sannolikt i sviterna av den kvicksilverförgiftning han råkat ut för nio år tidigare”.⁸

I ett efterord till Vilhelm Mobergs bok från 1984 *I egen sak. Obekväma inlägg i det offentliga samtalet* ger Otto von Friesen följande sammanfattning av ”Apelsinsaken”:

”För Kejne personligen slutade affären olyckligt. Efter tre giftmordsförsök avled han 1960. Det första försöket gjordes med hjälp av en smörgås, som en avdankad student Mikaelsson hade gett Kejne. Kejne gav dock smörgåsen till en hund som blev sjuk och dog. Det andra försöket skedde med en apelsin. När Kejne ätit apelsinen blev han svårt sjuk och fördes till Serafimerlasarettet där kvicksilverförgiftning konstaterades. Läkarna som behandlade Kejne tog konsekvenserna av händelsen och blev initiativtagare till Föreningen Rättsvärdet. [...] Moberg försökte förgäves få Mikaelsson anhållen för mordförsök, han släpade honom handgripligen till polisen – som emellertid omedelbart försatte den presumtive mördaren på fri fot. Ett tredje försök lyckades. Julafton 1960 kom Mikaelsson på besök till Kejne för att ”önska God Jul”. Mikaelsson blev ensam en stund i ett rum där julbordet stod dukat och förmodligen har han då förgiftat skinkan på samma sätt som han gjort med smörgåsen och apelsinen.”⁹

Ytterligare ett exempel där förgiftningsteorin ses som trolig är historikern Jarl Torbacke (1976) som i en presshistorisk framställning ger följande beskrivning av ”Apelsinsaken”:

”I december 1951 fördes Karl-Erik Kejne till sjukhus. Han föredde otvetydiga symtom på kvicksilverförgiftning. Hur han förgiftats blev aldrig utrett och polisens handläggning av ärendet gav på nytt anledning till förtrytsamma presskommentarer.”¹⁰

En helt annan position till händelsen intar Klas A. Hansson i *Apelsinmannen: en modern sägen* (1994). Hansson pläderar i stället för att Kejne i samtiden och senare omfattades av en rikhaltig mytbildning som pekar mot att någon förgiftning aldrig ägt rum. Hansson antyder också en vilja hos Kejne att med Apelsinsaken fortsatt behålla sitt grepp om media.¹¹

Två representanter för det offentliga byråkratiet och som sett ärendet ”inifrån” – riksåklagaren Maths Heuman, tillika ordförande i Kejnekommissionen, och kriminalchefen i Stockholm under den aktuella tiden, Alvar Zetterquist, – stöder i huvudsak polisens bild av händelsen, dvs. att brott sannolikt kan uteslutas trots viss oklarhet. I en återblick sammanfattar Heuman sin syn enligt följande:

”För egen del kan jag vid granskningen av ärendet inte finna annat än att polisens och åklagarens uppföljde varje tänkbart spår.”¹²

Hos båda Heuman och Zetterquist framträder också en tydlig aversion mot Kejnes person.¹³ I sina memoarer går Tage Erlander inte in på just ”Apelsinsaken” när han rekapitulerar Kejneaffären, men dåvarande statsministern ansluter sig till Heumans och Zetterquists bedömning när det gäller den allmänna synen på rättsröteaffärerna. Erlander uppfattar både Kejne och Vilhelm Moberg som ärliga och rättskaffens men särskilt Moberg som naiv och lättpåverkad.¹⁴

Om man skall sammanfatta forskningsläget

förefaller uppfattningen att Kejne verkligen blev förgiftad överväga liksom att Kejne och Moberg trots betydande motstånd genomfört ett förtjänstfullt ”uppröjningsarbete” i den svenska byråkratin. Detta stöds också av de fictionproduktioner som bygger på händelsen dvs. Stenberg (1983) och Lundholm/Borgström (1990). På senare år har emellertid den samtida offentliga ståndpunkten dvs. att myndigheterna agerat med oväld fått stöd. Detta framgår särskilt i Söderström (1999). Här framhåller man liksom Klas A. Hansson att Kejne bl. a. genom sin homofoba läggning inbillat sig att han blivit utsatt för mordförsök av homosexuella, medan den samtida svenska byråkratin – polis, domstolar, utredningsväsendet m. m. – handlagt ärendet i huvudsak korrekt.¹⁵

Källmaterialet

Det väsentliga källmaterial som idag finns tillgängligt angående den eventuella förgiftningen av Kejne är bevarat i Karl-Erik Kejnes arkiv, Riksarkivet. Här finns polisutredningen i dess helhet och dessutom en del handlingar som belyser ärendet ur Kejnes synpunkt. Några bevarande brev från Kejne till bl. a. Moberg i Vilhelm Mobergs brevsamling på Kungliga biblioteket har också betydelse för ärendet. Då händelsen fick ett kraftigt genomslag i media finns ett omfattande samtida tidningsmaterial med både ren nyhetsrapportering och kommenterande material. Två i stort samtida böcker som är av särskilt källvärde är J. W. Johnssons *Fakta och problem i Kejneaffären* eftersom boken skrevs i omedelbar anslutning till ”Apelsinsaken” – boken kom ut under december 1951 – och Karl Erik Kejnes

Gubbar och gränder (1954), där den honom närstående "Apelsinmannen" skildras i ett kapitel; alltså bara några år efter "Apelsinsaken".

Fictionmaterial av intresse är Birgitta Stenbergs roman *Apelsinmannen* (1983) vilken ingående berör bl. a. händelsen med Kejnes förgiftning. Romanen som kommit ut i flera upplagor blev också som framgått ovan underlag för en dramadokumentär *Apelsinmannen* (manus: Lars Bill Lundholm och Thomas Borgström; regi: Jonas Cornell) som visades i TV 1 hösten 1990.¹⁶

Att nämna är slutligen också ett relativt okänt ungdomsverk av Stenberg från 1956 med titeln *Mikael och poeten*, vilket skildrar personer kring Kejne och även Kejne själv, också detta i skiftet mellan fyrtio- och femtiotal. *Mikael och poeten* skildrar alltså i stort sett samma miljö, tid och persongalleri som den senare *Apelsinmannen*.

Tidsförloppet

Tidsförloppet i "Apelsinsaken" kan i sina huvuddrag rekonstrueras enligt följande och där den bevarade polisundersökningen är grundläggande källa:

19/11 1951 på kvällen bjuds Kejne på en apelsin av "Apelsinmannen".¹⁷

19, 20 eller 21/11 konsulterar Kejne läkaren Owe Brydolf eftersom Kejne har hudutslag på mage och ljumskar.¹⁸

22/11 Kejnes mor – mor och son bebor samma lägenhet, Engelbrektsgatan 12, på Östermalm i Stockholm – ringer upp Brydolf och anmäler att sonen är förkyld och har feber.

23/11 Fru Kejne ringer upprepade gånger upp Brydolf och anmäler att sonen är sämre. Läkaren

besöker Kejne i hemmet under eftermiddagen. Här finns förutom modern också J. W. Johnsson närvarande. Kejne remitteras till Serafimerlasarettet.

27/11 *Aftonbladet* publicerar uppgifter om att Kejne blivit förgiftad.

28/11 Telegram via TT där professor Anders Kristenson, som ansvarar för vården av Kejne, meddelar att patienten saknar förgiftningssymptom.¹⁹

29/11 Kejne underkastas urinprov.

8/12 Svar på urinprovet vilket innehåller en onormalt hög halt av kvicksilver (1,75 milligram per liter vätska).

11/12 –17/12 en serie nya urinprov tas på patienten, vilka bekräftar resultatet från 8/12.

18/12 Kristenson samtalar med Kejne i anledning av provsvaren och menar att polisen bör kontaktas.²⁰

19/12 Enligt *Dagens Nyheter* har Kejne utsatts för mordförsök någon dag i november, då han blivit bjuden på preparerade apelsinkyftor. I anledning av artikeln startar polisen på initiativ av kriminalchefen Alvar Zetterquist en undersökning av fallet. Förhör av Kristenson och Kejne. Kristenson ställer sig tveksam till förgiftning. Kejne vill inte att polisen skall befatta sig med fallet och begär att få en dementi om förgiftning översänd till TT, vilket polisen verkställer.²¹

4/1 1952 Polisförhör med J. W. Johnsson.

5/1 J. W. Johnsson lämnar uppgifter till polisen, enligt vilka han utpekar Per David Natanael Michaelson som den som förgiftat Kejne.

16/1 Som Kejnes juridiska ombud lämnar Vilhelm Moberg in en polisanmälan om mordförsök på Kejne.

18/1 Kejne skrivs ut från Serafimerlasarettet som symptomfri.

22/1 Samtal mellan Kejne och Michaelson om dennes roll i Apelsinsaken.²²

23/1 Beslut att Michaelson skall kallas till förhör. Oberoende av detta infinner sig Michaelson hos polisen i sällskap med Moberg. Michaelson förhörs och anhålls som misstänkt 21.45.

23–24/1 Polisen genomför husundersökningar i Michaelsons olika lägenheter i Stockholm.

24/1–28/1 Polisförhör av Michaelson. Innan förhören har polisen utgående från uppgifter från bl. a. J. W. Johnsson förhört ett tjugotal personer i Kejnes och Michaelsons närhet.

28/1 Sinnesundersökning av Michaelson. "Föreligger för närvarande inget trängande vårdbehov å sinnesjukhus" enligt läkaren som gör följande tillägg två dagar senare: "Om patienten skulle bli åtalad föreslår jag fullständig rättspsykiatrisk undersökning".²³

28/1 Michaelson försätts på fri fot 16:45.

29/1 Kejne tar hos polisen del av en redogörelse avseende sin sjukdom. Kejne accepterar rapporten och betraktar fallet som avslutat.

30/1 Vilhelm Moberg begär polisförhör av bokhandlare Sigurd Tullberg och en doktor Andersson vid Serafimerlasarettet. Förhör av Tullberg verkställs senare men ej av Andersson.

4/2 Undersökningen av beslagen i Michaelson olika lägenheter redovisas. Inga spår av kvicksilver eller andra gifter.

14/2 Kristenson redovisar utlåtande om Kejnes sjukdom. Kvicksilver konstateras men ej symptom på förgiftning. Kristenson framför teori om att kvicksilvret kan komma från Kejnes egna amalgamplomber.

13/3 Moberg anmäler Kristensson till Svenska

läkarförbundet för tjänstefel.

20/3 Redovisning av analysresultat beträffande en avliden hund som tros ha blivit förgiftad av Michaelson, vilket uppgivits i vittnesförhör av hundens ägare. Kvicksilver konstateras men kan bero på undersökningsmetoden.²⁴

4/4 Besök hos polisen av Kejne och Moberg för att ta del av utredningen. Moberg yrkar att Michaelson skall åtalas för mordförsök på Kejne. Underhandsbesked från Svenska läkarförbundet om Mobergs anmälan av Kristenson.²⁵

5/4 Medicinalstyrelsen avvisar Kristenssons teori att kvicksilver kan spridas i kroppen från amalgamplomber.

19/4 Moberg uppger i ett offentligt föredrag – Vinterpalatset i Stockholm – att bokhandlare Sigurd Tullberg tubbat Michaelson att förgifta Kejne vilket enligt Moberg också styrks av polisförhör.

23/4 Kristenson anmäler vetenskapligt material som stöder hans amalgamteori samt uppgifter om att hög kvicksilverförekomst inte behöver ge förgiftningssymptom.

24–25/4 Polisförhör av Michaelson.

25/4 Vilhelm Moberg uppger i ett offentligt föredrag – Vinterpalatset i Stockholm – bl. a. att Kejne är utsatt för mordförsök men att polis och läkare försöker bortförklara detta samt att professor Kristenson fått en reprimand av Läkarförbundet i anledningen av vården av Kejne.²⁶

29/4 Polisförhör av Sigurd Tullberg.

9/1 1953 Anmälan till polisen via Medicinalstyrelsen att Kejne under hösten 1952 iakttagits inköpa kvicksilverbemängd hudsalva på apoteket Elefanten i Stockholm. Enligt anmälan hade Kejne också brukat salvan i anslutning till inköpet.

10/1, 12/1 och 2/2 Berörd apotekspersonal hävdar vid polisförhör och konfrontation med Kejne tidigare lämnade uppgifter. Kejne avvisar uppgifterna.

27/3 och 6/4 Polisförhör med doktor Brydolf där denne uppger att Kejne under hösten 1951 skulle använt sig av en i utlandet inköpt hudsalva för sina då aktuella hudbesvär. Kejne förnekar i polisförhör Brydolfs uppgifter.

4/5 Moberg håller offentligt föredrag i Vinterpalatset Stockholm där han bl a angriper polisutredningen och uppger att professor Kristenson prickats av sitt eget skrå för den medicinska behandlingen av Kejne.²⁷

8/5 Brev från Kejne till stadsfiskal Tisell där han uppger nära personsamband mellan Michaelson och Tullberg under november 1951.²⁸

11/5 Åklagaren lägger ner undersökningen.²⁹

Bilden av sjukdomen

Uppgifterna om sjukdom/sjukdomssymptom avseende Kejne kan delas in i tre olika symptom. Det centrala är som ärendet kom att utvecklas uppgifterna om en kvicksilverförgiftning. Ett annat symptom gäller att Kejne drabbats av feber och akut infektion. Till detta kommer Kejnes hudutslag och de salvor han då skulle ha använt.

a. Kviksilverförgiftning

Det första konkreta tecknet på möjlig kvicksilverförgiftning uppträder när det första provresultatet blir känt den 8/12 1951. Resultatet är emellertid överraskande för den läkare som ansvarar för vården av Kejne eftersom patienten inte visat symptom på förgiftning. De läkare som för Vilhelm Moberg i detta sammanhang

måste ha yppat att det skulle röra sig om förgiftning tar uppenbarligen senare tillbaka sina uppgifter. Detta kan möjligen grundas på att deras utsaga bara bygger på provresultatet, vilket rimligen borde innebära förgiftning, medan de inte tagit del av övriga uppgifter i Kejnes journal; eller att lämnade uppgifter misstolkats av Moberg.³⁰

Granskar man de uppgifter som i övrigt kommer från läkarhåll (vittnesförhör med Brydolf och Kristenson, Kristensons utlåtanden och ställningstagande från Medicinalstyrelsen) uppges inte att Kejne skulle ha symptom på förgiftning. Det närmaste man kommer är en passus i ett av Kristensons yttrande ”En viss likhet föreligger med en subakut kvicksilverförgiftning, men bilden är ej helt överensstämmande härmed”.³¹

De som driver förgiftningsteorin är i stället två ”lekmän”; Kejnes mor vars utsaga bildar underlag för den första tidningsartikeln om förgiftning dvs *Aftonbladet* den 27/11 (uppgiften avvisas omgående av Kristenson via TT) och J. W. Johnsson som förutom sina intryck av Kejnes tillstånd den 23/11 bygger på cirkulerande uppgifter om att Kejne skulle vara i fara och att ett attentat därför är sannolikt. Det mesta tyder på – bl. a. *DN*-artikel 19/12 1951 – att det är Johnsson som påverkat Kristenson att låta ta urinprov på Kejne. Kristensons egen hållning där han uppfattar förgiftning som osannolik styrks ju i detta tidsskede av TT-telegrammet den 28/11 och följande pressuppgifter.³² Teorin får emellertid omgående bärighet när kvicksilver verkligen uppträcks med det första provsvaret 8/12 även om ytterligare kontroller görs. Här är emellertid den medicinska bedömningen att förekomsten av kvicksilver är sådan att den borde

ge förgiftningssymptom men att säkra belägg för detta inte kan konstateras.

I strikt mening är Kejnes mors utsaga liksom J. W. Johnsons lösa uppgifter som knappast styrker en förgiftningsteori. I situationen tillkommer ytterligare svagheter genom den läsning till gärningsmannen Michaelson som bl. a. Moberg och J. W. Johnson målar upp. Genom polisundersökningen kan man fastställa att Kejne erbjudits och också förtärt en apelsin på kvällen den 19/11. Vidare framgår att varken Kejnes mor eller personalen på Stadsmissionen under den aktuella tiden haft förgiftningssymptom. Då det är med dessa personer Kejne delat föda är den enda förgiftningsmöjligheten enligt polisrekonstruktionen just apelsinen den 19/11. Av polisförhör framgår att den som bjudit på apelsin – Michaelson – stått Kejne nära socialt och regelbundet besökt denne då allehanda matgävar brukade överlämnas vilka Kejne tog emot men mer sällan förtärde. Apelsinen från den 19/11 hade emellertid vunnit anklang och enligt Kejne smakat normalt samtidigt som Michaelson vid tillfället uppträtt som vanligt. Svagheten med förgiftningsteorin är alltså förutom avsaknaden av påtagliga symptom på förgiftning enligt medicinsk sakkunskap och förtäringens ”normalitet” att symptomen oavsett art inte uppstod i anslutning till konsumtionen. Det är först tre dagar senare som Kejne enligt polisrekonstruktionen känner sig sjuk. I dramadokumentären ”Apelsinmannen” får Kejne förgiftningssymptom strax efter han ätit apelsinen, vilket är ett mer logiskt förlopp om en akut förgiftning ägt rum. Vad man kan sluta sig till är alltså att det upptäckta kvicksilvret inte kommer från Michaelsons apelsin och att samma kvicksilver, hur det

nu förts till Kejne, inte givit symptom på förgiftning.

b. Infektion

När det gäller infektion noteras de första tecknen på detta av Kejnes mor då hon talar med Brydolf den 22/11. Trots feber, detta enligt både mammans och Kejnes utsaga, far han iväg och håller föredrag i Katrineholm. Att han följande dag har förstärkta sjukdomssymptom, bekräftade av Brydolf, är därmed inte överraskande. Läser man Brydolf's rapport/vittnesutsaga 27/3 och 6/4 1953 – remissen från 23/11 1951 talar om infektion och lunginflammation men inte förgiftning – framstår Kejne närmast som en arbetsnarkoman, som missköter både hälsa och mathållning där kaffe ofta är substitut för ”riktig mat”. Att febrig ge sig av till Katrineholm från Stockholm och hålla föredrag ansluter väl till denna allmänna patientbeskrivning.³³ Att Kejne bryter samman fysiskt och då skrämmer upp sin mor, den besökande J. W. Johnson och sig själv förefaller alltså i huvudsak ha framkallats av hans gängse ”intensiva” livsföring.³⁴ Med penicillin, vila och regelbunden, närande föda blir Kejne snart återställd trots höga halter kvicksilver i kroppen. Också kvicksilverhalten sjunker genom lämplig medicinering. Infektionen förefaller täcka in hela den symptombild som registreras beträffande Kejne under ”Apelsinsakens” förlopp.

c. Hudproblem

Den tredje sjukdomsbilden gäller Kejnes hudproblem och de hudsalvor han använt och om dessa i så fall kunnat lösa mysteriet med kvicksilverförekomsten. Problemet med detta material

är att Kejne förnekar bruk av hudsalva innehållande kvicksilver, samt att rekonstruktionerna sker långt fram i tiden då det är uppenbart för uppgiftslämnarna att det "behövs" en förklaring till kvicksilverförekomsten.

Att Kejne skulle lida av hudbesvär är emellertid väl dokumenterat och framgår även vid sidan av de läkarutlåtanden som görs. Utslagen finns redan med i en passus i *Aftonblads*-artikeln den 27/11 där Kejnes mor är sannolik källa. Att hudbesvär förekommit torde alltså vara ställt utom tvivel.

Att konkretisera Kejnes bruk av hudsalvor är betydligt svårare. Samstämmighet råder om att Brydolf vid konsultationen den 19, 20 eller 21/11 rekommenderade en ej kvicksilverbemängd hudsalva och att Kejne också använde denna. När kvicksilverförekomst är konstaterad anmäler Brydolf i förhör våren 1953, dvs. 1,5 år efter händelsen att Kejne uppgivit att han innan konsultationen i november 1951 använt en utländsk hudsalva. Brydolf lämnar i förhöret öppet om denna salva kunnat innehålla kvicksilver. Kejne avvisar emellertid Brydolfs uppgifter och menar att det rör sig om missförstånd.

Den anmälan om Kejnes agerande som inflyter från apoteket Elefanten lämnas till Medicinalstyrelsen under januari 1953 medan händelsen som refereras efter polisundersökning kan fastställas till slutet av september 1952. Uppgiften från apoteket är i sammanfattning följande:

En kund besöker apoteket och begär en burk gråsalva som innehåller kvicksilver. Expediten känner genast igen kunden som pastor Kejne och anmäler detta för arbetskamraterna då kunden är på väg ut från apoteket. Kejne är vid den här tiden en känd person via media. Apotekaren

blir intresserad och följer genom fönstret kundens vidare förehavanden. Denne sätter sig en bil, riktar in backspeglarna och smörjer in ansiktet med den inköpta salvan. Poängen med anmälan är förstås att iakttagelsen kan vara en förklaring till kvicksilverförekomsten i Kejnes kropp – ett problem också det välkänt från media.

Att värdera händelsen är emellertid vanskligt. Apotekarens referat förefaller sanningsenligt. Rådande trafikförhållanden och vetskapen om Elefantens stora fönster mot gatan stöder möjligheten till gjord iakttagelse. En märklig detalj är emellertid att kunden smörjer in ansiktet med salvan medan Kejne rapporteras ha hudbesvär på helt andra delar av kroppen. Expeditens igenkännande grundas på att hon haft Kejne som lärare. Detta ligger emellertid 6–7 år tillbaka i tiden. Samtidigt är det känt att Kejne haft en dubbelgångare med homosexuell läggning. Detta förhållande är bl. a. bakgrunden till "knivfållan" där dubbelgångaren uppträdde provocerande för att skada Kejne.³⁵ I Kejnes arkiv finns också dokument som styrker att vänner till Kejne gjort samma eventuella misstag som apoteks-expediten.³⁶ Att notera är slutligen också att man i polisutredningen inte närmare undersöker om hudsalva med kvicksilver verkligen kan tas upp i kroppen och ge de effekter som skulle kunna förklara kvicksilverförekomsten. Sannolikt uppfattade polisen omständigheterna som alltför osäkra för att vara en bärig förklaring i sammanhanget.

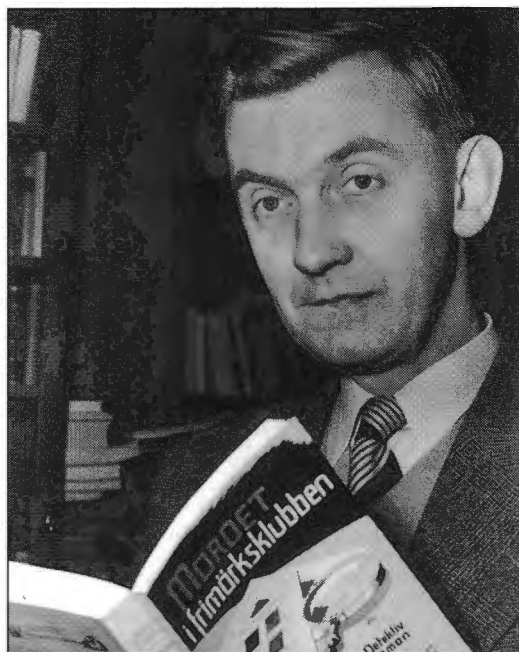
Bilden av "Apelsinmannen"

Att "Apelsinmannen" – Per Michaelson – blir intressant i polisutredningen grundas sannolikt på

några yttre fakta. Enligt polisens rekonstruktion är apelsinförtäringen den enda förgiftningsmöjligheten och här är Michaelson den entydige givaren. Dessutom får polisen tidigt uppgifter om att den misstänkte – apotekarson – är intresserad av medikamenter och ofta ger medicinska råd och sprutor i vänkretsen. Sammantaget blir Michaelson enligt polislogiken en möjlig brottsling.

Den beskrivning av "Apelsinmannen" som dyker upp i *Dagens Nyheter* den 19/12 och där denne presenteras offentligt för första gången är uppenbarligen en reflektion av J. W. Johnssons kunskaper om personen ifråga. I tidningsreferatet framgår att vederbörande står en homosexuell liga nära och att han utfört ett uppdrag som han fått av ligan vilken vill röja Kejne ur vägen. Detta beror i sin tur på att Kejne bekämpat ligans verksamhet. Inledningsvis lämnas lite öppet om gärningsmannen verkligen förstått sitt uppdrag fullt ut eftersom han är "förklarad otillräcklig".³⁷

Möjlighet att rekonstruera Michaelsons person finns emellertid också genom en rad andra källor. I Birgitta Stenbergs roman och i dramadokumentären broderas "Apelsinmannens" karaktären ut jämfört med J. W. Johnssons uppfattning. I dramadokumentären framgår tydligt att gärningsmannen tar emot ett uppdrag, preparerar två apelsiner, får Kejne att äta den ena samt att Kejne omedelbart får svåra sjukdomssymptom. En hund som tillhör Kejne äter den andra apelsinen och blir också omgående sjuk men räddas genom sitt näringsintag husse från en säker död. Det framgår vidare att "Apelsinmannen" häktas av polisen men att han efter ett telefonsamtal till en sannolikt "hög makthavan-

Sigurd Tullberg.

de" omgående försätts på fri fot. Här antyds alltså att "Apelsinmannen" har kontakter via den homosexuella ligan som skyddar honom i relation till det utförda dådet. I övrigt framstår "Apelsinmannen" som en förslagen ligaledare som med polisens vetskap sysslar med grov organiserad brottslig verksamhet och där ledaren inte drar sig för likvidering om någon vill lämna kretsen.

I romanen *Apelsinmannen* är framtoningen av gärningsmannen inte lika utstuderad. Här framgår emellertid att denne är intelligent och förslagen men mest sysslar med narkotika och tavelstöder. Enligt romanen är emellertid Kejne och "Apelsinmannen" vänner, varför bokens alter ego ställer sig mycket frågande till uppgiften om "Apelsinmannen" som gärningsman. I romanen

figurerar även hunden som tillhörig Kejne. I ett samtal mellan Kejne och "Apelsinmannen" beklagar den senare att hunden är död samtidigt som han uttrycker tillfredställelse över att Kejne överlevt förgiftningen.³⁸ Kejne själv ger två bilder av "Apelsinmannen" dels den han uttrycker under polisutredningen dels det porträtt han tecknar i boken *Gubbar och gränder*. De två versionerna sammanfaller i stora drag. Kejne ser inte Michaelson som en möjlig brottsling och det enda som är räknbart för Kejne är att någon – Michaelson ovetande – preparerat apelsinen ifråga. Denna möjlighet måste emellertid bedömas som närmast utesluten eftersom Michaelson enligt polisförhör självständigt och närmast impulsmässigt inköpt en påse apelsiner och att ingen utom Michaelson visste vilken apelsin Kejne skulle bjudas på. Förgiftning från någon annan apelsin bland de inköpta är inte känd.³⁹

Utifrån polisens horisont uppfattas också "Apelsinmannen" som snäll och samarbetsvillig. På väsentliga punkter ger utredningen också negativa besked om Michaelson som möjlig gärningsman. Gift påträffas inte. Utredningen finner inga spår av någon uppdragsgivare – som en homosexuell liga – eller annat beroendeförhållande avseende Michaelson som kunnat vara motiv för brott eller påtryckning. I relation till polisen styrker Michaelson sin oskuld också genom sitt spontana beteende. Han sätter sig inte i säkerhet i samband med det möjliga brottet. Han uppsöker i stället polisen på eget initiativ – visserligen efter viss tidsutdräkt – i avsikt att lämna klagande uppgifter om sin egen roll i ärendet. Detta sker slumpmässigt samma dag som polisen bestämmer sig för att kalla honom till förhör.⁴⁰

På en punkt i polisutredningen kan man emellertid ana en blotta i uppfattningen om Michaelson. Det är läkarens bedömning där denne tolkar den häktade som mindre tillräknelig eller att sådan risk kan föreligga. Sannolikt har här Michaelson lyckats dupera läkaren, en talang som framgår i bl. a. Kejne (1954).⁴¹

Kejnes hållning

Om man följer Kejnes aktion och hållning i ärendet är detta uppenbart motsägelsefullt. Inledningsvis måste han vid insjuknandet den 22–23/11 1951 ha nämnt något allmänt om förgiftning och att han är hotad till livet som sedan av modern och J. W. Johnsson förts vidare till bl. a. media. När Kejne senare på Serafimerlasaret blir konfronterad med uppgiften att provsvar verkligen antyder detta förhållande avvisar Kejne först att han blivit förgiftad och vill inte medverka i någon polisutredning. Genom professor Kristenson övertygas han emellertid om att samarbeta med polisen. Det är sedan via förhör med Kejne som "apelsinincidenten" tar gestalt och Michaelson framstår som en möjlig gärningsman. För det formella utpekandet till både *DN* och polisen ansvarar emellertid J. W. Johnsson. Samtidigt driver Kejne den bestämda uppfattningen att Michaelson inte kan vara gärningsmannen. Detta grundas i huvudsak på deras goda och nära personliga relation. Fortsättningsvis förhåller sig Kejne passiv och avvaktande i ärendet. Det är alltså betecknande att Vilhelm Moberg – liksom Johnsson – axlar ansvar och inträder som Kejnes ombud och gör den formella polisanmälan om brott för dennes räkning.⁴²

När Kejne den 29/1 tar del av en medicinsk rapport från Kristenson som avvisar medveten förgiftning accepterar han denna. Kejne tror visserligen inte på teorin om ”amalgamplomber” dvs. att kvicksilver därifrån skulle vara orsaken till de höga värdena – en teori som ingår i redovisningen – och han blir upplyst om att Medicinalstyrelsen fackmässigt kommer att granska rapporten. Trots dessa öppningar och uppenbarligen utan att ha rådgjort med sitt ombud – Vilhelm Moberg – ser Kejne ändå fallet som avslutat, vilket han också skriftligen (sic!) bekräftar för polisen.⁴³

När Sigurd Tullberg blir aktuell i utredningen – skälet är bl. a. uppgiften att Tullberg skulle erbjudit Michaelsson pengar för att förgifta Kejne och upptäckten att Tullberg i en av sina detektivromaner låtit någon tas av daga genom att förtära en förgiftad apelsin – vänder sig Kejne aktivt till polisen och hävdar att Tullberg är den egentlige brottslingen och där Kejne bl. a. uppger att ett tätt personsamband rått mellan Tullberg och Michaelson vid tiden för det möjliga brottet dvs. under november 1951. Detta personsamband förnekas emellertid i polisförhör av både Tullberg och Michaelson.⁴⁴ Slutligen när det gäller förhören om hudsalvor m.m. under utredningens sista fas intar Kejne en konsekvent nekande hållning till förelagda uppgifter från både läkaren Brydolf och personalen vid apoteket Elefanten, vilka trots detta samtliga vidhåller sina ursprungliga uppgifter.

Huvudintrycket utifrån hela ärendet blir att Kejne vill förhålla sig passiv och där det väsentliga för honom är att bli frisk. Att ärendet ändå drevs vidare berodde på insatser och påtryckningar – ibland visserligen genom av Kejne läm-

nade uppgifter och hypoteser – som görs av J. W. Johnson, Vilhelm Moberg, Kristenson och polisen. I grunden uppenbart sanningsenlig under olika polisförhör blir Kejne emellertid känslomässigt engagerad på ett sätt som knappast gynnade ärendet ur hans egen synpunkt. När Michaelson – som Kejne har uppenbara sympatier för – lanseras som möjlig misstänkt av polisen, Moberg och Johnson på i sammanhanget viss skälig grund stöds Michaelson envist av Kejne som oskyldig. När sedan Tullberg dyker upp i utredningen – med uppenbart löst fogade brottsmisstankar till sin person och där polisens intresse är uppenbart svalt – utmålar Kejne denne som den egentlige upphovsmannen till brottet samtidigt som han fortsatt skyddar Michaelson.

Vilhelm Mobergs och J. W. Johnsons föreställningar och inflytande

Kring Kejne är det främst två personer som är aktiva och driver ärendet för Kejnes räkning. Den ene är J. W. Johnson som dominerar i början av ärendet. Det är genom hans påtryckningar som urinproven kommer till stånd. Det är också Johnson som formellt anmäler Apelsinmannen till polisen bl a utifrån de uppgifter som Kejne lämnat. Johnson är slutligen den som kontaktar media om det sannolika brottet.⁴⁵ Efter detta förefaller Vilhelm Moberg vara den som starkast driver Kejnes intressen. Moberg är när det första urinprovet är analyserat övertygad om att Kejne medvetet förgiftats. Moberg tar också som ombud del i ärendet och stöder och uppmuntrar Kejne. Det är – som framgått ovan – också Moberg som lämnar in den formella polis-anmälan om brott.⁴⁶

Då Kejne ser ärendet som avslutat den 29/1 1952 griper Moberg in dagen efter och blåser nytt liv i saken genom att lansera Sigurd Tullberg som en ny öppning. När Kejne och Moberg tar del av polisutredningen 4/4 1952 uttrycker Moberg, men inte den närvarande Kejne, stark övertygelse om att Michaelson är skyldig och yrkar att han skall åtalas. Detta efterkoms emellertid inte av myndigheterna som uppenbarligen gör en helt annan bedömning. Bl. a. har ju Michaelson försatts på fri fot redan den 28/1. Något förhör av Tullberg som Moberg yrkat 30/1 och som han med stöd av Kejne också begär den 4/4 ser polisen uppenbarligen heller ingen anledning till.

Denna Mobergs övertygelse om att Tullberg och Michaelson är skyldiga slår ut i full blom med talet i Vinterpalatset 19/4. Här framför han den sensationella uppgiften att Michaelson i polisförhör erkänt att han tubbats av Tullberg att förgifta Kejne men att polisen inte fäst sig vid uppgiften. Hur Moberg baserat sitt påstående är omöjligt att rekonstruera. Motsvarande utsaga återfinns inte i polisutredningen. Här avvisar man också Mobergs uppgifter där man mellan raderna också kan läsa in en betydande upprördhet. Möjligen är Mobergs agerande taktiskt betingat där han – visserligen medveten om ett bristande faktaunderlag – ändå vill driva polisutredningen vidare i linje med aktionen den 30/1. Han lyckas också i sitt uppsåt såtillvida att polisen – förmodligen i direkt anledning av Mobergs ”inhopp” – gör kontrollförhör av Michaelson och Tullberg. Ingenting av vad Moberg uppgivit kan emellertid styrkas.⁴⁷

I ytterligare ett avsnitt profilerar sig Moberg i ”Apelsinsaken”. Det gäller professor Kristenson och dennes tjänsteutövning. Här menar Moberg

att läkaren underhand redovisat olika bedömningar av Kejnes sjukdom, vilket skulle skett i avsikten att dölja att Kejne uppsåtligen förgiftats. Moberg menar också att Kristenson som läkare avvikit från gängse läkaretik när han undanhållit Kejne olika sjukdomssymptom, lämnat urinprov till polisen mot Kejnes vilja osv. Detta resulterar i att Moberg anmäler Kristensson för Sveriges läkarförbund 13/3 1952. Bedömningsproceduren drar ut på tiden över ett år. Detta beror dels på att Läkarförbundet också överlämnar ärendet till Stockholms läkares förtroendekommitté för utlåtande dels att Kejne i Mobergs frånvaro – Moberg reser under handläggningsperioden utomlands – varit oförsiktig med förtroligt material. När Moberg återvänt till Sverige tar han emellertid upp rättsrötefrågorna i deras helhet i ett nytt offentligt tal i Vinterpalatset i Stockholm den 4/5 1953. Avseende ”Apelsinsaken” klagar Moberg nu på att polisutredningen inte offentliggjorts trots att utredningen pågått långt över ett år. Angående Kristenson uppger Moberg – liksom 25/4 1952 – att denne prickats av Läkarförbundet. Eftersom ärendet inte är avslutat uttrycker emellertid Moberg missnöje och frågar om tidsutdräkten kan beror att man vill hemlighålla något. Mobergs anmälan resulterar emellertid i att Kristenson blir ”frikänd” där båda läkargrupperingarna menar att han i relation till Kejne och i ärendet i övrigt hela tiden iakttagit god yrkesetik. Mobergs uppgift framförd den 25/4 och upprepad 4/5 1953 om Läkarförbundets prickning av Kristenson saknar alltså stöd i föreliggande källmaterial.⁴⁸

Vilhelm Moberg skildras slutligen också rätt ingående i Birgitta Stenbergs *Apelsinmannen*. Här omnämns han i mindre smickrande ordalag där

samtalet med DN:s dåvarande chefredaktör Herbert Tingsten – också kommenterat av Hans Villius i dramadokumentären – väl sammanfattar den karaktär Moberg får i romanen i övrigt. Moberg ses närmast som en lite klumpig person – oxen från Småland – som fått det mesta om bakfoten i Kejneaffären även om han är en ärlig och rättsskaffens person.⁴⁹

Om man försöker tolka Mobergs föreställningsvärld i "Apelsinsaken", vilket också torde gälla för rättsrötefrågorna i stort, är det uppenbart att han haft svårt att tränga in i och acceptera den mentalitet som rådde inom t. ex. polis- och läkarkår. Här förhåller sig J. W. Johnsson tämligen neutral. För "lekmannen" Moberg blir emellertid komplicerade "fackförhållanden" ett sätt att blanda bort korten. Bevis om förgiftning av kvicksilver samtidigt som symptom i den riktningen inte kan iakttas, att samband mellan romanavsnitt hos Tullberg och Kejne apelsinätning enligt polisfilosofi ändå ses som en lös uppgift, formell handläggningsordning och liknande blir försök från "byråkrati/maktthavare" att dölja och undandra väsentliga uppgifter i utredningen. Granskar man Mobergs bok om Krukakargatan och där författaren gör affär av att polisen lämnar *olika* uppgifter om brandorsak m. m. framgår att Moberg här rätt okritiskt utgått från tidningsuppgifter, där en journalist ju kan ha förvanskats/feltolkat ett yttrande från polisen eller annan myndighet.⁵⁰

Sammanfattning

Det granskande materialet ger ingen grund för att Karl-Erik Kejne utsattes för brott i "Apelsinsaken". Den påstådda avsiktliga förgiftningen

täcks i stället väl in av den sjukdomsbild som orsakades av Kejnes överansträngning och utbrändhet och som ger en rimlig förklaring till det inträffade. Om grunden för den faktiska kvicksilverförekomsten, som i och för sig kunnat ge förgiftningssymptom, kan man bara spekulera. Här erbjuder källmaterialet en rad förklaringsmöjligheter där ingen teori (hudsalvor, amalgamplomber m. m.) kan sägas ha försteg framför någon annan.

Vad man mer bestämt kan avvisa är emellertid att kvicksilverförekomsten är ett resultat av apelsinförtäringen den 19/11 1951. Polisutredningen ger inga bevis för själva gärningen, och något hållbart brottsligt motiv som skulle lett den påstådde gärningsmannen kan heller inte rekonstrueras. Att någon – t. ex. en homosexuell liga – via ombud verkligen försökte förgifta Kejne men misslyckades och där spåren måste sopas igen är heller inte sannolik, eftersom den i så fall bygger på förutsättningen att en rad läkare och poliser som, vad man vet inte hade några personliga band, skulle vara förenade i något hemligt förbund. Även en del kringpersonal som sjuksköterskor och kontorister måste sannolikt också ha varit invigda. Till detta måste man lägga att "Apelsinmannen" själv – Per Michaelson – haft exceptionell förmåga att förstå sig för polisen och Kejne själv och då i en helt annan omfattning än den försynta talang som Kejne skildrar i *Gubbar och gränder*. Den tråd som Otto von Friesen spinner i detta sammanhang, om Michaelsons upprepade mordförsök på Kejne, motsägs av uppgiften att Kejne inte dog av förgiftning eller sviter av detta utan i lunginflammation och en leversjukdom nio år senare.⁵¹

När detta skrivs har en fransk domstol slutgiltigt frikänt paparazzi-fotograferna från all inblandning i prinsessan Dianas död 1997. Det franska juridiska utslaget torde dock inte nämnvärt påverka den mediala bilden och minnet av händelsen. Här har man anledning att tro att känslorna kommer att forma föreställningsvärlden och där lady Dis helgonstatus blir bestående medan fotograferna genom sin impopulära yrkesutövning fortsatt är predestinerade för en mindre tilltalande roll i händelsen. I sin biografi över sångaren m. m. Gösta "Snoddas" Nordgren formulerar Jonas Sima en liknande dikotomi när han tar upp en ekonomisk konflikt mellan "Snoddas" och dennes manager och upptäckare Torsten Adenby:

"Snoddas manager blev juridiskt återupprättad, men i folkdjupet ska han för alltid förknippas med den rävide stockholmare som lurat den godtrogne lantisen Snoddas."⁵²

Ett tredje anknytande exempel är Birgitta Odéns avfärdande av ättestupan som en mytbildning och där hon vidare påstår att Ivar Lo-Johansson rätt okritiskt använde skränan, när han på sin tid hade nytta av den i debatten om ålderdomshem.⁵³

Går man från dessa tre exemplen till "Apelsinsaken" kan man se flera strukturella likheter. I dikotomibildningen får de svaga och sympatiska lady Di och "Snoddas" sällskap av Kejne medan Adenby i Kejneaffären motsvaras av det "korrup-ta samhället". När det gäller minnet och den nutida tolkningen av händelsen är detta i hög grad knutet till Vilhelm Mobergs person och hans samtida och – inte minst viktigt – nutida mediala genomslag. När "Apelsinsaken" tas upp

är det alltså som regel en (okritisk) version efter Moberg som presenteras. Exempel på detta är Norberg (1997), Olsson (1993) och von Friesen (1984). Av undersökningen framgår emellertid att Moberg i väsentliga delar hade fel men troligen ändå låtit sprida "sin" version vidare. Till dessa mytbildningar hör att Moberg infångade och "släpade" Apelsinmannen till polisen eftersom polisen inte ville anhålla honom, att Apelsinmannen omgående släpptes av polisen, att polisen tog lätt på utredningen (jmf Torbacke), att Kristenson fälldes av sina egna läkarkollegor för oegentlig yrkesutövning m. m. Dessa och andra myter har i olika fictionproduktioner ytterligare utsmyckats för att fördjupa det dramatiskt innehållet. Detta har i sin tur odlat föreställningen att något mystiskt och ouppklarat inträffat i "Apelsinsaken" och även generellt i rättsrötefrågorna.

Hadenius/Nilsson/Åselius förklarar rättsrötedebatten i början av 1950-talet med att en ny mentalitet växte fram i det svenska samhället. När trycket efter kriget upphört och amerikansk kultur och mentalitet vällde in över landet blev det mer naturligt att "vara uppkäftig mot myndigheter" för att använda ett lite slarvigt men samtidigt målande uttryck.⁵⁴ Vilhelm Moberg var en framträdande exponent för denna nya anda. En annan var den unge advokaten Henning Sjöström som inte drog sig för att placera hov och polis vid skampålen som medialt mycket uppmärksammas försvarare av rättsrökeryr-fén Kurt Haijby. Det är alltså på denna nya mentalitetsvåg som Moberg brusar fram och där Kejne och "Apelsinsaken" blir utmärkta instrument för den folkliga författaren att ställa myndigheterna till svars.

Återvänder man i detta kulturella ljus till "Apelsinsaken" förefaller episoden att också handla om två mentalitet där Mobergs föreställningsvärld – uppenbarligen väl tecknad av Tage Erlander (not 14) – och i viss mån Johnssons syn ställs mot den som existerade inom läkar- och poliskår. För Moberg och Johnsson, som också har riksdagen som arena, blir media och allmänhet viktiga medspelare för att få fram sitt budskap, medan polis och läkare följer yrkesetik och ämbetsmannaplikt och utifrån detta arbetar optimalt med ärendet. På grund av detta knyter polisen näven i byxfickan när Moberg går ut offentligt, och enligt polisen, lämnar oriktiga och vilseledande uppgifter i "Apelsinsaken". Kristensson tar å sin sida lätt på "lekmannen" Mobergs uppfattning om hans yrkesutövning. Det viktiga är hur yrkeskollegor ställer sig. Här vinner han "i tysthet" etikfrågan mot Moberg, men förlorar en kanske för Kristensson viktigare kamp om amalgamet mot en tandläkare med uppenbart bättre relationer till Medicinalstyrelsen.⁵⁵ I denna kamp är intrycket att centralpersonen Kejne blir en rätt viljelös och lättpåverkad spelbricka i kampen om tolkningsföreträdare. Kejne är i vart fall här mindre framträdande jämfört med andra episoder i Kejneaffären.

Avslutningsvis en liten notation: Litteraturoccenten Ebbe Schön – numera mera känd som folklorist och TV-personlighet – har framfört att författare sällan "hittar på" medvetet. Det vanli-

ga är i stället att man kombinerar händelser för att uppnå större spänning och underhållningsvärde i sina fictionprodukter.⁵⁶

För att styrka Schöns hypotes kan det i anslutning till detta vara av intresse att ta upp "hunden":

I polisutredningen förekommer en hund som ägarinnan påstår har förgiftats med dödlig utgång. Gärningsman är "Apelsinmannen" som givit hunden en spruta innehållande kvicksilver. Som framgår i polisutredningen ovan – 20/3 1952 – har detta inte kunnat styrkas. Emellertid har händelsen väckt ett vidare intresse inom fiction och minnesberättelser. En mytbildning som bl. a. von Friesen omfattar är att hunden äter upp en smörgås och avlider. Smörgåsen – förgiftad av "Apelsinmannen" – är emellertid avsedd för Kejne som därmed mirakulöst undkommer. Vad som ytterligare bär upp denna myt är att "Apelsinmannen" enligt polisundersökningen emellanåt lämnade kvar smörgåsar på Stadsmissionen under sina regelbundna besök där. Hos Birgitta Stenberg och dramadokumentären knyts hunden direkt till Kejne, som nu blir hundens ägare. Samtidigt sker en frikoppling från smörgåsen. I stället äter hunden i sällskap med husse förgiftade apelsiner. Hunden dör och får bilda förklaringsmodell till Kejnes överlevnad.

Uppgifter om att Karl-Erik Kejne hade hund föreligger inte.

Noter

1. Malmberg fälls i Stockholms rådhusrätt 7/12 1950 och efter eget överklagande i Svea hovrätt 18/5 1951. Tullberg får straffet 75 dagsböter à fem

kronor för ärekränkning av Kejne (påstått honom vara homosexuell) i Stockholms rådhusrätt 5/2 1951. Ett överklagande till Svea hovrätt av Tull-

berg ändrar inte domen (SOU 1951:21 s. 264). Genom påpekande av universitetslektor Oloph Bexell, religionsvetare vid Uppsala universitet, finns anledning att i sammanhanget införa ett beriktigande beträffande uppsatsen "Kejnes föreställningsvärd" *PHT* 1998:2. Där framfördes oriktigt att Malmbergs venia innebar att denne kunde vikariera som präst. Rätta förhållandet är att hans bemyndigande var betydligt mer begränsat och innebar att Malmberg under överinseende kunde predika i olika kyrkor. Mellan "predikanten" Malmberg och "pastor" Kejne förelåg alltså en åtminstone i teologiskt sammanhang betydande rangskillnad. Datum för Quensels avgång som statsråd framgår av *SBL* band 29:565. Om skälen och stämningen kring dennes avgång i regeringen se Erlander (1974) s. 187–204. Enligt Kejne hade alltså Malmberg, Tullberg och Quensel homosexuell läggning. För den starkt homofobe Kejne var detta grund för misstanke om oegentligheter. I brev till Moberg är Kejne t. ex. övertygad om att Dag Hammarskjöld är homosexuell och att läggningen är direkt orsak till dennes snabba karriär och utnämning till FN:s generalsekreterare. Den hemliga homosexligan – uppenbarligen med internationella förgreningar – hade alltså kunnat gynna en av sina egna, kanske på andras bekostnad. (Kejne till Moberg 19/12 1954.)

2. För att samla rättsrötemotståndarna bildade man under våren 1952 "Föreningen Rättsvärnet". I dess styrelse återfanns bl. a. J. W. Johnsson, språkprofessorn Björn Collinder och läkaren Gerda Kjellberg. Kejne och Moberg var aktiva medlemmar (Heuman s. 233).
3. Den första publiceringen sker i *Aftonbladet* den 27/11 1951. På första sidan finns en enspaltare med rubriken "Kejne svårt sjuk!" och texten "Pastor Kejne blev i torsdags kväll våldsamt sjuk. Han fick svåra krampanfall och andnöd och fördes i mycket allvarligt tillstånd till Serafimern. På sjukhuset fick han genast specialbehandling. Trots flera prov har läkarna ännu inte kunnat fastställa orsaken till sjukdomen. Det står dock klart att

Kejne fått i sig något giftigt. Se art. på sidan 5". På s. 5 redovisas en tvåspaltare med rubriken: "Kejne plötsligt sjuk, måste föras till Serafimern" och texten "Pastor Kejne vårdas sedan några dagar för en mystisk sjukdom. Han insjuknade plötsligt och våldsamt i torsdagskväll. Han fick svåra krampanfall och andnöd. Trots noggranna undersökningar har läkarna ännu inte kunnat fastställa orsaken till sjukdomen.

– Karl-Erik hade varit på ett föredrag i Sörmland, berättar hans mor för *Aftonbladet*.

När han kom hem föll han ihop och fick några hemska krampanfall. Han kunde inte tala och fick allt svårare att andas. Han fördes genast i ambulans till Serafimern. Jag trodde inte han skulle komma tillbaka med livet i behåll.

På sjukhuset togs Kejne genast under specialbehandling och idag är hans liv inte längre i fara. Han lider av ett egendomligt svidande utslag över hela kroppen.

– Läkarna har ännu inte förklarat vad som hänt Karl-Erik, säger fru Kejne, men han torde ha fått något i sig som gått in i blodet och framkallat den våldsamma sjukdomen.

Innan ett flertal analyser blivit färdiga är det alltså ogörligt att säga något om orsaken till Kejnes sjukdom. Det torde dock stå klart – att döma av symptomen – att Kejne ätit något giftigt som framkallade den plötsliga och våldsamma sjukdomen". Kejne lades in på sjukhuset 23/11, dvs. fyra dagar innan artikeln publicerades.

4. Av artikeln framgår att Kejnes chef pastor J. W. Johnsson vid Stadsmissionen är tidningens huvudsakliga källa. Att polisen reagerat på just dessa pressuppgifter framgår av polisutredningen. (Karl-Erik Kejnes arkiv volym 13 faskikel "Apelsinsaken" RA.)
5. Polisutredningen läggs ner 11/5 1953 efter cirka ett och ett halvt år och några dagar innan en stor rättsrötedebatt äger rum i riksdagen 15/5 1953 (Heuman s. 235f.)
6. Enligt Moberg hade några läkare på Serafimerlasaret – Dahlström, Andersson och Åberg – upp-

- givit att Kejne förgiftats. Moberg yrkar senare på polisförhör med Andersson, vilket polisen dock avböjer. Som ärendet utvecklas – Moberg upprepar inte uppgiften och heller inte sitt yrkande om polisförhör, Kristensson prickas inte av läkarnas disciplinnämnd – antyder att läkarna i fråga sannolikt sedermera anslutit sig till Kristenssons medicinska bedömning. Direkta bevis på detta föreligger emellertid inte. Se bl. a. polisutredningen s. 8 och bilaga s. 84 och s. 127 Karl Erik Kejnes arkiv volym 13 faskikel "Apelsinen" RA.
7. Norberg s. 103. Se också artikel i *Aftonbladet* 16/8 1998, där Pelle Andersson under rubriken "Vad skulle han bråkat om idag?" stöder Norbergs uppfattning.
  8. Kenth Olson s. 35.
  9. Moberg (1984) s. 306.
  10. Torbacke s. 226.
  11. Hansson A. Klas "Apelsinmannen: en modern sägen" *Tvärsnitt* 1994:2 s. 16–27. Enligt Hansson är "Apelsinmannsaken" en av flera mytbildningar där avsikten är att hålla rättsrötedebatten levande. Hanssons värderingar stöds också i Göran Söderström m. fl. s. 471f, där också de uppgifter Birgitta Stenberg framfört i bl. a. romanen *Apelsinmannen* underkänns såsom varande icke trovärdiga.
  12. Heuman s. 236.
  13. Heuman s.233–236 och Zetterquist s. 500f.
  14. Angående Tage Erlanders uppfattning se Erlander (1974) s. 187–204 och 220. Om Moberg anför Erlander bl. a. följande: "Vilhelm Moberg vägrade i full överensstämmelse med sin misstänksamhet mot makthavarna att lita på vittnesmål från personer som stod överheten nära. Däremot satte han tilltro till påståenden från människor, vilka han i övrigt säkerligen inte brukade betrakta som vittnesgilla" s. 220.
  15. Sven-Erik Larsson s. 271 (negativ hållning till Moberg), Söderström m. fl. passim, Lennerhed passim, Silverstolpe passim, Hansson (1994) och (1995) passim, *Svenska Dagbladet* 26/10 1990 (diskussion mellan Fredrik Silverstolpe och Birgitta Stenberg om Kejneaffären).
  16. De två avsnitten av dramadokumentären – det första med en introduktion av Hans Villius – sändes i TV1 10/9 1990 kl. 19.55–21.00 och 11/9 1990 kl. 20.00 – 21.00.
  17. I brev från Kejne till Moberg 25/7 1952 framgår att årsdagen av mordförsöket på Kejne kommer att firas den 24 november på restaurangen Piperiska muren i Stockholm. Här anger alltså Kejne en annan dag än han själv uppgivit i polisutredning, dvs. 19/11 – en tidpunkt som också vidimerats av "Apelsinmannen". Den 24 november är den andra dagen (första heldagen) som Kejne vistas på Serafimerlasarettet, då förgiftning i praktiken var omöjlig att genomföra. Redan i *DN:s* artikel från den 19/12 1951 anges två olika datum då förgiftningen skulle ägt rum dels fredagen den 16/11 dels onsdagen den 21/11.
  18. I polisförhör uppger Brydolf att Kejne kommit på besök den 19/11 eller 20/11. Då Kejne i de inledande polisförhören uppger att hans hudbesvär börjar natten till den 21/11 borde konsultationen hos Brydolf enligt Kejnes minnesbild rimligen ägt rum samma dag. I de inledande förhören, som är detaljerade, berör Kejne sina hudbesvär men inte att han uppsökt någon läkare. I senare förhör tillstår Kejne besöket hos Brydolf, medan tidpunkten då i inte preciseras. En möjlighet kan vara att Kejne besökte Brydolf den 19/11 på dagen innan episoden med apelsinen. Denna tidsordning kan vara en förklaring till att Kejne inledningsvis inte nämner om besöket hos läkaren eftersom det ligger "före i tiden" avseende den centrala händelsen – förgiftningen. Kejnes hudbesvär skulle i så fall uppstått tidigare än den 21/11.
  19. Uppgiften grundas på ett handskrivet blad i Kejnes arkiv som behandlar ärendeförloppet. För den 28/11 står antecknat "TT-uttalandet av Prof Kr. "inga tecken på förgiftn". TT-telegrammet har inte återfunnits i TT:s telegramarkiv. Att det existerat styrks emellertid av samtida tidningsreferat.
  20. Uppgiften grundas på ett handskrivet blad i Kejnes arkiv som behandlar ärendeförloppet. Här noteras för 18/12: "Prf Kr samtalar med Kejne

”Polisanmälan bör ske”. Då Kejne i annat sammanhang var motvillig till att dra in polisen är det troligt att Kristenson tog initiativ till samtalet och också framförde förslaget om poliskontakt.

21. På *Dagens Nyheter*s första sida återfinns en tvåspaltig artikel med rubriken ”Kejne blev utsatt för mordattentat Förgiftad apelsin”. Artikeln har följande text: ”Pastor Karl-Erik Kejne har blivit utsatt för ett mordförsök förklarar hans chef, pastor Joh. W. Johnsson vid Stadsmissionen, vid samtal med *Dagens Nyheter*. Professor Anders Kristenson på Serafimerlasarettet kallade mig häromdagen till sjukhuset och förklarade att prov som gjorts vid laboratoriet på Statens institut för folkhälsan visat att pastor Kejne blivit kvicksilverförgiftad. Det rör sig om en mycket stor dos. Efter detta uppseendeväckande besked, fortsätter pastor Johnsson uppsökte jag pastor Kejne, som fortfarande är sängliggande. Härvid förklarade Kejne att mordförsöket måste ha skett onsdagen den 21 november, då han blev bjuden på några apelsinklyftor. Strax efteråt började smärtorna och illamåendet, som blev allt svårare. Kejne fick apelsinbitarna av en intellektuell man som kommit på sned – han är för övrigt förklarad otillräknelig – och som flitigt umgärts med det homosexuella gäng som är pastor Kejnes argaste fiender. Det var troligen fredagen den 16 november som Kejne uppsöktes av den mystiske mannen, vilken bjöd på apelsinklyftorna. Redan samma kväll kände Kejne sig konstig, omtalade han för pastor Johnsson. Bl.a. brast några blodkärl i ena foten. Trots detta var han bortrest några dagar och höll föredrag. Onsdagen den 21 blev han mycket sjuk, men först den 22 ansåg han tillståndet så kritiskt att han kallade på mig, upplyser hr Johnsson. Jag uppsökte honom på kvällen och han var då fullkomligt slut. ”Jag känner att det är slut med mig”, sade Kejne till mig, och vi kallade på läkare, som kom dagen därpå. Läkaren såg genast till att Kejne blev förd till Serafimerlasarettet. Här gjordes alla möjliga undersökningar, men den 27 november meddelade professor Kristenson i ett TT-meddelande till pressen att det inte fanns några tecken på förgiftningssjukdom, ett besked som jag fann märkligt, säger hr Johnsson. Jag kände nämligen till att Kejne genom en tjänsteman blivit varnad för att hans ”steg var bevakade”... Det telegram Kejne uppmanar polisen att ge ut via TT och där han avvisar förgiftning har inte återfunnits i TT:s telegramarkiv. Att det existerat styrks emellertid av samtida tidningsreferat.
22. En maskinskriven minnesanteckning över detta samtal finns i Kejnes arkiv. Andemeningen är att Michaelson inte medvetet kan ha begått handlingen. I anteckningen framgår att Michaelson önskar att Kejne eller Moberg skall följa honom till polisen där Michaelson avser att berätta vad han vet i saken.
23. Polisutredningen s. 11. (Karl-Erik Kejnes arkiv volym 13 faskikel ”Apelsinen” RA.)
24. När man undersöker två andra hundar i avsikt att klarlägga om kvicksilverförekomst är föranledd av själva metoden återfinns kvicksilver i en av hundarna. Polisutredningen s. 6–8 och bilaga . 65, 67 och 69. (Karl-Erik Kejnes arkiv volym 13 faskikel ”Apelsinen” RA.)
25. Brevet från Svenska läkarförbundet, som är dagtecknat den 4/4 och ställt till Moberg, finns i Kejnes arkiv. Här framgår ingen bedömning av Kristenson, men att ärendet förts vidare till Stockholms läkarförenings förtroendenämnd. Moberg har sannolikt tagit del av brevet den 5/4.
26. Mobergs tal 25/4 1952 finns återgivet i Moberg (1984) s 151–161 och där omständigheterna i ”Apelsinsaken” berörs på s. 161.
27. Mobergs tal 4/5 1953 är återgivet i Moberg (1984) s. 162–190 där ”Apelsinsaken” berörs på s. 165.
28. Brev i Vilhelm Mobergs brevsamling KB.
29. Heuman s. 235f.
30. Se not 6.
31. Citatet är hämtat från Kristensons utlåtande 27/1 1952 och ingår i polisutredningen. Läkartermen ”subakut” = ej fullt akut förlopp hos en sjukdom (Relander s. 551) torde i sammanhanget kunna

- tolkas som en "underliggande" förgiftning eller att patienten tillförts kvicksilver i små doser vid flera tillfällen som slutligen givit någon typ av symptom.
32. Se not 19.
  33. Innehållet i Brydofls remiss är återgivet och kommenterat i Kristensons utåtande från 27/1 1952.
  34. Ur J. W. Johnsson s. 38 framgår bl. a. följande: "På fredagen den 23 november ringde hans gamla mor ängsligt och bad mig komma för Karl-Erik var så sjuk. ...jag ... fann Kejne i ett tillstånd som jag bedömde som ytterst allvarligt. Mellan krampryckningar, kvävningssanfäll och halv medvetslöshet sade Kejne mig att han var så sjuk att han med säkerhet inte kunde klara det. "Ta hand om mor och tack för allt vad du gjort för mig. ... Och nu tycks det vara slut vad nu jag är sjuk av."
  35. Se *PHT* 1998:2 not 6 s. 138.
  36. Ett bevarat brev i Kejnes arkiv – brevet är ställt till den i utredningen engagerade överkonstapeln Gösta Larsson och daterat 18/5 1953 – rekapitulerar Kejne följande händelse i anledning av gråsalvan och apoteket Elefanten: En dam som är nära vän till Kejne hade upptäckt honom på avstånd i stadsvimlet. Hon närmade sig pastorn och förberedde en hälsning. Helt i närheten upptäckte hon emellertid att hon tagit miste och att personen var en annan men snarlik Kejne.
  37. Se *DN*'s artikel 19/2 1951.
  38. Se Stenberg (1983) s. 125. I övrigt är "Apelsinmannen" enligt romanen mycket aktiv i Kejneaffären. Apelsinmannen är den som förfärdigar och tillsammans med Stenberg kastar ut flygblad över Kungsgatan i Stockholm om att mister X (dvs statsrådet Nils Quensel) måste träda fram. Apelsinmannen har också enligt romanen varit ansvarig för en mordbrand så att en av Quensels älskare tagits av daga och möjligen också tagit bort känsligt material i den till branden relaterade polisakten. En teori är att Apelsinmannen i Stenbergs föreställningsvärld får personifiera alla oklara punkter i Kejneaffären.
  39. Kejne (1954) s. 84 –113. Michaelson/Apelsinmannen skildras här under namnet "Civilrådet Per Emanuelsson". Också bokhandlaren och deckarförfattaren Sigurd Tullberg som också var bekant med Michaelson avger i polisförhör en med Kejne samstämmig uppfattning om Michaelsons person dvs. att denne var oförmögen att medvetet begå den typ av brott han lastades för.
  40. Om Michaelsons och Mobergs kontakt med polisen vid detta tillfälle meddelar polisutredningen följande: "Onsdagen den 23 januari 1952 på eftermiddagen hölls konferens med stadsfiskal Tisell i hans bostad. Därvid beslöts att Michaelson på morgonen följande dag skulle hämtas till förhör. Under konferensen ringde emellertid författaren Vilhelm Moberg till stadsfiskal Tisell och meddelade att Michaelson uppsökt honom och ville ha hans sällskap till kriminalstationen. De infunno sig där och Michaelson hördes." (Polisutredningen s. 9 Karl-Erik Kejnes arkiv Volym 13 faskikel "Apelsinen" RA.) Att Moberg skulle tagit initiativ till saken eller att Moberg handgripligen skulle "släpat" Michaelson till polisen, eftersom rättsvårdande myndigheter inte ville omhändertaga Michaelson har alltså inget stöd, enligt polisutredningen. Den tidsutdräkt som finns mellan uppgifterna om Michaelson den 19/12 1951 i *DN* och besöket den 23/1 1952 förklarar Michaelson med att han först ville rådgöra med Kejne innan han gick till polisen. Michaelson gjorde också flera framstötningar om att få besöka Kejne på sjukhuset i detta syfte men fick besked om att Kejne inte kunde ta emot besök. Michaelsons avsikter stöds också av minnesanteckningen i Kejnes arkiv från 22/1 1952. Se not 22.
  41. Även kriminalchefen Zetterquist uppger att Michaelson ses som mindre tillräknelig. Zetterquist s. 500f.
  42. I den tidigare konflikten mellan Kejne och Malmberg går det passiva mönstret igen. Här är det Kejnes vän vid polisen, Bengt Resar, som gör polisanmälan för Kejnes räkning. Sannolikt är det – förutom sakkaraktern – också kännedomen om detta beteende från Kejnes sida – inledande orydlig-

het och senare klagomål på polispassivitet – som gör att kriminalchefen Zetterquist omgående agerar när han tar del av *Dagens Nyheter* 19/12 1951.

43. Att samråd inte skett med Moberg framgår dels i polisutredningen och om inte annat av Mobergs samtal till polisen följande dag där Moberg yrkar på polisförhör av bl. a. Tullberg. Sannolikt har Moberg påverkat Kejne att hitta nya uppslag i ärendet som sedan Moberg – som ombud för Kejne – tar upp med polisen.
44. Kejnes utpekande av Tullberg framgår bl. a. i brev från Kejne till Tisell 8/5 1953 och också vid besök hos polisen av Kejne och Moberg den 4/4 1952. Polisförhör där utpekandet tillbakavisas av berörda personer sker för Michaelsons del 25/4 1952 och avseende Tullberg 29/4 1952. Incitamentet till misstanken om Tullbergs inblandning är ett telefonsamtal från Vilhelm Moberg till polisen den 30/1 där denne uppger att Tullberg i någon av de föregående Kejneaffärerna skulle utlovat belöning till Michaelson om denne ville skada Kejne, uppgifter som Moberg rimligen fått av Kejne. I anledning av Kejnes brev som är skrivet ett år efter förhören med Michaelson och Tullberg (sic!) framför Kejne emellertid aldrig någon konkretisering av personsambandet utan misstanken bygger uppenbarligen på innehållet i en av Tullbergs romaner – om en förgiftad apelsin – och att personsamband av detta borde vara en logisk följd. I detektivromaner av Tullberg framgår att han ofta utvecklat olika förgiftningsintriger som arsenik i mat, sångare som förgiftas av tablettan "Sopran" osv. Tullberg *Mord på sällskapsresa* (1950) passim och Tullberg *Förlovning med gift* (1950) passim.
45. Av polisförhör med Michaelson framgår att denne talade med sin advokat om möjligheterna att stämma J. W. Johnsson för förtal då Michaelson tog del av uppgifterna i *Dagens Nyheter* den 19/12 1951.
46. Av Kejnes arkiv framgår emellertid av J. W. Johnsson sökt stödja Kejne med en insändare till *Svenska Dagbladet* 15/2 1952, där Johnsson bl. a. avvisar teorin om amalgampomber, efter att Kristens-

son slutredovisning om Kejnes sjukdom blivit offentlig. Bidraget avvisas emellertid artigt av tidningens redaktion följande dag.

47. Polisutredningen innehåller alltså inga förhör av den typ och med det innehåll Moberg uppger 19/4. Den möjligheten finns emellertid att förhör hållits och att protokoll försvunnit ur akten eller att förhör inte protokollförts. Polisens omedelbara förnekande och senare kontrollförhör med de utpekade talar emellertid emot detta. Samtidigt kan Moberg inte verifiera det åsyftade förhöret närmare utan bara att de ägt rum. Trots detta är uppgiften som Moberg lämnar detaljerad. Så har t. ex. tre vittnen varit närvarande då Michaelson lämnat uppgiften till polisen. Vilka vittnena skulle vara har emellertid varken Moberg eller någon annan lämnat uppgifter om. Möjligen kan Mobergs aktion utgå från en besvikelse över att polisen inte delar hans bedömning av Michaelson den 4/4 och också tog lätt på Tullberg eventuella inblandning och att detta eventuellt blandades med taktiska motiv. I polisutredningen refereras Mobergs uttalande – detta trycktes också i tidningen *Arbetaren* 19/4 1952 – enligt följande: "När den s.k. apelsinmannen konfronterades med pastor Kejne uppgav han, att han någon gång i höstas erbjudits kontant ersättning av bokhandlare Sigurd Tullberg, om han ville ordna en förgiftning av Kejne. Uppgiften lämnades i tre vittnens närvaro. Varför har denna högst väsentliga detalj utelämnats i polisprotokollet från utredningen?". Polisen kommentar är följande: "Att Michaelsson skulle fått ett sådant erbjudande av Tullberg framkom icke vid konfrontationen. Uppgiften därom är sanningslös". Polisutredningen s. 14. Se också bilaga s. 170 (Karl-Erik Kejnes arkiv Volym 13 faskikel "Apelsinen" RA.)
48. Slutligt svar meddelas från Stockholms Läkareförbunds förtroenderåd den 15/7 1953 till Kejne; detta eftersom Moberg som inlett ärendet lämnat Sverige och rest utrikes. I ett offentligt föredrag – Vinterpalatset Stockholm – den 4/5 1953 och alltså innan läkarkåren lämnat sitt utslag anför Mo-

berg följande i saken: "Serafimerlasarettets överläkare, professor Kristenson, spelar ju en mycket uppmärksam roll i förgiftningsfallet på det sättet att han utfärdar ett flertal intyg, som alla i det avseendet liknade varandra att de voro till innehållet olika. Diagnosen på Kejnes sjukdom förvandlades från intyg till intyg. För att få någon reda i intygsförvirringen fäste jag i egenskap av Kejnes ombud Svenska läkareförbundets uppmärksamhet på professor Kristenssons handlingsätt. Läkarförbundet gav mig rätt i samtliga anmärkta punkter och jag publicerade dess kommuniké i en del av Stockholmspressen – dvs. den del som inte undertryckte densamma. Läkarförbundet överlämnade professor Kristenssons fall till sin disciplinnämnd, men fastän ett helt år förflutit sedan dess vet jag idag inte mer om saken. Jag vet alltså inte vad disciplinnämnden har menat om professor Kristenson försökt dölja de indicier, som talar för ett mordförsök. Har hemligstämpeln trätt i verksamhet? Försöker man kanske begrava det hela i tysthet?" Moberg (1984) s. 165. Avseende Mobergs uppgifter från föredraget 25/4 1952 se Moberg (1954) s. 157 och 159.

49. I Stenberg (1983) s. 40–45 skildras ett sammanträffande mellan Vilhelm Moberg och Herbert Tingsten. Under en lunch på Djurgårdsbrunn framgår bl. a. följande: Det finns enligt Moberg en homosexuell liga i Stockholm. Ligan är omfattande och har internationella kontakter. Förgreningar finns långt upp i polishuset, hovrätten och kungahuset. Ligan är ute efter gamle kungens lik (dvs. Gustaf V). De förföljer nu Moberg och Kejne vilka hotas till livet: "Men sedan har de homosexuella också behov av mer avancerade brottslingar för att utföra handlingar åt dem (dvs. ligan). Och här i stan heter deras ledande figur Michaelson". s. 41 Den tolkning man kan göra av Tingstens inställning till Mobergs uppgifter genom författarinnans beskrivning är artig tveksamhet.

Möjligen kan också följande händelse, återberättad av FD Bengt Åhsberg 1/5 1999, kasta ljus över Vilhelm Mobergs impulsartade tankevärld.

Vid Smålands nation i Lund hade man författat ett studentspex om Nils Dacke. Här hade man bl. a. annat formulerat den studentikosa vändningen att Nils Dacke var sin tids Ernesto "Che" Guevara. Då Moberg som hedersledamot i nationen tog del av detta tog han det på allvar och infogade uttrycket som en del i Nils Dackes karaktär i sitt verk *Min svenska historia*, del II, s. 333. Uttrycket har senare övertagits av Herman Lindqvist s. 224, förmodligen utan vetskap om den ursprungliga källan.

50. Moberg (1951) passim.
 51. Enligt Heuman framgår av Oscars församlingsbok att Kejne dog av lunginflammation och en lever-sjukdom (steatosis gravis hepatitis) Heuman s.41.
 52. Sima s. 239.
 53. DN 29/9 1999.
 54. Hadenius/Nilsson/Åselius s. 416.
 55. Heuman s. 234.
 56. Föredrag Etnologiska sällskapet i Stockholm 1980.

Källor och litteratur

Arkivet för ljud och bild (ALB)

"Apelsinmannen" del I med introduktion av Hans Villius. Manus: Lars Bill Lundholm och Thomas Borgström. Regi: Jonas Cornell. TV1 10/9 1990. Kl. 19.55–21.00

"Apelsinmannen" del II. Manus: Lars Bill Lundholm och Thomas Borgström. Regi: Jonas Cornell. TV1 11/9 1990. Kl. 20.00–21.00.

Kungliga biblioteket (KB)

Vilhelm Mobergs arkiv

Brev från Karl-Erik Kejne till Carl Gösta Tisell
 L 144:1c.

Brev till Vilhelm Moberg från Karl-Erik Kejne
 L 144:1a.

Riksarkivet (RA)

Karl-Erik Kejnes arkiv.

Tidningarnas telegrambyrå arkiv F016 30533 telegram
30/7 1951–23/12 1951.

Tidningar m m

Aftonbladet 27/11 1951 och 16/8 1998.

Dagens Nyheter 19/12 1951, 29/9 1999.

Svenska Dagbladet 26/10 1990.

Bearbetningar

Berggren, Henrik, "Med urinoaren som Folkets hus."
Anmälan av *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*. *Dagens Nyheter* 30/5 1999.

Eidevall, Gunnar, "Vilhelm Moberg" *Svenskt biografiskt lexikon*. Stockholm, 1987. Band 25. s. 558–572.

Erlander, Tage, *Memoarer 1940–1949*. Stockholm, 1973.

– *Memoarer 1949–1954*. Stockholm, 1974.

Friesen, Bertil von *Sällskap på resan; möten med människor*. Stockholm, 1973.

Hadenius, Stig, Nilsson, Torbjörn, Åselius, Gunnar, *Sveriges historia*. Stockholm, 1996.

Hansson, A. Klas, "Apelsinmannen: en modern sägen." *Tvårsnitt* 1994:2, s. 16–27.

"Thorsten Jonsson och Kejneaffären." *Ord & Bild* 1995:1, s. 7–9.

Heuman, Maths, *Rättsaffärerna Kejne och Haijby*. Stockholm, 1978.

Johnsson, Johan Wiktor, *Fakta och problem i Kejneaffären*. Stockholm, 1951.

Kejne, Karl-Erik, *Gubbar och gränder*. Uppsala, 1954.

– *Den undre världen och den övre*. Örebro, 1953.

Lennerhed, Lena, *Frihet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm, 1994.

Larsson, Sven-Erik, *Bertil Ohlin: Ekonom och politiker*. Stockholm, 1998.

Lindqvist, Herman, *Historien om Sverige: Historien om Gustav Vasa och hans söner och döttrar*. Stockholm, 1993.

Moberg, Vilhelm, *Sanningen kryper fram: Fyra inlägg för dagen*. Stockholm, 1943.

– *Segerstedstriden*. Stockholm, 1945.

– *Fallet Krukmakaregatan: De försvunna polisapperens*

gåta. Stockholm, 1951.

– *Att övervaka överheten*. Stockholm, 1953.

– *Komplotterna: Affärerna Unman och Selling*. Stockholm, 1956.

– *Min svenska historia berättad för folket. Andra delen: Från Engelbrekt till och med Dacke*. Stockholm, 1971.

– *Otrons artiklar*. Uddevalla, 1973.

– *I egen sak: Obekväma inlägg i det offentliga samtalet*. Urval och efterord av Otto von Friesen. Stockholm, 1984.

Nordberg, Johan, *Motståndsmannen Vilhelm Moberg*. Stockholm, 1997.

Nothin, Torsten, *Regeringsmakt och rättssäkerhet*. Stockholm, 1954.

Olsson, Kenth, *Affärernas Sverige: Efterkrigstidens politiska skandaler*. Stockholm, 1993.

Ramström, Edvard m. fl. (red) *Rättsrötans årtionde: Arbetaren och rättskandalerna* s. 83–95 från "En fri tidning. Arbetaren – syndikalistisk pressröst 60 år." Stockholm, 1981.

Renander, Acke, *Medicinsk terminologi*. Stockholm, 1969.

Silverwtolpe, Fredrik (red) 1982 *Dags att avliva myterna i Kejne- och Haijbyaffärerna! Hotbilden, motbilden, mysbilden*. Studier för en socialistisk sexualpolitik 5 Stockholm, 1982.

Sima, Jonas, *Sagan Snoddas: Sverige i oskuldens tid*. Stockholm, 1996.

Stenberg, Birgitta, *Mikael och poeten*. Stockholm, 1956.
– *Apelsinmannen*. Stockholm, 1983.

Söderström, Göran (red), *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860–1960*. Stockholm, 1999.

Torbacke, Jarl, *Det betvingade ordet: Press- och opinionshistoriska studier*. Stockholm, 1976.

Tullberg, Sigurd, *Mord på sällskapsresa*. Stockholm, 1950.

– *Förlovning med gift*. Stockholm, 1950. Utredning angående myndigheternas förhållande i den s. k. Kejneaffären m. m; avgiven av en av Kungl. Maj:t tillsatt kommission. SOU 1951:21. Stockholm, 1951.

Zetterquist, Alvar, *Kriminalchefen berättar*. I. Stockholm, 1957.

Personhistoria och litteratur

Tacktal vid Personhistoriska samfundets årsmöte 1999 i samband med mottagandet av årets stipendium

BIRGITTA HOLM

Det slog mig när jag funderade på det här lilla tacktalet att man på ett sätt kan säga att ni har framför er personhistoriens fiende nr 1.

Det finns en konflikt mellan personhistoria och litteratur, en konflikt som kan formuleras på många sätt och som är reell. Sara Lidman formulerade den för några år sedan i en artikel i *Vår bostad* under rubriken "Doktor Lagerlöf bor inte längre här". Bostaden är Mårbacka, en plats för vallfarter och vördnad. Men Selma Lagerlöf bor inte längre där. Hon har dragit iväg åt annat håll. Hon är litteratur.

För mig manifesterades hela komplexet tydligast när jag höll på just med Selma Lagerlöf, och särskilt i slutet av arbetet. Jag hade befunnit mig i en textvärld. Allt var dröm och dikt. Nu satt jag och upprättade ett personregister, på min sons hemdator. Det här var 1984 och mitt första försök på dator. Sonen hade hållit på en hel termin och konstruerat ett program åt mig. Det var midsommar. När sista namnet var inknappat tryckte jag på en tangentkombination – i prin-

cip otänkbar – som fick hela registret att gå upp i rök.

Det jag har sökt, när jag ändå har ägnat mig åt enskilda författarskap, är inte doktor Lagerlöf eller doktor Lidman – båda har faktiskt blivit hedersdoktorer. Det är snarare den röst som skapar sig själv i texterna. Hermeneutikerns dröm om att fånga det innerst sammanbindande i livsverket, "figuren i mattan". Men denna är inte mantalsskriven i verkligheten.

Tidigt gjorde jag till min den gräns som litteraturvetaren Wayne Booth drar upp mellan den verkliga författaren och författaren-i-verket. Booth talar om "implied author", som är den skapade versionen av den verkliga författaren, själva det "skapande engagemanget", som är något helt annat än den faktiska författaren med hans eller hennes omedelbara själsliv och problem. "For all we know", skriver Booth om romanförfattaren, "the only sincere moments of his life may have been lived as he wrote his novels."

Birgitta Holm. Foto: Gunilla Lundström.

Om jag är personhistoriens fiende nr 1 så finns det ett skäl till. För några år sedan gick på Dramaten en pjäs av japanen Mishima i Ingmar Bergmans uppsättning, "Markisinnan de Sade". Markisinnan uthärdar allt från sin make, hon underkastar sig det oerhördaste, hon är obrottsligt lojal – ända tills hon får veta att han har skrivit in henne i sitt verk. Han har tolkat henne i gestalten Justine. Ingen sadism är värre än denna

att skriva in någon i sin berättelse. Ingen mer oförlätlig.

Tydligare än hos Mishima kan det knappast sägas. Men jag gjorde samma upptäckt redan i småskoleåldern. Eftersom jag inte kunde sjunga fick jag sitta och läsa musikerbiografier för barn under sånglektionerna. Jag minns uppakten till den första än i dag: "En solig söndagsmorgon väcktes alla Salzburgs sömniga invånare av en häftig trumvirvel från gatan. Det var den lille Wolfgang Amadeus"... etc. Detta är grymt, tänkte jag. Detta är att bli förvandlad till en löjlig berättelse.

Nu har jag i alla fall skrivit något som klassificeras som en biografi – f.ö. med ett rejält och handfast personregister. Jag har t.o.m. skrivit om en levande författare och försökt att inte ålägga mig några som helst yttre restriktioner. Om min bok kan betyda något för personhistoriens och biografins utseende liksom för dess återkomst även i litteraturvetenskapen – och det hoppas jag – så tror jag att det handlar om en välkänd paradox. Styrkan är ibland själva svagheten, i det här fallet det motstånd jag har känt. Min hämning har varit det skapande. Det har handlat om att komma runt något.

Det som har rått i litteraturvetenskapen under de senaste decennierna är en biografisk puritanism. Allt får användas i forskningen – utom verklighetsmoment, utom biografiska data. Men kanske är det inte puritanism vi är betjänta av. Kanske är det snarare *pudeur*, i den bemärkelse som Sara Lidman ibland använder ordet. Blyghet, blygsel. Med den grundsyn jag har talat om följer en *pudeur*, en blygsel inför levnadsteckningen, liksom för all koppling mellan litteratur och verklighet.

Det handlar inte om blygsel inför vissa detaljer, en finkänslighet som vill förtiga ett eller annat som kan vara generande. Tvärtom. Ska livet med ska det vara sanningsenligt, så sanningsenligt som det går och som materialet och sammanhanget kräver. Men blygsel inför själva verksamheten: risken att skriva in någon i sin berättelse; risken att skapa identitet mellan författaren som person och författaren-i-verket eller mellan verklighetens personer och diktens.

I Missenträsk mötte jag en hel by full av förlägor. Där går ättlingen till Nils – Nisj – och hans Agda i Tjärdalen. Där hänger porträtten av Didrik och Anna-Stava från jernbaneeposet som farmor och farfar i kammaren. Där finns anekdotfloran om Råven och Nicke och alla andra spefåglar i Sara Lidmans verk. Och där fanns Skrubben, långgarderoben på nordsidan av stugan med sin kökkenmödding av material: skoluppsatser, kärleksbrev, författarkorrespondenser, hemmanskontrakt, dikningshistoria och Vietnambulletiner (numera överfört till Umeå Forskningsarkiv).

Sådan arkivräv som Sara Lidman är när hon skriver sina romaner vore det en skam att som forskare inte försöka hålla jämna steg. Men samtidigt denna pudeur. Att skriva så att ingen identitet uppstår. Inte mellan biografens berättelse och författarpersonen – även om biografens be-

rättelse ringar in något essentiellt och får en gestalt att träda fram. Inte heller mellan romanernas personer och verklighetens – att tvärtom ge både textens och verklighetens personer deras egenart. Snarare skriva ut farfar ur Sara Lidmans jernbaneepos än att skriva in honom, värna om den gräns som finns mellan dikt och bygd.

Att tillåta sig ett intresse för båda sidor samtidigt som ingen ska förlora något på saken.

Hur går det till? Den arkimediska punkten finns i det "skapande engagemanget" som Wayne Booth talar om. För litteraturforskaren – och det gäller nog i olika former för alla levnadstecknare – är det i verkstaden man har störst chans att göra rättvisa åt alla. Det är där som mötet sker. Det är där som livserfarenheter, texter, historiska skeenden möts. Det är där som det hemligast personliga ingår allians med det ofrånkomligt historiska och strukturella. Det är där som författaren-i-verket föds.

När jag försöker tänka på vad det är jag har gjort i min biografi så är det inte någon teori eller metod som träder fram. Det är denna pudeur. Om jag på något sätt förtjänar den fina utmärkelse som jag har fått i dag så ser jag det som ett resultat av själva motståndet. Att jag står här som en personhistoriker mot min vilja.

Och dock en personhistoriker.

HANS GILLINGSTAM

Brev ur askan

Stockholm: Riksarkivet, 1996. 165 s.

Illustr: Person- & ortreg.

Den viktigaste källpublikationen för svensk medeltida personhistoria är utan tvivel *Svenskt diplomatarium*, som sedan 1829 publicerar alla bevarade medeltidsbrev rörande Sverige. Hittills har man avslutat tiden fram till den sista juni 1374 plus 1401–1420 och behandlat mer än 11 500 brev. Under utgivningens gång har de olika redaktörerna tillämpat olika redigeringsprinciper, varierande från den förste redaktören Johan Gustaf Liljegrens ganska nonchalanta metoder till de senaste årtiondenas utgivning, som uppfyller högt ställda krav på vetenskaplig exakthet. Man har också i någon mån förändrat målsättningen när det gäller vilka brev som kommer med i diplomatariet. Den viktigaste nyordningen därvidlag kom 1937, då Ernst Nygren anställdes som redaktör för *Svenskt diplomatarium*. Nygren igångsatte ett omfattande inventeringsarbete som syftade till att spåra upp så många medeltidsbrev som möjligt och även de som inte är bevarade i original eller avskrift. Många brev som sedan länge är förstörda finns omnämnda eller sammanfattade exempelvis i domstolsprotokoll eller i anteckningar gjorda av historiker och antikvarier. Sådana brev kom inte med i diplomatariet före 1937, då utgivningen hade nått år 1355.

En viktig grupp bland förkomna men dock kända brev utgör de som förstördes vid Stockholms slottsbrand 1697. Även om förlusterna inte var så omfattande som en del historiker tidigare föreställde sig, så försvann många källor till Sveriges medeltidshistoria.

De försvann dock inte nödvändigtvis spårlost. Hans Gillingstam är dem på spåren i boken *Brev ur askan. De i slottsbranden 1697 eller på annat sätt förlorade miscellaneabreven enligt äldre arkivförteckningar, Johan Peringskiölds anteckningar m. m.* Den grupp av brev som Gillingstam strävar efter att rekonstruera är de så kallade miscellanea-breven. Denna beteckning skapades på 1670-talet av tjänstemännen i Antikvitetsarkivet när de försökte skapa ordning i den stora mängd medeltidsbrev som de ansvarade för. De ordnade breven efter mottagare. Alla brev som var adresserade till en specifik institution, t. ex. Klara kloster, lades tillsammans. Brev adresserade till privatpersoner hölls ihop i en stor kronologiskt ordnad grupp. Det är de som kallas miscellanea-brev. Inom varje grupp sattes breven fysiskt ihop i knippor, innehållande mellan 40 och 80 brev vardera. Miscellanea-breven omfattade 1693 inte mindre än 81 knippor. Av dessa förkom sju i samband med slottsbranden eller på annat sätt i slutet av 1600-talet. En del knippor (fem?) tycks ha förkommit redan före 1693.

I *Brev ur askan* sammanställer och utger Gillingstam all information som går att leta fram om förkomna miscellanea-brev. Han behandlar mer än 250 brev. Mer än hundra av dessa kommer från knipporna 5, 7 och 10, vilka innehöll brev från perioderna 1316–21, 1326–29 och 1339–43. Motsvarande delar av *Svenskt diplomatarium* utgavs före 1937 och i dem saknas i stort sett alla dessa brev. Andra knippor innehöll brev från senare perioder som diplomatariet helt enkelt inte kommit fram till ännu. Av de brev som Gillingstam behandlar innehåller diplomatariet endast ungefär 45. Tidigare har det varit mycket besvärligt att finna uppgifter om de försvunna miscellanea-breven. De handlingar från 1500- och 1600-talen som innehåller sådan information är svåra att använda för dem som inte tillhör den lilla skaran av specia-

lister. Varje brev kan dessutom förekomma i flera olika samlingar. Gillingstam har sammanställt alla notiser som rör ett och samma brev, vilket naturligtvis underlättar högst betydligt.

Gillingstam är mycket väl kvalificerad för uppgiften. Han medverkade i Nygrens stora samlarprojekt och det föll på hans lott att gå igenom bl. a. Genealogica-volymerna i Riksarkivet, vilka har lämnat rikliga bidrag till *Brev ur askan*. Gillingstam är tystlåten om sina editionsprinciper – några ord om den saken hade kanske varit lämpligt – men en jämförelse mellan de två reproducerade handskriftssidorna och utgåvan visar att han strävat efter ett exakt återgivande av källornas ordalag och stavning. Upplösta förkortningar signaleras med kursiv stil för supplerade bokstäver. Den enda modifikationen tycks vara att han inte slaviskt följt förlagans bruk av stor och liten bokstav, vilket inte heller hade varit särskilt önskvärt. Stickprov visar att avskrifterna är korrekta. Notiserna för varje brev åtföljs av värdefulla kommentarer som bl. a. identifierar de inblandade personerna och platserna. Gillingstams kännedom av medeltida personhistoria är förstas överträffad och varje personhistoriker intresserade av medeltiden är tacksam för den skattkammare av information som finns här. Föredömliga person- och ortregister gör uppgifterna lättare att hitta.

Mycket som Gillingstam har gjort lätt tillgängligt har tidigare förbisett av forskningen. När det gäller min egen forskning, noterade jag exempelvis att han dragit fram en av mig förbisedd notis om ett jordepärbrev från 1440 (s. 125) som räknar upp vad Västeråsborgaren och väpnaren Jeppe Drake hade ärvt på sin hustrus vägnar från Esbjörn Blåpannas änka Karin. Detta bekräftar min förmodan från 1989 att det var Jappes hustru och inte Jeppe själv som var släkt med Karin.¹ Dessutom visar notisen att Jeppe fortfarande levde 1440; vare sig Bengt Hildebrand eller jag kunde finna honom i livet senare än 1439.²

Om ändå ett fel smyger sig in emellanåt rör det sig om småsaker. I en notis om ett brev från 1529 (s. 144) uppträder bergsdomaren på Koppaberget Ingemar

Johansson (Hiort af Ornäs). Hans patronymikon är alltid i samtida källor ”Johansson”³ och så skrivs namnet i den text Gillingstam ger ut. Men både i sin kommentar och i registret skriver Gillingstam dock ”Jönsson”, vilket går tillbaka på ett misstag av Bertil Boëthius.

Brev ur askan kompletterar *Svenskt diplomatarium* och är ett mycket värdefullt bidrag till kunskapen om källorna till Sveriges medeltida historia i allmänhet och personhistoria i synnerhet. Alla medeltidsforskare är Hans Gillingstam stort tack skyldig.

Noter

1. Anders Winroth, Dalafogden Olof Tyrgilsson, hans förfäder och ättlingar. En lågfräse släktkrets i Västmanland och Dalarna (*Individ och historia. Studier tillägnade Hans Gillingstam 22 februari 1990*; Stockholm 1989), s. 332.
2. Bengt Hildebrand, Esbjörn Blåpanna och hans arvingar. Medeltidsstudier kring handlingarna i Ribbingska huvudmannaarkivet (PHT 1934), s. 84, och densamme, Drake (*SBL* 11), s. 398.
3. Anders Winroth, Vem var far till Jöns Ingemars-son? (*Släkthistoriskt forum* 3/86), s. 28.

Anders Winroth

LARS BERGQUIST

Swedenborgs hemlighet: Om Ordets betydelse, änglarnas liv och tjänsten hos Gud. En biografi.

Stockholm: Natur och Kultur, 1999. 560 s.
illustr., personreg., inb.

En pedagogiskt tillrättalagd bild av 1700-talet uppvisar ett århundrade av utvecklingstro och tillförsikt inför de löften som de nya naturvetenskaperna gav. För-

domsfria herrar och damer i gentila salonger diskuterade människans naturgivna rättigheter och skisserade efter rationella linjer den bästa formen för statskicks. Teoretiska överlägganden kunde ibland ersättas av naturvetenskapliga demonstrationer. Harvey, Galilei, Descartes, Leeuwenhoek, Newton och andra hade under föregående sekel förändrat uppfattningen om det fysiska universum. Utgångspunkterna för en ny och annorlunda livssyn – empiriskt grundad och vetenskapligt förankrad – tycktes vara för handen efter 1600-talets vetenskapliga genombrytningar. Nyfikenhet och kunskapsbejakelse har enligt läroböckernas budskap ansetts vara utmärkande för upplysningens tidevarv. Utrustade med den nya tidens under som elektricitetsmaskiner, luftpumpar, mikroskop, barometrar, varmluftballonger och åskledare hade mänskligheten äntligen anträtt färden mot framtidens hägringar. Vetenskapsakademiernas rön och den franska encyklopediens budskap framhöll den renodlade bildens giltighet.

Men mitt i denna brusande vårfloed av vetenskapstro bröt sig likväl andra källsprång fram och grumlade tidsbilden. I själva verket hade dessa ockulta flöden funnits där hela tiden – underjordiska, hemliga, förbjudna. Under senare delen av 1700-talet trotsar de förnuftets krav på allenarådande och blir med tiden en kraft både i det mentala och i det politiska landskapet. Efter det franska äventyr som började 1789 kom de under 1800-talets första hälft att starkt hävda sig i konkurrensen med hänvisning till industriell utveckling, materialism och upplysta krav på genomgripande samhällsförändringar i Europa.

Var någonstans bland dessa motstridiga strömmar i 1700-talets vattenrika landskap hörde Emanuel Swedenborg hemma? I Lars Bergquists biografi *Swedenborgs hemlighet* träder en sammansatt karaktär till mötes – naturvetare, ämbetsman, teosof, svärmare, dikta-

re, politiker, samhällsreformator och fingerfärdigt finanssnille i salig blandning. Att Swedenborg som visionär övat stort inflytande inom den intellektuella kulturen under mer än två hundra år är ostridigt. Så olikartade diktare som Blake och Balzac, Borges och Gyllensten, Almquist och Strindberg har alla det gemensamt att de i Swedenborgs syn på skapandet – den obrutna beredskapen bakom tanken att något fördolt alltid väntar på att uppenbaras därför att världen är ett gömsle för kodade meddelanden – funnit ett fruktbart förhållningssätt. Gudomligt och jordiskt avslöjar för den vakne iakttagaren som samtidigt är en drömmare de budskap som ger mening och struktur åt vårt liv.

För en genomsnittlig skeptiker från Swedenborgs egen tid tedde sig det mesta av den svärmiske teosofens hängivna umgänge med änglar och andeväsen som skär galenskap. Han hade ändå börjat sina dagar under den praktiska nyttans kalla stjärna. Född 1688 och son till hovpredikanten, sedermera teologie professorn och Skarabispen Jesper Swedberg kom den unge Emanuel att söka sig den lärda vägen. Han skrevs in vid Uppsala universitet elva år gammal 1699 och ägnade sina vakna timmar åt studier i diverse humanistiska ämnen: historia, litteratur, filosofi, teologi. Juridiken tycks dock inte ha väckt hans intresse. Skälet till att Emanuel redan i unga år slog planerna ur hågen att följa fadern i spåren och bli präst tycks ha varit en lätt stamning, som i stunder av upphetsning förvärrades.

1702 utnämndes Jesper Swedberg till biskop i Skara och lämnade Uppsala. Kvar i universitetsstaden stannade söner Emanuel, Eliezer och Jesper. Dessutom fanns här storasyter Anna, nu sexton år gammal och just föräldrad med universitetsbibliotekarien Erik Benzelius d.y., son till ärkebiskopen med samma namn. I fråga om intellektuella stimuli från den om-

givande familjekretsen torde Emanuel haft föga att beklaga sig över.

Från det han var fjorton kom Emanuel Swedberg – som han ännu hette; familjen adlades först 1719 – att dagligen samtala med och undervisas av svågern Erik Benzelius, en polyhistor som var en humanist med starka naturvetenskapliga intressen. Denne hade besökt Frankrike, England och Tyskland och personligen lärt känna flera av tidens framträdande lärde: Leibniz, Malebranche, Thomasius. Han brevväxlade med några av dem. Benzelius var boksynt och berikade universitetsbiblioteket med ca 3000 volymer, ett ansevärt tillskott vid denna tid. Åren fram till tjugott blev för den unge Emanuel formativa genom umgänget med Benzelius. I ett brev från juli 1709 förklarar han att intresset för matematik, fysik och naturvetenskap skett ”på dennes råd och med hans gillande”. För egen del drömde han nu om att bli *mechanicus* som den berömda Christoffer Polhammar, senare adlad till Polhem. Några år senare hade planen förverkligats: Polhem anställde då Emanuel Swedberg som sin handgångne. Men dessförinnan hade den hoppfulle unge mannen givit sig ut på en flerårig studieresa i Europa.

Åren 1710–15 vistades han i England, Nederländerna, Frankrike och i några tyska stater. Under de två och ett halvt åren i England lärde han känna Royal Society och blev bekant med astronomerna John Flamsteed och Edmund Halley, läkaren och botanikern John Sloane, geologen John Woodworth och matematikern, astronomen och teologen William Whiston, bekant för sitt avvisade av treenighetsläran. Kanske han också besökte den störste av dem alla – Isaac Newton. Men i denna sak finns anledning att sväva på målet, eftersom inga skriftliga belegg ger säkra besked. Osannolik är likafullt inte tanken på en sådan kontakt. Allt vad Emanuel Swedberg sysslade

med under denna resa tyder på att han kommit långt bort från de områden som hans doktorsdisputation i Uppsala 1709 hade handlat om: *Valda sentenser från L. Annaeus, Seneca och Publius Syrus*. De klassiska studierna var inte längre något som drog. I England blev i stället frågan om hur ett fartygs position skulle bestämmas longitudinellt ett av de problem han kom att ägna stor möda. Men största intresset bland alla de tekniska nymodigheter Swedberg skisserade under Englandvistelsen har väl ritningarna av en flygmaskin tilldragit sig.

Efter hemkomsten till Sverige städslades Emanuel Swedberg av Polhem. De två uppsökte 1716 den till Sverige återkomne Karl XII, och Polhems unge lärling utnämndes av den enväldige konungen till e. o. assessor vid Bergskollegium, en tjänst han skulle inneha i 31 år – till att börja med utan lön. Uppbackad av Polhem utgav Emanuel Swedberg 1716–18 den första svenska vetenskapliga tidskriften: *Daedalus Hyperboreus*.

Snart stod Emanuel Swedberg på egna ben – Polhem var inte en alldeles lätt herre att samarbeta med. Under ett stort antal år kommer nu Swedberg att publicera sig inom de bergsvetenskapliga och tekniska områdena. Han är okuvligt produktiv som skribent, men hinner samtidigt med att under återkommande utlandsresor knyta nya kontakter i utlandet. Dessutom företräder han som huvudman sin släkt i Ridarhuset och deltar i olika frihetstida riksdagar.

När han närmade sig de sextio erbjöd sig möjligheten att klättra uppåt på karriärstegen: en tjänst som bergsråd hade blivit vakant i Bergskollegiet, och Swedberg var tilltänkt för densamma. Men han tackade nej och tog nu steget att lämna ämbetsbanan för att i stället helhjärtat ägna sig åt de lustbetonade övningar som han börjat med efter den genomgripande religiösa kris han genomgått 1743–45. ”Jag är”, skrev

Eman.: Swedenborg

han i sitt brev till Kungl Maj:t den 2 juni 1747, ”förpliktad att fullborda ett arbete som jag begynt.” Andevärlden var hans nya uppdrag.

Som bergstekniker och geovetare hade Swedenborg uppenbarligen varit en av sin tids främste. De tre foliovolymerna av *Opera philosophica et mineralia*

(1734) hade sammanfattat kunskapen om järn- och kopparframställning, men därutöver presenterat sin författares uppfattning om solsystemets uppkomst. Påverkad av Descartes naturfilosofi hade Swedenborg i den tredje volymen utvecklat teorier, vilka för många redan i hans samtid tedde sig alltför dristiga. Några år senare presenterade han sin forskning om den organiska världen och ville nu på rent empirisk väg leda i bevis själens odödlighet. Allt detta utvecklades i tvåbandsverket *Oeconomia regni animalis* (1740–41). Inte helt nöjd med resultatet planerade han ett nytt arbete – *Regnum animale* – som skulle omfatta 17 delar, när det en gång blivit fullbordat. Men redan efter tre delar (1744–45) övergav Swedenborg företaget och tog i stället itu med att gestalta världens och människans tillblivelse i skapelseboken *De cultu et amore Dei* (1745), som också den aldrig fullbordades. Hög produktionstakt hade utmärkt Swedenborg i hans nappatag med frågor av geofysisk och teknisk art. Han skulle inte slå av på takten när han efter krisen 1743–45 började att publicera sig i himmelska angelägenheter. Tvärtom!

Swedenborg som änglars och andeväsens jämlike – det är i den rollen han blivit känd för eftervärlden. Och för sin synskhet: år 1759 hade han just anlänt till Göteborg efter en av sina Englandsvistelser och erfor i clairvoyance under en middagsbjudning hur en brand brutit ut på Södermalm i Stockholm, alldeles i närheten av hans egen bostad. Efter en stund kunde han lätad utbrista att branden stoppats vid tredje dörren räknat från hans egen. När underrättelser anlände till Göteborg några dagar senare, kunde de närvarande vid middagen liksom landshövdingen, som utbett sig ett samtal med den märkvärdige assessorn dagen efter hans alarmerande syn, konstatera att allt verkligen gått till som Swedenborg hade skildrat händelserna. Ytterligare ett par sådana uppseendeväckande förutsä-

Recensioner

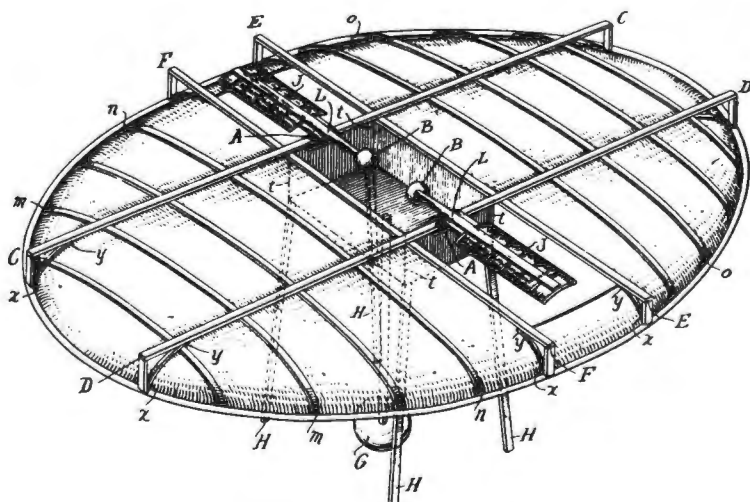
gelse underbyggde hans rykte som varande i besittning av paranormala förmågor.

Men synskheten i all ära – det är hans umgänge med varelserna hinsides som gjort honom till religiös förnyare och grundare av Nya kyrkan inom kristenheten. Att skriva rättvisande om denne man blir därför en fordrande uppgift, som ställer krav på insikter i jordiska materier likaväl som överjordiska. Den som antager utmaningen måste vara inläst både i antikens och nya tidens filosofi, i kyrkofäderna och religionshistorien i allmänhet, i kristologi, kulturhistoria och politisk historia, gärna också i kosmologi, diktning, geologi och gruvhantering. Sådan är Swedenborg i sina skrifter: en salig blandning av allt som rörde sig innanför den mångkunnige och svärmiske assessorns medvetandehorisont. Man får säga att Lars Bergquist består provet med den äran. Hans biografi över Swedenborg beaktar alla relevanta aspekter av assessorns

liv och tankevärld. Hela den väv mellan strävan till insikt och hänförelse inför det ogripbara och fantastiska som den synske drömmarens medvetande rör sig i hanteras med varsamhet och respekt.

Säkert kan en eller annan närsynt kyrkohistoriker eller teolog finna att framtoningen av något av Swedenborgs religiösa teman borde ha gjorts annorlunda, men själva helhetsgreppet i denna bok är imponerande. Man lär sig mycket både om teosofi och 1700-talets kulturmiljö, om frihetstidens politiska ränksmideri och de handfasta motsvarigheterna till den sekulära världens tillstånd som dväljs bakom begreppet "korrespondensläran". Bilden av teosofen Swedenborg visar sig vara mer undflyende än vad samtida och sentida häcklare förmått upptäcka. Swedenborg var t.ex. motståndare till alkemin; han misstrodde all slags mirakeltro; han förkunnade en förmänskligad kristendom som befriats från alla dogmer; han avvisa-

Karl XII:s intresse för Swedenborg väcktes inte minst av skriften "Dædalus Hyperboreus" där Emanuel beskrev sina och Polhems tekniska uppfinningar. Där fanns t.ex. Swedenborgs kända utkast till en flygmaskin.

de föreställningen om helvetesstraff och skärseld. För tappelsen hinsides bestod i att den onde bara fortsatte sin fördärvbringande verksamhet på samma sätt som han verkat under sitt jordiska liv. Som arv både från fadern och tidsandan hade han i sin religiösa uppfattning mottagit starka frihetliga impulser som gick tillbaka på pietismen. Under 1730-talet brottades han med det psykofysiska problemet och fann svaret i *Bibeln*. Många av hans frågor är vettigt ställda, men hans svar ter sig inte sällan naiva. Frågan är bara om han var mer naiv i dessa stycken än den officiella lärdom, som brottades med dylika materier och var tvungen att taga hänsyn till en argusögd teologisk vetenskap som dessutom stod i förbund med den politiska makten.

Uppfattningen att varje människa som med allvarligt uppsåt söker omsätta det gudomliga Ordet i tanke och handling på så vis realiserar det gudomligas väsen inom sig själv var central för Swedenborg. Kärnan i hans teosofi var att inom det egna jagets gränser omvandla Guds avsikter. På så vis översattes det överjordiska till ett mänskligt format. Transcendensen övergick i gudomlig närvaro – immanens. Medlen i denna process var för Swedenborg vishet och kärlek till andra människor. Ingenting i tidsdimensionen var onåbart – Swedenborgs tempus var presens. Både förgångnen tid och futural existerade i nuet. En sentida läsare kan lätt associera till T. S. Eliots suggestiva rader i "Burnt Norton" (*Four quartets*, 1943): "Time present and time past / are both perhaps present in time future, / and time future contained in time past. / If all time is eternally present / all time is unredeemable."

Åtskilligt i Swedenborgs teosofi bar fram tanken att människans värld kunde göras ren, skön, meningsfull, fylld av kärlek och visdom. För egen del hade han inte tillägnat sig den övertygelsen genom rationella

överväganden. Han verkade på uppdrag av en gudomlig avsändare. Någon möjlighet att avsäga sig uppgiften gavs inte. Ingen kyrka och inget prästestånd kunde göra anspråk på att sitta inne med den allena saliggörande tolkningen av det gudomliga Ordet. Den ström av teosofiska skrifter och bibelutläggningar som sändes ut från hans arbetsrum rörde sig med självklar auktoritet i det översinnligas dimension. Ingenting var här resultatet av eftergifter för vad den etablerade kristendomens företrädare hade att anföra. Att ett enskilt riksdagsstånd kunde göra anspråk på rätta uttolkningen av Ordet tycktes för Swedenborg absurt. Om man skall tala om "galenskap" i samband med hans öde så är det i denna bemärkelse: hans uppror utan åthävor mot den kyrkliga maktapparatur som hotade att störa hans dagliga umgänge med de himmelska varelserna. Vad som är "gale" och "friskt" är en fråga om vilken aspekt betraktaren väljer.

För att rätt förstå detta gudagivna uppdrag erfordras ledning och sakkunskap. Det är svårt att tänka sig en bättre guide än Lars Bergquists *Swedenborgs hemlighet* – ett arbete som tveklöst kommer att bli en klassiker för var och en som vill fresta äventyret att färdas genom detta egensinniga författarskap.

Olof Hugerstrand

ANDERS EHNMARK

Minnets hemlighet: En bok om Erik Gustaf Geijer
Stockholm: Norstedts, 1999, 203 s.

Under hösten 1999 blev Erik Gustaf Geijer uppmärksammas i flera sammanhang. Hans *Dikter*, redigerade av Carina och Lars Burman och med en inledning av Torgny Segerstedt, utgavs av Svenska Akademien i serien Svenska klassiker. Anders Lundahl uppehöll sig vid *Erik Gustaf Geijer – filosofen*. Det är med stor förväntan man nu tar del av Anders Ehnmarks essä om Geijer.

Ehnmark har ju tidigare skänkt oss självständiga och genomarbetade porträtt av Machiavelli och Tocqueville, och i sin studie av Geijer förfinar han ytterligare sin essäkonst. Det är framförallt Geijer som iakttagare av sin samtid som Ehnmark fäster sig vid. Bland historiker har Geijers samhällsengagemang tidigare fångats upp i Thorsten Nyboms urval *Om vår tids inre samhällsförhållanden* (1980) och i Per Meurlings *Geijer och Marx* (1983). Till 200-årsminnet av Geijers födelse 1983 skrev Lars Lönnroth tungt vägnande uppsatser om Geijerminnet och Geijerarvet.

Vad är det då som skiljer 1980-talets Geijerbild från den vinkling som tonar fram under det sena 1990-talet? Framförallt har en förskjutning ägt rum mot ett mer förutsättningslöst sätt att förhålla sig till personligheten i historien. Det är uttryckligen en strävan hos Ehnmark att försöka närma sig personen utan att för den skull bli alltför närlytt personhistorisk. Ehnmarks essäistiska stil blandar vardagliga upplysningar från Geijers privatliv med resonemang om Geijers tankesätt kring historia och samhälle.

Den springande punkten i Ehnmarks möte med

Geijer är just förhållandet till språket. Ehnmark menar att om man begrundar Geijers provande och funderande resonemang finner man en strålande essäist. ”Han är inte säker på sin sak utan provar sig fram”, och det går inte att ta miste på att Ehnmark själv i sitt eget skrivsätt funnit inspiration hos Geijer. Ehnmark har tagit del av det väsentligaste inom Geijerforskningen – exempelvis Elsa Norberg och Bengt Henningsson – samtidigt som han självständigt läst Geijers egna skrifter. Några noter har han inte bemängt den löpande texten med utan lagt dessa i slutet. Det är naturligtvis ett sätt att göra läsningen av texten enklare, men ofta är noterna så knapphändiga att det blir svårt att riktigt kunna kolla författarens källor. Men helt klart har Ehnmark satt sig in i ett stort material, eftersom han passar på att tacka fjärrlåneavdelningen på stadsbiblioteket i Södertälje ”som gjort det möjligt att bedriva studier i glesbygd” – en nog så viktig service för fristående forskande personer.

Det känns som ett reningsbad att läsa Ehnmarks klara och enkla prosa. Det är en medveten strävan från författarens sida att fånga det märgfulla i Geijers tankegångar utan att för den skull väja för komplikationer. Drivkraften tycks vara att försöka förstå och tolka texten. Ehnmark vill lyssna av och lyfta fram republikanen, demokraten och modernisten Geijer och på så sätt göra Geijers tankar till en del av vår egen tid. Vad Ehnmark med sin välbalanserade skrift över Geijer förmedlar är en inställning som uppmuntrar till både självstudier och vidare forskning. Att närma sig historiska personer och gamla texter med Ehnmarks metod kan väcka nytt intresse, särskilt som många i den yngre generationen inte har en aning om Geijers personlighet.

Det lätta essäistiska anslaget som närmar sig journalistens kan dock förföra läsaren. Ehnmark är ju inte den förste att uppmärksamma Geijer som radikal

Erik Gustaf Geijer.

samhällstänkare och tillför egentligen inte något nytt i sak. Vissa viktiga sidor som religionen, diktningen och musiken hos Geijer blir inte närmare belysta utan det är framförallt politiken och historien som står i fokus. Det finns naturligtvis en risk att enbart leta efter radikala tendenser och därmed bortse från andra inslag, som så att säga inte bekräftar tesen.

Efter att ha läst boken lyssnar jag på Ehnmark, när han själv presenterar sin nya bok på ABF-huset i Stockholm. Det är en lågmäld men mycket engagerad framställning som tillför flera viktiga tankar kring Geijer. Ehnmarks grundförutsättning inför skrivandet av boken var att ställa nya frågor till en gestalt som fått rang av klassiker. Det som legat Geijer i fatet på senare år, såsom hans romantiska historiefilosofi, sätter Ehnmark in i ett större sammanhang. Weibulls källkritiska dissekeringar får vika för en annan tolkning, där Geijer besjålas av att i sitt historieskrivande fånga den gömda historien och meningen bakom

händelserna. Människans handlingar och hennes val i olika situationer ser den optimistiske Geijer som en oerhörd möjlighet för framtiden. Historikern Geijer utvecklas alltmer till att ställa frågorna hur det är nu och hur det kunde vara. Det blir samhällsforskningen och politiken som upptar Geijers sena år invid Carolina i det konservativa Uppsala.

Inget av vikt om vad som hände i industrialismens England undgick den nyfikne Geijer. Fabriker och världshandel förde med sig mycket gott, men baksidan såg man i en alltmer ökande misär – den så kallade pauperismen. Geijer insåg att det behövdes en moralisk regulator för att skapa ordning i kaos, och detta sköttes bäst genom en modern demokrati bestående av myndiga medborgare. Folket skulle delta i demokratin och ges större frihet med bland annat ökad pressfrihet. Man får heller inte glömma Geijers talan för tidens sociala trollformel i form av ”associationer” och hans tro på att en utbyggd folkskola kunde öka jämlikhet och ge människor möjlighet att utveckla sina bästa sidor. Det var en väldig moderniseringsprocess som Geijer iakttog och understödde, och han grundade analysen på en djup kunskap om båda historia och samtid.

Anders Ehnmark avslutade föredraget med att ställa sig frågan om inte vi i dagens informationsamhälle har mera ont om kunskap än man hade på Geijers tid. Vi översköjs av information men de verkligt viktiga frågorna får vi aldrig reda på eller tid att ägna oss åt. Vid en fråga om Geijers sociala bakgrund svarade Ehnmark att barndomens bruksmiljö hade en stor och avgörande betydelse för hans personliga utveckling – att liknas vid en ljuskägla i granskogen. Ehnmarks essä framstår också som en sådan i höstens bokutgivning.

Gunnel Furuland

FREDRIKA BREMER

Brev. Ny följd I: 1821–1852 och II: 1853–1865.
Tidigare ej samlade och tryckta brev utgivna av
Carina Burman.

Hedemora: Gidlunds förlag, 1996.

Band I 545 s. & band II 501 s., verks-, adress- &
personreg.

När Klara Johanson och Ellen Kleman 1915–20 gav ut de brev de funnit av Fredrika Bremer i fyra band, hade man i ösregnet av en ny och annan litteratur alltmer börjat minnas författarinnans person och gärning och allt mindre hennes romaner. Brevutgåvan var naturlig i det läget. Den var därtill föredömlig, gjord med akribi och kunnigt tålmod med minus som det inte är mycket att säga om; tiden medgav dem och världskriget lade hinder i vägen för en del luckors ifyllnad. De två digra efterskördbandsbanden som akademikern och författarinnan Carina Burman nu presterat väcker i stort sett samma beundran. Tiden som gått, forskning och kommunikationer har underlättat arbetsgången och givit Burman skjuts att framstå som föregångerskornas värdiga efterträdare, men det hade hon säkert gjort utvecklingen förutan.

I inledningen till de två väldiga volymerna påpekas brevens skiftande nyhetsvärde. Somliga har redan använts av forskare innan de nu tryckts, andra har hämtats ur svårtillgängliga sammanhang eller varit censurerade eller språkligt korrigerade eller tidigare återgivna efter avskrifter (som inte kunnat undvikas helt nu heller). Somt har Burman känt till men inte kunnat lägga händerna på; vad gäller breven till von Brinkman är det kanske både synd och mindre synd. Brinkman kunde vara en sällsynt pladdrare, och Fredrika Bremer hade en förmåga att kamouflera sig i dens klä-

der och ton som hon skrev till och kan tänkas i de icke återfunna breven till denne gärna ha gått på socialt vänskaplig tomgång tillbaka, vilket hon bevars gör tillräckligt ändå i andra skrivelser som för den skull inte saknar intresse. Utgåvan har nu som för den förra bjudit på andra svårigheter genom Bremers piktur och därigenom att hon som så många andra nu och tidigare kunde vända på brevet för att skriva tvärs över den andra texten – det var dyrt med papper och porto. Och slitage och autografflipp har försvårat. Rättelser och tydliggöranden uteblir ibland, men sker eljest tydligt och med omdöme. Brevnumreringen innebär en förskjutning av den förra utgåvas.

I de första breven från 1820- och 30-talen är Fredrika ung och flödar ungdomligt men tröstar och uppmuntrar adressaten empatiskt redan nu – snart blir det mycket av den varan. Mottagarna är ofta adel, societetsfolk. Bremrarna var ofrälse men hade släkt litet varstans i Ridarhuset. De kom från Fredrikas ansedda familj i Åbo med farfar och farmor som galjonsfigurer, de ägde slottet Årsta utanför Stockholm, och alla visste att Fredrikas fader var så rik att han kunnat köpa sig adelskap hur lätt som helst genom en donation t.ex. – men inte gjorde det. Fredrika trivs i *Almanach de Gothas* värld men i de många breven till Per Johan Böklin, hennes skånske lärare, präst och skolman, sitter hon länge vid Gamaliels fötter, enbart engagerad av möjligheterna att lära. Han är en annan adel för henne. Genom breven till honom lär vi mer om vad vi vetat förut. Fredrika Bremer åläggs att studera Platon för att ordna huvudet, ett råd som snart kommer igen i *Presidentens döttrar*. Fredrika vill emellertid helst diskutera försoningsläran och människans frihet – hon är uppfostrad i ett korsdrag av ortodoxi, herrnhutism och swedenborgianism, och där är sådana saker centrala. Böklin kan sådant här och anbefaller Baader och St Martin som var delvisa swedenbor-

gare. Brevskrivarskan och adressaten smyger med det swedenborgska – man gjorde så länge än. Fredrika blandar och ger sig själv men hon vill bli ”hemmastadd”, sluta grubbla i religionen och nå ett mål, fast så blir det aldrig. Hon vill nå en sanning i skönhet och godhet. Hon behöver en personlig Gud och en verkningsskrets i ett kommande tillstånd: ”högre likheter af de jordiska [förhållandena], en utveckling under hvilken alla älskade jordiska band af kärlek och vänskap ej upplösas och absorberas i det oändliga ursprunget, men blifva allt innerligare och verkligare under en allt innerligare och verkligare förening med Gud”. Fredrika försöker diskutera Swedenborg med Böklin, men denne glider undan och hon gör det svårt för honom med sina olika utgångspunkter i främmande och eget gods. Tvivel och mörker råder i Fredrikas sinne: Böklin har tydligen friat, och tankarna på äktenskap sätter krokben i hennes själ. Hon tänker sig på samma sätt som Swedenborg ett efterjordiskt giftermål, och hennes livserfarenheter och rädsla står i vägen för ett världsligt liksom Gud. Hon vill blir en andlig ledare, hon ”pröfvar sig sjelf” och flyr äktenskapet. Böklin får bli hennes himmelske make.

Den tanken räcker inte för Böklin. En not i utgåvan meddelar en handskrift som innehåller tänkta motton till de skilda kapitlen i *Presidentens döttrar* som Fredrika tagit ur hans brev. I kapitlet ”Något om Adam och dess söner” synes Böklincitatet gå tillbaka på Swedenborgs skapelseepos *De cultu et amore Dei* och inte på egna syner eller Bibeln. Böklin och Bremer ältar sin situation, och missförstånden vädras hit och dit på samma sätt som hos Austen eller systrarna Brontë. Ännu år 1834 är Böklin inte avfärdad. Fredrika diskuterar självmordets berättigande med en adressat, och den självvalda döden framstår inte som främmande för henne. Koleran hotar vid denna tid med en annan död. Fredrika är doktor på godset. Hon klätt-

rar upp och ned på sin humörtrappa. Melankolien är en ”ljuflighet”, den är känslösam och tröstar henne när Gud är avlägsen. Hon erkänner detta i ett själv-analytiskt brev till läraren. Gudsfrånvaron gör henne rädd, men Böklin får inte ersätta Gud. Fast att vara moder, matmor och sällskapsmänniska kan hon inte nöja sig med. Frågan om lidandet är viktig för henne och hon dryftar den med andra också. Hennes teologiska värld vidgas, och hennes timliga likaså. Hon jublar över Thorilds *Samlade skrifter* och undrar över utgivaren Geijer, alltmer hennes vän. Hon vädrar sina emancipatoriska tankar – hela hennes intellektuella och emotionella liv rör ju kvinnans men även hela mänsklighetens emancipation. Hon tror på vittnesbörd och sanning som redskap i arbetet och vill år 1841 se Sophie Ahlboms självbiografi tryckt, eftersom den speglar en inre utveckling som man kan lära av.

Vi följer Bremers litterära arbete i breven, hennes strävan som budskapsbärare, vägledare, predikant – alltmer med världen som auditorium. Ofta skriver hon nära nog ”christliche Romane” som en tysk uttryckt det, sådana där Gud och själen är hjältarna, och det gör att hon efter sin död snart glöms som *romancière*. Men här i breven dväljs hon i sitt nu bland förläggare, översättare och författarkolleger. Alltmer berömd behärskar hon allt bättre sina stilar, anpassningar, erfarenheter. Hon skriver elegant, kåserande, exalterat, realistiskt, romantiskt och i tomme om vartannat. Läsaren kastas från räddningsaktioner till H.C. Andersens Fula ankomst, till antislaverikampanjen i Amerika, emancipationen och de halvljumma i den, vilka bara vill se en inre utveckling medan Fredrika vill se en yttre också, i samhället som skall bli ett Guds rike med främst kvinnans hjälp. Brinkman, kvinnoälskaren, är inte avkopplad och de talar om lidande (Brinkman hade en svår herrnhutisk bakgrund) och Böklin är inte heller glömd men de två har inte

Recensioner

setts på tretton år! Böklins dotter heter Fredrika efter gudmor. Hennes uppfostran skall inte bli bara att rita litet, spela litet o.s.v.

Bremers teologiska studier och gudstankar vilar inte ofta. Hennes partiella swedenborgeri blir tydligare genom denna utgåva som också får annat att förtunnas. Hon uppfattar sig och sin swedenborgskt sinnade översättare Mary Howitt som "sister spirits, and though yet on Earth" fast hon är färdig att mörda henne för hennes bedrövliga översättningar och Böklin och hon svajar mellan det förebyggande jordiska äktenskapet och det himmelska. I ett brev som är en enda predikan talar hon om återlösningen, befrielsen, som Swedenborg inte accepterar men som på dennes vis skall omfatta även hedningarna. Howitt undrar över Bremers religion, vilket många gjort inklusive mig som skriver detta. Vänta bara, säger Bremer, en dag skall hon lägga hela sitt jag och sitt fattiga *oeuvre* för Jesu fötter. Hon diskuterar så sina romaner: hon är dålig på intriger och hennes karaktärer är inga ideal men de går alla "from darkness, through the shadows, to light", beskriver samma utveckling som hennes eget liv. Hon är således nära "der christliche Roman" som har människans religiöst-jordiska utveckling till ämne och Gud som intrigmakare, vilket hon f.ö. beskriver själv i *Presidentens döttrar* och *Grannarna*. Hon är demokrat på kristen grund, som Almqvist, Geijer och reformpedagogen Torsten Rudenschiöld med vilken hon brevväxlar. Hon har läst Saint-Simon, Fourier och andra och hoppas på deras socialism. Hennes bok *Syskonlif* kommer nu ut. Hur åstadkommer man folkkläsning? frågar hon sig.

Under Amerikavistelsen meddelar Bremer i en Bostontidning att hon inte har möjligheter att besvara alla brev hon får. Meddelandet trycks i många andra tidningar. Hon är en nyfiken och social läskpappersnatur men middagar och allt umgänge tröttrar

Fredrika Bremer (1801–1865). Fotografi från 1864.

henne – vi påminns om hennes centrala samtidsroll och förstår att amerikansk forskning och undervisning använt *Hemmen i den Nya världen* som mer än personligt källmaterial. Hon skildrar ju allt: de mer eller mindre spöklika religionsformerna, negrens situation och frigörelse, politik, presidentval, kulturpersonligheter, matvanor, hemmen, samtal. Hennes engelska ordförråd bättras och hon kan över huvud skriva målande journalistiskt. I Södern blommar hennes penna som landets egen prunkande natur, hon känner att hon växer och hon gläds. De många vän-

nernas sorger blir emellertid hennes egna. När författarinnan Margret Fullers hela familj drunknar utanför den amerikanska kusten, dör den splittrad. ”But no!” skriver hon till några vänner: ”They are in the spiritual world together, the real world, as the Swedenborgians say, and how happy that they were allowed to depart together, to be united in life and death!” Man får ibland känslan att Bremer farit till Amerika mest för Swedenborgs skull. Och spiritistiska övningar är henne inte främmande denna tid, och de är också frammanade av Swedenborgs andelära. Hon har sökt sig till ”the celebrated Rochester knockings” och hon ”spoke Swedish with the spirits” men – bluff alltihop, till hennes besvikelse.

Från Amerika, som hon tycker sig kunna hoppas så mycket av, beger hon sig till Kuba. Den 4 februari 1851 är hon där och finner sig försatt till medeltiden – men vilken natur! Intrycken är starka, men hon måste i alla fall diskutera spiritistiska knackningar med Springs. Dessa kommunikationer kan hon men det är bara låga andar som knackar och har sig! Även till Downings skriver hon om korrespondenserna jordiskt-himmelskt och Andrew Jackson måste komma hit och lära – han skall ju bli trädgårdsmästare i Guds trädgård och här på Kuba lär man bäst för det målet. Jenny Lind är i Havanna. Den 5 juni skall Bremer upp till Philadelphia och till två herrnhutiska kolonier där. Falangstärer lockar också – hon hoppas mycket av dem,

Hon stannar ett tag i England på väg hem. En engelsk adressat skildrar henne i ett brev till en annan: hon är ”very plain, and rather untidy; but very kind and genial in her manners. She had annoyd Mrs Davenport and Mrs Stanley a little by her habit of – how shall I express it – *spitting* right and left, in the Exhibition, and not entirely sparing private houses”. I *Grannarna* från 1837 skall Fransiska vänja Björn av

med att spotta var han än är och ställa fram spottlådor i alla rummen. Den spottande världsförfattarinnan är nu, mot slutet av 1851, hemma igen och arbetar med breven till systemen Agathe som kommer att bestå stoffet till *Hemmen i den Nya världen*, den utmärkta rese-skildringen. Hon diskuterar negerfrågan i brev tillbaka. Omedelbar emancipation går inte. Negrerna borde få köpa sin frihet, hon tänker detsamma på Kuba där hon sett detta fungera, och på så vis erövra friheten gradvis. Hon vet att hennes Amerikabok kommer att väcka känslor, men hon måste följa sitt inre ljus. Vi läser att Downing är död och att Fredrika skrivit minnesord i dennes postuma *Rural essays*. Han skall verka vidare i himlen, som Swedenborg lärt.

Utgåvans andra band börjar med brev från 1853. Bremer är ohjälpligt en äldre dam nu. Breven berör Marcus Springs irritation inför ett och annat som skall inflyta i Amerikaboken, den swedenborgske läkaren Wilkinson och Beecher Stowes *Onkel Toms stuga* som släpper negrerna fria bums vilket hon ogillar. I ett brev hettar det till: Caroline Downing skall bränna de brev från Fredrika till mannen som är ”to warm with the fires of a loving heart”. Andra kretsar inte mindre svalt kring kvinnans frigörelse – feminismens vägar går bara ihop centralperspektiviskt, som idag. Hon gläder sig åt John Garth Wilkinsons swedenborgska skrifter, de betyder mycket för henne. Korrespondenserna ”between mind and matter, the spiritual and natural world” är en djupt känd sak i Sverige efter eddorna, Afzelius och Swedenborg, som hon säger. Hon har försökt leda den danske fysikern Hans Christian Ørsted rätt här. Ursprungsorden och motsvarighetsläran leder henne till den eviga verkligheten. I ett brev till författaren Charles Kingsley säger hon att hon inte är någon swedenborgare men att tron på andlig korrespondens och besläktade själar är en skandinavisk sak

och hennes – alltid linda in swedenborgintresset!

I november 1853 härjar koleran. Bremers medicinska intresse förnekar sig inte. De kvarvarande i familjen har tvingats sälja Årsta. Hon har bekymmer med Mary Howitts översättning av *Hemmen i den Nya världen*. Och hon kommer inte att kunna skriva kärlekshistorier mer. Hon har passerat den åldern, men om kärlek skall hon skriva, ”in another way”. En kvinna skriver till henne för att få råd om hur man bryter sig ur sitt stängda liv. Bremer svarar – hon är en auktoritet här – och talar om kvinnoassociationer, systraskap, fred, lärarinneseminarier som är i vardande. Hennes läsning och preferenser kommer fram i breven, teologiska saker och självbiografier som skall hjälpa mänskligheten till insikt. I oktober 1854 avlyssnar hon Guds plan med henne för hennes återstående liv. Hon känner lugn och glädje. Det gemensamma arbetet i Guds rike är det väsentliga, säger hon till Zachris [inte Zacharias] Topelius. Hennes kön skall lyftas moraliskt och kvinnans verkningskrets vidgas, dock ej mot naturen utan med den och med Gud. *Hertha* är snart färdig. Folk kommer att haja till när de läser den. Howitt skall översätta. Bremer har glömt förtretet vad gällde *Hemmen i den Nya världen*. Hon är som en hönsamma för så många som möjligt. Allt skall vara bra, allt eländigt skall vara överståndet, alla skall vara lyckliga. Hon funderar över Kierkegaard och sin fredsappell i *Times* den 28 augusti 1854. Hon bor nu i en ny våning i Stockholm med en tjänarinna och en lektris. Struntsocialt liv har hon bakom sig. Gud leder arbetet med *Herthaboken*. Hon planerar en *treatise of prayer* sedan en tid. Hennes engelska försämras, hon översätter mer än normalt svenska uttryck till engelska och nog har Howitt besvär med hennes språk. *Hertha* är ett stycke självbiografi.

I Sverige är allt rätt bra, men inte i det kyrkliga livet som saknar ”ljus och lefvande innerlighet, och

neppeligen kan få det under nuvarande Statskyrkliga styrelse, ty den qväfver sjelfverksamheten, samvetets utveckling till att fatta en lefvande Christendom”, skriver Bremer i ett brev. Det är längtan efter en sådan kyrka, sekterismens varma och klara överkyrka, som drivit henne hela hennes liv och nu driver henne ut i Europa och främst till frihetsteologen Vinets Schweiz. Under tiden har Mary Howitt det inte lätt med *Hertha*: ark hit och dit, rättelser, och hennes egen osäkerhet därtill. Efter ett intressant bildavsnitt möter vi Bremer i Bryssel där hon bevisar en välgörenhetskongress och får audiens hos kungen. Hemma har kung Oscar i *Herthas* kölvatten föreslagit att kvinnor skall bli myndiga vid 25. Kunde nu bara världens kvinnor förstå vilket ansvar som vilar på dem! En religiös utgångspunkt är nödvändig, menar hon, och skildrar sin religion som inte utesluter bordsdans och knackande andar tillsammans med en dam. Bremer har en religiös högsång nu. Amiel dyker upp och förblir väsentlig liksom de protestantiskt sekteristiska valdensarna. Hon skriver på romanen *Fader och dotter* men hinner med företrädare för den italienska enhetsrörelsen. Romvistelsen är en fest. Katolska kyrkan har varit nödvändig, men nu har den spelat ut sin roll och är bara en asyl för klint utrustade. Hon har pratat med påven som är en god själ, men inte ”very clever or spiritual”. Med sin teologiska vän Sécretain diskuterar hon det främst pietistiska syndamedvetandet med prosterneringar (knäfall) och förlåtskrin. Gud är nöjd med en suck och en bön. Fredrika Bremer predikar. Snart är hon i Jerusalem, ledd av sin inre röst. *Lifvet i Gamla världen* är under arbete. I Aten får hon låna det grekiska kungaparets lustjakt med kapten och besättning. Skriver till Amiel. Vet han vad hon gör, när melankolien klämmer åt? Hon reser så långt som möjligt. Den gamla melankolikuren hjälper. Även missöden under resan är bra.

Nu har hon varit borta i fem år. Hon är patriot, men reseboken är en internationell angelägenhet. Allt är en väg mot klarhet, menar hon. Alla som vandrat den vägen borde beskriva den. Hennes vän Stanislas Barnekow har dagboksanteckningar som skildrar själens seger och de bör publiceras! Sorgen leder framåt. Till Howitt skriver Bremer att hon skall arbeta på en bok om sanningssökande själar oavsett religionsart. Kanske Mary studerat Swedenborg? undrar hon fast hon vet. "As I have done it?" I brev till Amiel blir psykologi, introspektion och iakttagelser av andra viktiga. Det har sådant alltid varit för henne men nu blir hon djup och personlig vilket hon alls inte alltid är eftersom det epistolära livet inte alltid inbjuder den fria utlevelsen. Äntligen hemma skriver hon från Helsingborg till sin guddotter Fredrika som är stora flickan nu! Den 25 augusti 1863 är hon faktiskt i Köpinge. I ett brev till Stanislas Barnekow som förstår "andeliga tecken och korrespondenser" visar hon vilken kåsör hon är. De engelska breven ebbar ut. Hon har två år kvar att leva. Världen oroar och de religiösa inslagen i breven ökar. Hon har aningar. I september 1864 känner hon att hennes arbetsdag är över. Man har sett på henne som fritänkare och tyckt sig se prov på trosvecklan. Icke. Men skatten har hon själv funnit, skriver hon i en ren trosbekännelse till Lotten von Rosen. Den egentliga, boken som skulle heta "Aurora", kom aldrig till stånd. Hon är tillbaka på Årsta som gäst. Hon fortsätter att träffa alla som är väsentliga för henne. Den 31 december 1865 är den lilla stora damen död och kan inte skriva brev längre, annat än sådana från den swedenborgska himmel hon hoppades på, där man fortsatte som vanligt med behövliga saker. Hon fick ju rätt. Vi fortsätter att umgås med henne här och nu i de två brevbänden, även om Carina Burman inte letat i himmelska arkiv.

Utgåvan är välkommen. Den anmärkningslystne

får nöja sig med diverse fantastiska avstavningar och med att konstatera att Fredrika Bremers mor, Charlotte Bremer, född Hollström, inte var "dotter till en fattig präst" utan till H. H. Hollström i Stockholm som visserligen var starkt religiös men expeditionsskriverare, "Kongl. Secr." som Porthan kallar honom. Forskare och "amatörer", som forskare oftast också är, kan glädja sig åt denna kompletterande uppföljning som därtill är en ståtlig bokprodukt.

Olle Bergquist

CARL GUSTAF KOLMODIN

Johannes Kolmodin i brev och skrifter.

Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1999.

Filologiskt arkiv 41. 139 s., illustr., personreg., hft.

Utanför kretsen av orientalister och historiker med inriktning på Västasien torde knappast Johannes Kolmodins namn idag vara särdeles bekant. Men denne mans vetenskapliga gärning sällar sig till raden av undanskymda märkvärdigheter i svensk lärdomshistoria. Som övertygad motståndare till nymodigheter som parlamentariskt styrelseskick och Nationernas förbund framträdde han dessutom åren före och under världskriget 1914–18 som representant för en viktig strömning inom svensk höger. Kolmodins politiska aktivism med krav på "modig uppslutning" på Tysklands sida fogar honom till gruppen av förlorare,

som tiden ohjälpligt försänkt i tvetydighetens dunkel. Men hans språkvetenskapliga och historiska arbeten reser sig ovan tidens ström i kraft av inre kvaliteter.

Johannes Axel Kolmodin föddes 1884. Fadern, Axel Kolmodin, var missionslärare inom Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och blev sedermera föreståndare för Johanneslunds missionskola i Bromma församling, Stockholm. Fadern ägnade ena hälften av sin tid åt utbildning av missionärer inom EFS och andra hälften åt undervisning vid teologiska fakulteten vid Uppsala universitet. Längre fram skulle Axel Kolmodin utnämnas till professor i exegetik och kombinera detta uppdrag med tjänsten som kyrkoherde i Uppsala-Näs – f.ö. samma slags växelbruk som den äldre släktingen Israel Kolmodin ägnat sig åt åren 1686–92, före utnämningen till superintendent i Visby.

Som arv från föräldrahemmet förde Johannes Kolmodin med sig en obruten kristen tro. Sannolikt hade även hans studiehåg och arbetsdisciplin grundlagts i hemmet. Sjutton år gammal avlade han 1901 studentexamen vid Strängnäs läroverk. 1905 blev han fil. kand. i Uppsala med 13 betyg i fem ämnen och tre år senare avlade han fil. lic. i två ämnen med högsta betyg: i Historia för Harald Hjärne och i Semitiska språk för K.V. Zettersteen.

I den konservativa studentföreningen Heimdal lärde han känna flera unga män som längre fram skulle utmärka sig inom svenskt samhällsliv: Ivar Andersson, Nils Ahnlund, Tor Andræ, Erland Hjärne, H.S. Nyberg. När Heimdal firade 75-årsjubileum förklarade en av det unga seklets medlemmar – H.S. Nyberg – att föreningen tjänat som viktigt debattforum för många av dem som i unionsupplösningen 1905 upplevde ett trauma. För Nybergs och Kolmodins generation av konservativa var frågan om plikt moral eller lyckomoral viktig. 1880-talets nyttokult och ”bolagsfilosofi” var på avskrivning. Den hållning som ställde

krav på pliktuppfyllelse och individuellt ansvar för samhällets framtid vann mark inom samtida konservativ tradition. Harald Hjärne inspirerade dessa unga intellektuella. Det betyder också, att Karl XII och myterna kring den siste enväldshärskaren spelade en framträdande roll i deras föreställningsvärld. Johannes Kolmodin väcktes till ett livslångt intresse för den svenska stormaktens siste väktare. Stark inlevelse fordras hos en sentida läsare för att inse den suggestion och lockelse som svensk stormaktstid utövade på dessa engagerade unga sinnen. Vissa av stormaktstidens kungar tycks ha framstått som ouppnåeliga förebilder för Heimdalmännen. Ideal och värden kopierades ur stormaktstidens mönstersamling.

1908 fick Johannes Kolmodin möjlighet att åtfölja fadern på en inspektionsresa till de områden i Afrika där EFS byggt upp missionsstationer: Etiopien och Italienska Somaliland. För Johannes Kolmodins del blev resan livsavgörande. I Afrika kom hans osedvanliga språkbegåvning till sin rätt, och han insåg snart att här i Östafrika fanns ett ännu outforskat fält att bearbeta för honom både som filolog och historiker. När fadern återvände till Sverige 1909 stannade sonen kvar och tog itu med en omfattande insamlingsverksamhet. Missionsstationen i Asmara under ledning av pastor Iwarson blev Kolmodins bas för de omfattande resor i landet han nu företog, oftast på en mulåsnerygg. Förutom semitiska munarter som tigré och amharinjha samt det gamla bibelspråket geez ägnade sig den svenske resenären även åt icke-semitiska språk som bilin och kunama. Naturligtvis hade han i områden som dessa användning också av den arabiska han en gång lärt in i Uppsala. Ett stort antal sånger, dikter och ordspråk nedtecknades av Kolmodin på områdets skilda munarter; störst var tigrinjasamlingen. Av denna har hittills bara *Tigrinische Wochenbetlieder* utgivits med kommentarer och fotnoter, allt i

samband med festskriften till Esaias Tegnér 1918. De övriga 861 uppteckningarna bidrar sin tid för översättning, bearbetning och utgivning i Carolina Rediviva i Uppsala.

För eftervärldens orientalist är Johannes Kolmodins arbete från dessa tidiga år om Hamasens historia, Tsazzege- och Hazzegatraditionerna, mest omtalat. Det insamlade materialet kunde Kolmodin snart bearbeta till en gradualavhandling, som försvarades 1914. Kolmodin erhöll docentkompetens i Semitiska språk och kvarstod som universitetslärare till 1921, då nya forskningsområden öppnat sig för honom. I slutet av 1914 erhöll Kolmodin docentstipendium för ”pedagogik, sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning, semitiska språk och slaviska språk”. Vad som särskilt intresserar från historisk synpunkt i avhandlingen är den stora vikt författaren fäster vid den muntliga traditionens tillförlitlighet. I förordet till sitt specimen skriver Kolmodin:

”Släktkrönikor har sedan länge dåligt rykte bland historiker. Dock är det vissa fakta som gör att man å priori måste betrakta genealogien som traditionens verkliga substans. Detta är inte svårt att inse, eftersom det handlar om ett samhälle där idén om den allmänna arvsrätten spelar en viktig roll, utgör basen för rätten att äga jord och därmed hela den sociala positionen som framgår av publicerade köpehandlingar [...] med deras system av komplicerade garantier. Genom att man föreskriver att var och en skall känna till sin släktkrönika och genom den ömsesidiga kontroll som byborna utövar på varandra, grundad på samma intresse, så skulle det i princip vara fel att inte värdera dessa fakta. En av de första saker de abessinska barnen lär sig är, att veta sitt ursprung, sina förfäder, vem som grundat deras by, och de få därigenom den första grunden till frågan om äganderätten.”

Våren 1910 var Johannes Kolmodin tillbaka i Sverige. Han färdigställde nu raskt boken *Meine Studienreise in Abessinien 1908–1910* och publicerade i tidskriften *Det Nya Sverige* översikten ”Stat och folk i Ostafrika”, vari redogjordes för Etiopiens historia och länsfurstendömenas uppkomst samt berättades om rättsväsendet i landet. Men återkommen till Sverige kunde Kolmodin inte underlåta att blanda sig i den politiska dagsdebatten. Statsvetaren Rudolf Kjellén utgav 1911 boken *Den stora Orienten*, som uppfordrade Kolmodin till en anmälan i *Det Nya Sverige*. Kjellén utgick i sin bok från en rasuppfattning som var biologiskt grundad. Kolmodin polemiserade mot detta och framhöll i stället kulturen som den fundamentala kraften i fornamnet av individen. ”Rasen” blir i Kolmodins ögon en skapelse som ”kulturen” åstadkommit – inte tvärt om. Den som vill utläsa något slags ”protonazism” hos en Heimdalkonservativ som Kolmodin, som dessutom var svuren motståndare till den framflyttande parlamentarismen, blir sålunda lottlös.

Att Kolmodin skulle dela den konservativa rörelsens upprördhet över ministären Staaffs avrustningspolitik 1911–14 förvänar knappast. Självklart fanns han på barrikaderna i F-båtstriden och slöt upp bakom Sven Hedin, sedan denne publicerat *Ett varningsord* på nyåret 1912. När det gällde studentuppvaktningen för Gustaf V i samband med Borggårdskrisen 1914 var Kolmodin en av de ledande manipulatorerna. Studenter skickades ut i landet, försedda med handledning i aktuella politiska frågor, allt i syfte att elda de breda folklagren till uppror mot den sittande liberala regeringen. Författarna bakom den handbok som studenterna hämtade argument och fakta ifrån var hemliga, men att skriften kallades ”Johannes evangelium” säger något om Kolmodins roll i detta skeende. I februari 1914 bildades Konstitutionella förbundet med syfte att hävda 1809 års regeringsform och de

övriga grundlagarna, så att inte konungens makt inskränktes till riksdagens och regeringens förmån. Man agiterade alltså mot införandet av modern parlamentarism, där regeringsmakten var rättsligt grundad på folkrepresentationen – inte på konungamakten. Kolmodin och hans åsiktsvänner fruktade att landets politiska förhållanden skulle bli något som enbart avgjordes utifrån snäva partiintressen. Att hävda konungens makt borgade för större oväld vid olika avgöranden. Inte enbart "intresset" skulle få vara utslagsgivande.

Johannes Kolmodins aktivism under världskriget gällde i första hand Finland. Till varje pris borde landet brytas loss från Ryssland och återförenas med det forna hemlandet. Kolmodin och hans krets gav stöd åt de finländska aktivister som sökt sig till Uppsala under krigsåren, och fungerade även som "brevlådor" åt de finländare som begivit sig till Tyskland för att där få militär utbildning. En av Kolmodins nära vänner i Heimdal – Olof Palme (f. 1884) – omsatte sin övertygelse i praktisk handling och deltog på den vita sidan i inbördeskriget i Finland 1918. Han stupade den 3 april detta år utanför Tammerfors.

Under aktiviståren hade Kolmodin blivit bekant med högerns stora politiska guru under denna epok: Sven Hedin. Med hjälp av ett rekommendationsbrev från den berömde svenske resenären kunde Kolmodin 1917 påbörja sina studier i turkiska språk vid *Orientalisches Seminar* i Berlin. Turkiet och det turkiska språket hade länge lockat honom. I november 1917 kom han till Konstantinopel, och utnämndes tämligen omgående till honorärattaché vid svenska beskickningen i staden. Han erhöll alltså diplomatisk status, men fick ingen lön för uppdraget.

Att Kolmodin länge känt en dragning till turkisk kultur hade en naturligt förklaring. Genom att han nu befann sig på plats kunde drömmen att forska om

Karl XII:s öden i denna räjong åren efter Poltava förverkligas. Med sig hemifrån hade Kolmodin det uppdraget vid sidan av sin officiella gärning som ackrediterad diplomat och akademisk språkforskare. Historieprofessorn Arthur Stille i Lund hade stiftat Karolinska förbundet och manat Kolmodin att forska i turkiska arkiv om konungen. Också för vänner som Sven Hedin och Fredrik Böök var klarlägganden i denna sak av stor vikt. Dessutom hade pengar från Axel Ax:son Johnson förmedlats till forskning i detta ämne via Karolinska förbundet.

En av dem som backade upp Kolmodin var Nathan Söderblom. I arbetet att förbereda den stora eumeniska konferens som Söderblom planerade att äga rum efter krigsåren spelade Kolmodin rollen av kontaktperson med patriarken i Konstantinopel. Förhållandet mellan fadern Axel Kolmodin och Söderblom hade inte varit det hjärtligaste, sedan ärkebiskopens egen kandidat till professuren i *Nya testamentets exegetik*, S.A. Fries, hade konkurrerats ut av pappa Kolmodin. Från Konstantinopel kunde relationerna mellan pappa Kolmodin, som numera var rektor för Fjellstedtska skolan, och ärkebiskopen avsevärt förbättras till följd av Johannes Kolmodins förmedlande insatser.

Kolmodin tjänstgjorde som biträde hos svenska beskickningen vid konferensen i Lausanne, då gränserna för den nyupprättade staten Turkiet skulle läggas fast och freder med de allierade makterna slutas. Som tjänstgörande diplomat hade han svåra år under tiden i Osmanska riket och Turkiet. Hans överordnade uppträdde inte sällan initiativlöst, och den oavlönade honorärattachén fick rycka ut för att fullgöra uppgifter som egentligen inte var hans. Samtidigt hade han alltid översättningar på gång. Somliga av dem skickades hem och publicerades i olika fora, bl.a. *Svenska Dagbladet*. Till turkiska översatte han några

av Esaias Tegnér's dikter och från turkiska till svenska Said Mehmed Efendi's berättelse om sultanens beskickning till Sverige 1733, då Efendi hade haft i uppdrag att kräva tillbaka de pengar som Karl XII lånat i Bender. Översättningen publicerades i *KFÅ* 1920.

Som Karl XII-beundrare, förespråkare för finsk självständighet från Ryssland, tyskvän under kriget och numera även turkofil hade Kolmodin anledning att ogilla eller frukta allt ryskt. I en anmälan i tidningen *Vårdkasen* 1914 hade han talat om Karl XII:s kamp mot "det skytiska barbariet". Förvånande är därför att han med jämnmod betraktade vad som skedde i det bolsjevikiska riket. I brev till Sven Hedin 21/4 1924 förkunnade han:

"Min egen uppfattning av bolsjevikerna har alltsedan sommaren 1919 mer och mer stadgat sig i samma riktning. Jag finner det uteslutande löjligt, när man förfasar sig över dem utifrån demokratiska legitimitetsteorier à la den Heliga Ententen. Ser man verkligheten i ögonen, så är det inte Lenin och hans folk, som störtat Ryssland i anarki, det var prof. Miljukoff och den där åsnan Kerenski och andra demokratiska helgongestalter. Bolsjevikerna ha tvärtom utfört kulturbragden – nödvändig i varje samhälle som störtat in eller murknat ned – att med bortseende från allting annat återigen 'lära de tusan dj-flarna att lyda'; de ha därvid naturligtvis inte kunnat använda silkesvantar, och det samhälle de skapat är och förblir väl ännu länge ganska torftigt och dystert, i fall det mätes från högre kultursynpunkt; men det lider dock intet tvivel, att det ifrån samma synpunkt är betydligt bättre än inget samhälle alls. Kommer så därtill, att det nya Ryssland, som nu skymtar, med sina autonoma nationella cellbildningar, som representera något betydligt mera fullkomligt, till idén åtminstone, än Förenta Staternas upplinjerade 'stater', och framför allt med

sin koncentration mot centrum (Moskva) och mot Asien, är just ett sådant Ryssland, som Sverige haft anledning önska sig – ett Ryssland, som *egentligen ger Karl XII rätt mot tsar Peter* – så finner jag ingen anledning varför vi skulle framhärda i att rynka på näsan. Vad jag personligen sett av bolsjevikdiplomati här och i Lausanne, har för övrigt i det hela imponerat rätt mycket på mig."

Johannes Kolmodin skulle bryta upp också från Turkiet. Ett brev 1924 från Nathan Söderblom, som personligen mött den abessinske kronprinsen Ras Tafari – längre fram känd som kejsar Haile Sellassie I av Etiopien – länkade in Kolmodins öde på en ny bana. Ras Tafari hade i ett samtal med Söderblom uttryckt önskan om att grunda en läroanstalt för högre studier i sitt hemland. Söderblom hade föreslagit Kolmodin som lämplig medhjälpare och berättat om dennes språktalang och ovanliga bildningsgång. Kronprinsen ville genast se ett porträtt av Kolmodin och tyckte sig ögonblickligen här ha funnit en person som kunde användas i vidare sammanhang. Ras Tafari ville ha Kolmodin som sin "conseiller politique". Alldeles lätt skulle det emellertid inte bli att lämna Konstantinopel. Forskningen om Karl XII måste ju avbrytas liksom turkiska arkivstudier i övrigt. Dessutom skulle ju den svenska beskickningen helt komma i händerna på folk som var mindre lämpliga för uppgiften. Detta skulle inte gynna Sverige. En sentida kännare av dessa materier, ambassadör Gunnar Jarring, har uttryckt stor uppskattning av korrektheten, insikten och den höga vetenskapliga nivån i de rapporter hem till UD som bar Kolmodins signum. Etiopien kallade, men ännu fanns inga praktiska möjligheter att omsätta projektet i handling.

1925 gifte sig Johannes Kolmodin med barn-
domsvännen Eva Forsslöf. Paret bosatte sig i Istanbul,

Recensioner

Eva och Johannes Kolmodin i ämbetsdräkter under tiden i Etiopien.

som Konstantinopel numera benämndes. Kolmodin fick nu arbetsro att skriva sin bok *Det antika Främre Asien* (1929), en kringsynt och rik framställning av Västasiens historia fr.o.m. fjärde årtusendet f.Kr. fram till Alexanderväldet. Boken ingick som första delen i den serie om tio band – "Världshistorien skildrad i

dess kulturhistoriska sammanhang" – som riksarkivarien Helge Almqvist redigerade åt Lindblads förlag i Uppsala.

Till märkvärdigheterna i makarna Kolmodins liv i Istanbul får väl det felutdelade brev som en dag hamnade i svenska beskickningens brevlåda räknas – ett

fragment av 1900-talets historia singlarde förbi utan att de närmare hade anledning att tänka på saken. Brevet var adresserat till Lev Trotskij, som för en tid vistades i närheten på ett hotell, på flykt undan Stalins utsända.

I slutet av 1920-talet vantrivdes Kolmodin alltmer i sin tjänst som diplomat. Han var i kontakt med Columbia University i New York om möjligheterna att få verka där som professor. Likaså skrev han till Arthur Engberg, vid denna tid (sommaren 1930) medlem av Stockholms högskolas styrelse, om möjligheterna att erhålla en professur i Österländsk historia vid Högskolan. Några allvarliga försök att knyta Kolmodin till Högskolan verkar inte ha förekommit. Den enda mer officiellt uttrycka uppskattning han erhöll hemifrån var erbjudandet från Nathan Söderblom att få hålla 1931 års Olaus-Petri-föreläsning.

I stället öppnade sig nu Etiopien som en möjlighet. 1930 hade kronprinsen Ras Tafari blivit kung (*negus*) Haile Sellassie I av Etiopien. Den nya härskaren var i stort behov av duktiga rådgivare vid moderniseringen av landet. Kolmodin var en av dem han ville knyta till ledningen av sitt rike. Genom förmedling av Knut Hanner, överläkare vid svenska sjukhuset i Addis Abeba, återupptogs den avbrutna kontakten. Nathan Söderblom rådde Kolmodin att låta värva sig för en provanställning. Så skedde.

Något vetenskapligt arbete skulle rollen som politisk rådgivare inte tillåta, insåg Kolmodin, och skickade hem till Carolina Rediviva lådor av ännu inte bearbetat eller översatt material från sina många arkivstudier i Turkiet. Hustru Eva och den minderårige sonen Olle fick också åka hem för en tid – till farmor i Sverige, medan pappa under åtta månader provade förhållandena i den erbjudna tjänsten i Addis Abeba. Ont om pengar tycks Kolmodin ha haft hela livet. Nu när han skulle ställa färdan till den nya arbetsplatsen, var

han tvungen att låna 5 000 kronor från EFS, där ju fadern Axel en gång varit en framträdande figur, för att alls kunna ta sig fram.

Haile Sellassie tycks ha satt stort värde på sin svenske rådgivare. Med sin grundliga kännedom om landets olika språk och kulturer och med djup insikt i dess historia och etnografi var ju Kolmodin bättre lämpad än de flesta andra. Finansiella frågor ville han dock ogärna befatta sig med, men tvangs av landets nödläge att tillskriva Ivar Kreuger i syfte att utverka ett lån från STAB. Hur denna propå upptogs vet vi inte, och Ivar Kreuger dog ju strax därefter i mars 1932.

Familjen Kolmodin inrättade sig i sitt nya hem i Addis Abeba under senhösten 1931. Johannes tycks ha funnit sig väl till rätta och uttryckte belåtenhet både över arbetsuppgifter och umgänge. Men hans hälsa var inte den bästa. Kanske den tunna luften – Addis ligger 2 500 m.ö.h. – eller de många arbetsuppgifter han ålade sig krävde sin tribut. Han avled 49 år gammal den 9 oktober 1933. Dödsorsaken var hjärnblödning. Visst hade han hunnit med åtskilligt, men åtskilligt fanns ännu kvar att uträtta för denne mångkunnige man. Enligt uppgift behärskade han 27 språk. Kartongerna med excerpter och nedteckningar som fanns hemma i Uppsala väntade på bearbetning.

Om Johannes Kolmodin så som han träder till mötes i brev och skrifter har släktingen Carl Gustaf Kolmodin skrivit en utomordentligt läsvärd liten bok, utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Rikhaltiga citat från brev och anteckningar ger en klar kontur av en personlighet med sällsynt resning och begåvning. Mycket av det Johannes Kolmodin uppnått som vetenskapsman undandrar sig lekmannens förmåga att bedöma. Men åtskilligt talar för att Kolmodins vetenskapliga prestationer

först i framtiden, när det ännu obearbetade materialet redigerats och utgivits, kommer att framstå i rättvisande belysning.

Carl Gustaf Kolmodins skrift om Johannes Kolmodin kunde ha fått en fastare komposition. Som det nu är tycks brev och andra källor i hög grad fått styra upplägget. Beträffande den av Johannes Kolmodin djupt föraktade Rudolf Kjellén, så torde denne aldrig haft någon fysisk möjlighet att 1933 vara "en av de första medlemmarna i det svenska nazistpartiet" (s. 37), eftersom han avlidit elva år tidigare. Det är synd att en orimlighet som denna kommit med i en bok som annars har så många förtjänster om det märkvärdiga språksnittet Johannes Kolmodin.

Olof Hägerstrand

LENA EINHORN

Handelsresande i liv: Om vilja och vankelmod i krigets skugga.

Stockholm: Prisma
522 s., illustr., personreg., inb.

Gilel Storch (1902–83) står inte omnämnd i något av de svenska uppslagsverk som utkommit tiden efter 1945. Inte heller i ett så sent ederat verk som *Nationalencyklopedin* förekommer hans namn. Och ändå speglade sig och bröts i denne mans personliga öde seismiska krafter från den europeiska stormakts-scenen, vilka när de mötte en svensk omgivning plötsligt försköts ut mot skugga och periferi. Gilel Storch drog

nämligen in på den svenska politiska arenan frågan om den europeiska judenhetens överlevnad i ett av Tredje riket behärskat Europa. Att hans enträgna försök att väcka till insikt och elda till handling inte sällan möttes med misstro förvånar nog inte någon som följt turerna inom svensk diplomati under Andra världskriget. Svenska myndighetspersoner hade fullt upp med att klara av inhemska försörjningsproblem och ville dessutom högst ogärna företaga något som kunde skada de ömtåliga relationerna till Europas nya herrar. Som en vilsekommen byracka kom Gilel Storch insläpande med något otäckt utifrån. Det svenska folkhemmet var under byggnad, även om man just nu till följd av kriget tvungits slå av på takten. Ingen ville befatta sig med de rysliga ting som mannen utifrån hade att förtälja om. Hellre då ägna möda åt de mer hanterliga uppgifter som fanns alldeles inpå – och som lättare passade in i en världsbild, skapad efter rationella föreställningar och fattbara byggnormer. Man får hoppas att *SBL* när det blir dags kommer att ägna Gilel Storch vederbörlig uppmärksamhet i sina spalter.

Lena Einhorn's biografi över Gilel Storch utgår från den dramadokumentär för svensk television om samme man som sändes 1998. Bara en liten del av det material som då samlats in kunde komma till användning i den 118 minuter långa filmen. Därtill uppmanad av en ambitiös förlagsredaktör har Lena Einhorn nu ställt samman till en bok allt relevant material som vaskades fram under researcharbetet inför teveprogrammet om Gilel Storch.

Boken är filmiskt skriven, byggd av olika textblock som gestaltar mellankrigstid och krigsår. Lena Einhorn har vinnlagt sig om att vara så allsidig som möjligt. Boken presenterar en lång rad situationer och personer – alla länkade till det oerhörda skeende som brukar sammanfattas under begreppet "Förintelsen".

Åtskilligt är förvisso referat av allmångods från historiska framställningar, medan åtskilligt därutöver är grundat på gedigen arkivforskning. Där så varit möjligt har framställningen dessutom riggats med intervjuer gjorda med personer vilka ännu var i livet när tevefilmen skapades. Läsaren får alltså följa skeendet från skilda utgångspunkter i Europa. En inte ringa del ägnas åt händelser och förhållanden i Tredje rikets ledning. Relationerna mellan Hitler, Himmler, Heydrich, Kaltenbrunner, Eichmann, Goebbels och Canaris skildras med sakkunskap. Den figur som verkade som förbindelseman från detta maktcentrum till ett mer beskedligt svenskt sammanhang var Himmlers massör: Felix Kersten. I kraft av yrkeskunnande, kynne och fingerfärdig diplomatisk förmåga kunde denne man upprätta ett förtroendeingivande kontaktnät i Europa.

Själva centrum för Kerstens självpåtagna uppdrag som kontaktman och livräddare var SS-chefen Himmler, vilken i Einhorn's bok består ett väl utformat porträtt. Sliten mellan tankar på att rädda eget skinn och lojalitet mot Führern kunde Himmler under häftigt upplammande stunder av handlingsiver planera att avsätta sin chef för att därigenom bli i stånd att inleda förhandlingar med Storbritannien och USA i syfte att förena de tyska vapnen med de västliga mot den framflyttade Röda armén. Kersten framstår i Einhorn's tappning som en ständigt gåckande figur, mån om att hålla så många dörrar öppna som möjligt i händelse av nödtvungen reträtt från de roller han spelade. Att Kersten verkligen bidrog till att rädda ett antal internerade skandinaver ur fångenskap i tyska läger står utom tvivel. Däremot är hans insatser som räddare av ett stort antal judiska liv, inte minst i Nederländerna, underkastade förnyad prövning. Det mesta verkar osäkert och undflyende så snart man vill ringa in denne mans insatser och motiv.

Att Kersten var den förmedlande länken mellan Gilel Storch och Himmler, kan likväl ingen betvivla. Storch hade sedan han anlänt till Stockholm den 23 juli 1940 ägnat en febril möda åt att utröna sin egen familjs öde i Lettland. Han hade med svenska diplomaters förmedling mot alla odds lyckats få över till Sverige sin hustru Anja och den tvååriga dottern Eleonora. Allt efter som tiden gick hade hans insikter om den tyska judepolitikens verkliga innebörd vuxit fram, och han hade axlat uppgiften att rädda så många judar som möjligt undan Hitlers dödsmaskineri. En begränsad uppgift som från början varit inriktad på familjemedlemmar hade vuxit ut till något oerhört. Det var så han kommit i rapport med den estländsk-tyske massören Felix Kersten, som f.ö. också satt inne med ett finländsk medborgarskap. Ja, från finskt håll hade Kersten rent av utrustats med titeln "medicinalråd".

Det viktigaste sammanträffande Storch möjligen skulle få uppleva under sitt arbete var det planerade mötet med Himmler, utsatt till natten mellan 19 och 20 april 1945, en tidpunkt då det tyska utrotningsprogrammet i stort redan var genomfört. Men ännu återstod ett antal tusen liv att rädda. Särskilt viktigt vid en sådan förhandling var att uppnå en överenskommelse om att lägren inte skulle sprängas i luften med sina invånare och att inga nya dödsmarscher skulle genomföras. Lägren skulle utan strid överlämnas till de framryckande allierade arméerna.

Storch hade uppjudit sina krafter i årtal för att rädda judars liv. När han nu skulle avhämtas i ett litet Junkerplan från Bromma flygplats den 19 april 1945 kl. 12.00 uteblev han. Den som i hast fick rycka in var Norbert Masur, en tyskfödd, judisk affärsman som bodde i Stockholm och som i likhet med Storch var judisk aktivist. Storch for aldrig, och skulle resten av sitt liv ångra detta sitt uteblivande. Många som sam-

talade med honom i efterhand har omvittnat hur djupt till sinnes denna handling hade gått honom. Han hade svikit sin självpåtaga livsuppgift. Och bakgrunden var högst privat: hans hustru fruktade att han trots givna löften från Himmler inte skulle tillåtas återvända hem utan i stället förpassas vidare till något läger för att där möta döden. Anja Storch hotade med att begå självmord, om maken följde med det där Junkerplanet till Berlin. Storch blev bitter och olycklig, men räddade i gengäld sammanhållningen i sin familj. Han råkade längre fram i konflikt med Norbert Masur, mycket uppenbarligen till följd av den besvikelser han bar på mot sig själv. Så många av hans mödor tycktes i en handvändning ha blivit resultatlösa.

Lena Einhorns bok om Gilel Storch tecknar bilden av ett engagerande livsöde. Huvudpersonen framträder med många av sina brister men får förvisso också sin förtjänster väl framhävda. Att Gilel Storch var en obekvä, påstridig och rent av bufflig person i skilda sammanhang verkar ostridigt. Men hur skulle han agera i en politisk miljö som i så hög grad var paralyserad av skräck, förundran – och beundran? Att den likgiltighet som från myndighetspersoners sida ofta mötte Gilel Storch i hans räddningsarbete var uppblandad med judeförakt går inte att bortse från. Den lille korpulente och oborstade mannen från Riga, som under loppet av några få år gjort sig till en av de viktigaste personerna i de räddningsaktioner som sent omsider kom till stånd, hade uppenbarligen stora problem med sin egen anpassning i en miljö som var alltför trång och ovan vid en dynamo som denna. Lena Einhorn tecknar den tidens svenska stämningar och mentalitet med känsla och insikt, trots att hon själv inte var född när det begav sig. Hennes bok är ett viktigt bidrag till svensk självförståelse när politik och hållningar under krigsåren kommer på tal. Bilden av Gilel Storch är skarp och övertygande. Det enda som

känns en smula äventyrligt i framställningen är de återkommande replikskiften som lagts in. Bokens filmatiska ursprung och upplägg gör sig här påmint, och tycks punktvis åsidosätta krav på tillförlitlig källunderbyggnad. Men jag vill betona ”punktkvis”. I övrigt tillfredsställer Lena Einhorns bok högt ställda anspråk både i fråga om källredovisning och medryckande framställningskonst.

Olof Hägerstrand

BIRGITTA HOLM

Sara Lidman – i liv och text.

Stockholm: Bonniers, 1998.

472 s. inb. illustr., inkl. verk- och personregister samt Abstract.

Det är onekligen besynnerligt att en så viktig, omdebatterad och uppmärksam författare som Sara Lidman fått vänta fyrtiofem år efter debuten 1953 med romanen *Tjårdalen* på att bli föremål för en övergripande och samlad framställning. Nu har detta emellertid skett och det med besked, även om Birgitta Holm undvikit att placera författarskapet inom en internationell ram utan beslutat sig för att begränsa analysen till ett svenskt närperspektiv.

Upprinnelsen till studien är en historia för sig. Sommaren 1975 hade Sara Lidman flyttat hem till Missenträsk och de sedan länge närda, men ännu vaga planerna på ett Västerbottenepos började ta fastare form. Yttre och inre sorger och förebråelser förmörkade dock arbetsglädjen. Den 12 juli 1976 skriver hon i sin dagbok: ”Att min stora bok om Vietnam aldrig

kommer att bli. Att det enda riktigt stora uppdrag jag haft i mitt liv icke blir fullföljt/ Det är förfärligt/ Min lättja och svaghet och dock – jag har ett Vietnam i Västerbotten också”. Fem månader tidigare hade hennes mor avlidit, och hennes beundrade far följde hustrun i graven i oktober samma år. Den sedan decennier närstående vännen och rådgivaren Eskil Almgren var på väg att överge henne, och de få som fått ta del av de manuskriptavsnitt som arbetats fram, bland dem Gerard Bonnier, hörde inte av sig. Sakta sprider sig tvivlet på den egna talangen. Via en mellanhand får hon kontakt med Birgitta Holm och Kerstin Hägg, den förstnämnda med böcker om Gösta Oswald, Fredrika Bremer och Selma Lagerlöf bakom sig, vilka bistår med manuskriptläsning. Från och med april fortskrider arbetet med boken i högt tempo.

Kontakterna fördjupades och medförde ett flertal möten i Missenträsk, möten vilkas slutliga resultat var att Holm fick tillgång till ett överflödande rikt källmaterial: brev och dagböcker, fotografier och andra personliga handlingar (volymen är överdådigt illustrerad), manuskript och korrektur, utkast, tidningsklipp, arbetsböcker m.m. Detta kompletterades med tiden av ett flertal bandade samtal, men Holm är noga med att understryka sin integritet: ”Min bok är min och jag har hela tiden haft mitt eget utrymme” (s. 423).

I en inledande programförklaring utpekas tre viktiga syften med boken: Holm strävar att nå fram till det för Lidman personliga och egenartade. Därutöver söks sambandet mellan texterna och samhället/historien, dvs. de lidmanska skrifterna betraktade som ett uttryck för svensk samtidsutveckling. Slutligen försöker hon också ringa in vad som med en mystifierande term betecknas som ”det överpersonliga”. De tre ”dimensionerna” stil, formspråk och språk har varit behjälpliga vid analysen (s. 10–12). Trots att begreppen hämtats från Roland Barthes förefaller de användbara

och nästan begripliga. Det är därför olyckligt att de endast sporadiskt utnyttjas på de sidor som följer.

Den första och mest omfattande av volymens tre avdelningar har titeln ”Byn” och inleds med en topografisk beskrivning av Jörns socken och de försörjningsmöjligheter och levnadsomständigheter dess bebyggare hade att rätta sig efter i ett landskap av myrmark och skog. Byn Missenträsk karakteriseras som en gränspost ”mellan kust och fjäll, mellan jordbruksbygd och lappmark, mellan Västerbotten och Norrbotten, mellan odlingsbygd och vildmark” (s. 40). Så följer den obligatoriska genomgången av släkten, här i första hand representerad av svärdssidan, med början hos Sara Lidmans farfars farfar, född 1788. Detta kan synas noggrant i överkant, men är väl motiverat med tanke på romanernas många gånger djupa förankring i regionen och framför allt det faktum att Lidman hämtat så mycket stoff ur tidigare generationers öden.

Personhistoria och regionhistoria får dela på utrymmet, och den gestalt som intresset fokuseras på är farfadern Erik Lidman, född Nilsson, nummer sju i en syskonskara på tolv barn. 1881 gifte han sig med Sara Helena Larsdotter. Paret får sex barn, varav fem är flickor. Ende sonen Andreas, född 1888, blir alltså far till diktarinna. För Erik Lidman går det till en början bra. Han blir kommunalnämndens ordförande 1883, driver handel, gästgiveri och skjutsstation samt har kontakter med de större handelshusen i distriktet. Tack vare järnbaneybygget i övre Norrland förändras trävaruindustrins förutsättningar radikalt och Erik Lidman dras in i allt mer vidlyftiga skogsaffärer, vilka han uppenbarligen inte är mäktig att sköta. Frikostiga krediter och skadeståndersättningar för uteblivna leveranser till ”jernbanan” medför den oundvikliga konkursen med en brist på strax över 100.000 kronor, i dagens penningvärde omkring 50 miljoner! Samtidigt visar det sig att han kvitterat ut nödhjälps-

medel för att avhjälpa svälten under den hårda vintern 1892–93, men underlätit att göra utbetalningar till de behövande. I december 1894 döms han till sex månaders straffarbete "samt ovärdighet att nyttjas i rikets tjänst" (s. 31). Två år senare faller en ny dom på tre månaders fängelse för hans vårdslösa agerande i samband med konkursen. 1897 flyttar så den återförenade familjen till den förfallna byn Missenträsk, "stugorna grå och eländiga, hästarna magra och folket för-supet" (s. 34).

Om moderns släktbakgrund har Holm mindre att förtälja, förmodligen därför att de människorna inte haft någon framträdande plats i romanerna, men det står klart att modern stammade ur en annan kultur, verksam som mejerska, ett yrke med hög status. Andreas och Jenny, född Lundman, gifte sig i december 1916 och fick fyra barn. Sara Adela föddes natten till nyårsaftonen 1923 och växte upp i en storfamilj, där det tidvis fanns över tio personer att försörja: en faster, några farbröder, en fosterdotter samt den oefferrättdige Erik Lidman med hustru. Högermannen Andreas framstod som traktens intellektuelle. Han hade säte i kyrko- och kommunalfullmäktige samt var behjälplig med deklarationer och bouppteckningar, men även den kraftfulla och energiska Jenny var en ledargestalt. Detta behövdes också för att sanera ekonomin och betala av på skulderna.

Den genealogiska fond som här kortfattat skisserats presenterar nödvändig information, men redogörelsen är snårig i överkant. Barnkullarna var stora och namngivningen föga varierad. Därtill kommer att Holm när så är befogat upplyser om under vilka rollnamn individerna dyker upp i det stora eposet om koloniseringen av det norrländska inlandet, vilket blir litet väl mycket på en gång. Ett traditionellt släkträd hade här kunnat skingra åtskillig förvirring och osäkerhet.

Under Saras uppväxttid bestod hembyn av ett trettio-tal hushåll och 256 människor. Med varsam hand blottlägger Holm i det följande de olika etapperna i hennes bildningsgång. Lärarinnan i småskolan, Doris Westerlund, kom nu och framgent att betyda mycket, under dessa tidiga år kanske främst som innehavare av texter i Barnbiblioteket Saga. Tuberkulos tillstötte och strax före krigsutbrottet 1939 skrevs Sara ut från Hällnäs' sanatorium efter att ha vistats där nära ett år, den första av många inläggningar, vilka oftast bjöd på andlig stimulans och kreativa urladdningar. Förhållandet till modern är redan nu spänt och avvaktande, men uppvägs av den tillgivenhet och värme som riktas mot far Andreas.

Under dessa år är intresset för krigshändelserna obefintligt medan däremot religionen upptar ett relativt stort utrymme. "Politiken är mig främmande. Prestige och patriotism – vad är det? Men människan. Gud ta hand om människan", heter det i dagboken 1941 och något år tidigare har hon brevledes försäkrat: "Min läggning är religiös". Upplevelsen av att existensen som sådan medför synd och skuld följer henne genom åren trots hårdnackat motstånd.

Som Hermodselev avlägger hon realexamen 1942, och vägen går vidare mot gymnasieutbildning i småländska Mariannelund och studentexamen två år senare. Kostnaderna bestrids genom familjemedlemmarnas arbete i skogen. Kärleksaffärerna är som sig bör legio, "[e]n dag utan förälskelse är outhärdlig för Sara", konstaterar Holm (s. 70), men behovet av att uttrycka sig litterärt gör sig också gällande. Tidiga förebilder var Dan Andersson och H.C. Andersen, de generer hon övar sig i är sagan, kåseriet och veckotidningsnovellen. Betecknande nog framträder hon också som polemiker.

Efter tillfälliga arbeten som servitris och "felleterare" på postgirot samt skrinlagda drömmar om skådespe-

Sara Lidman. Teckning av Sven Rydén.

larkarriär skriver hon in sig på Uppsala universitet 1945. I denna intellektuellt vitala miljö, där begreppsanalys och språkmedvetenhet dagligen debatterades, sker också den litterära debuten med en novell i den mot fyrtiotalmodernismen fiendligt sinnade tidskriften *Sesam*. (Samtidigt sänder hon in material till 40-

tal, huvudorgan just för de modernistiska strävandena!) Som en röd tråd genom novellerna från denna tid löper temat om den dubbla avvikelse som hon redan tidigare fått erfarat: att vara en intellektuell i Missenträsk, en lantlig outsider i Uppsala. En annan konflikthärd rör byns och släktens förväntningar på gedigen utbildning och stabil social ställning gentemot den egna dragningen mot konstnärlig aktivitet. Överspändhet, ett självmordsförsök, nya sanatorievistelser (en i Frankrike), "kärlekskaruseller" och giftermål inramar åren innan *Tjärdalen* till sist möter recensenter och publik med storartad framgång hos båda, en succé som skulle fortsätta och ofta leda till krav som omöjliggjorde alla tankar på avskildhet, vila och koncentration på nya och väsentligare uppgifter. Segern blev en börda i stället för en stimulans.

Undertiteln till Birgitta Holms bok – "i liv och text" – pekar ut framställningens två huvudområden. Författaren är docent i litteraturvetenskap, vilket torde innebära att det senare leder i sammanställningen är det viktigaste för henne och att det förra, trots att det otvivelaktigt äger intresse i sig, dock primärt anförs för att belysa de litterära resultaten. Stora delar av boken består följaktligen av romananalyser, vilka här kan beröras mer i förbigående med tanke på denna tidskrifts läsare och förmodade intresseinriktning.

Det bör emellertid understrykas att särskilt debutromanen ägnas en ypperlig genomgång, där framför allt de språkliga och stilistiska kvaliteterna illustreras: hur gränsen mellan de fiktiva karaktärernas tal och berättarens löses upp; blandningen av "höglitterärt och bondskt, arkaiskt och nymodigt", en förnyelse av den poetiska prosan (s. 95); språkberusningen och bildraseriet; förtätningar, satsförkortningar, ordbildningar; allusionstekniken (i första hand till *Bibeln*); den mytiska undertexten (*Nya testamentet* och passionshistorien). Den enda marginella invändningen

torde gälla exemplet på "medvetandeström" (s. 94), vilket inte är särskilt tydligt eller belysande. Det är däremot tillämpningen av termen "rättegångsgenre" på denna roman och de följande dramerna *Job Klockmakares dotter* (1954) och *Aina* (1956). Beteckningen förefaller nästan ha skapats för en diktare med Sara Lidmans med åren tilltagande rättvisepatos och sociala och moraliska engagemang.

Vid textanalysens sida och parallellt med den biografiska redogörelsen finns smärre avsnitt som fokuserar bakgrunden till viktiga skeenden och förlopp i det förflutna och i samtiden. Här kan nämnas teckningen av kronatorpens framväxt som underlag för romanen *Hjortronlandet* (1955) eller granskningen av Vietnamkrigets uppkomst och USA:s tilltagande inblandning liksom de svenska protestgruppernas mer tafatta debut och senare konsolidering. I lyckliga fall låter sig samtliga dessa tre perspektiv – personhistoria, socialhistoria och politik samt litterär analys – förenas och därmed skapa en mångdimensionell helhetsbild av komplexa företeelser såväl inom samhällets som diktningens världar.

För Sara Lidman stegras livstempot. Efter en uppslitande kärleksförbindelse med Ivar Lo-Johansson, inval i Samfundet De Nio och händelserna under "vattendaråret" 1956 (Ungernrevolt, Suezkris, 20:e partikongressen i Sovjet och tillkomsten av ANC i Sydafrika) kommer nya litterära framgångar. I hyllningskören instämmer dock inte modern. "[D]e är väl vi ej behöver sätta betyg å den, den är intressant och nog får man sej gott skratt, men de är ej min längtans innehåll", skriver hon om en av dotterns böcker. Som första kvinna håller Sara vårtalet på studenternas vårfest samma år, och den uppblussande debatten om Sverige skulle ha atomvapen eller ej tvingar henne för första gången ut i den skarpa politiska debattens isvindar.

Med de två böckerna om Linda – *Regnspiran* (1958) och *Bära mistel* (1960) – ansluter sig Lidman till en romantisk-symbolistisk tradition. De är också med två undantag de enda av hennes romaner som har ett kvinnoöde i centrum. Innan den sistnämnda ännu publicerats befann sig författaren på väg mot Sydafrika, till Natal och senare Johannesburg, och Birgitta Holm inleder bokens andra parti, "Världen". Här framträder också en viss obalans i arbetet. Halften av den löpande texten har ägnats Lidmans första livshalva, till dags dato räknat, och så långt är allt gott och väl. Men på detta utrymme har endast fyra romaner behandlats, vilket innebär att åtta romaner, ett drama, rapport- och reseböcker samt artikel- och talsamlingar får samsas i den andra hälften. Detta medför självfallet att skildringen här blir mer summarisk, vilket knappast är till förfång för de biografiska avsnitten, eftersom Lidman nu blivit en i så hög grad offentlig person. Textanalyserna blir dock alltmer lapidariska utan att därför upphöra att vara uppslags- och informationsrika.

Händelserna som nu följer är välkända: arrestering, åtalsnedläggelse och utvisning från Sydafrika, i vilket Dag Hammarskjöld spelade en viktig roll bakom kulisserna för frigivningen; vänskapen med Nadine Gordimer och begynnande socialistsympatier; det ett och ett halvt år långa besöket i Kenya. På den skönlitterära fronten blev resultatet två indignationsromaner, där den första, *Jag och min son* (1961; 1963), som utgavs i två från varandra avvikande versioner, är den avgjort mest intressanta i analysen av allas vår skuld i det sydafrikanska systemets upprätthållande och stölden av landets tillgångar. Den senare boken – *Med fem diamanter* (1964) – fick ett med lidmanska mått mätt svalt mottagande.

Det lidelsefulla försvaret för förtryckta och efter-satta grupper som nu kom till uttryck med globala

förtecken tvingade sig också fram genom nya litterära former: allegori, collage, dagsvers och minipjäser. Holm ställer Lidmans reportageböcker och deklamationer efter tre besök i Vietnam i bjärt kontrast till Susan Sontags rapporter: hos den senare en illustration av Edward Saids "orientalism", med dess markering av skillnaden mellan Öst och Väst, hos den förra en betoning av det gemensamma. Hennes böcker börjar nu också anmälas av tidningarnas politiska skribenter och kontakten med Bonniers förlag blir mer formell och ansträngd. I Russelltribunalen i Stockholm i maj 1967 medverkar hon i panelen som suppleant. Tidvis uttrycker hon leda vid det politiska spelet och demonstrationerna. Allt oftare refuseras hennes inlägg.

Rapport- och intervjuboken *Gruva* (1968) tolkas säkert helt riktigt av Holm som "en fortsättning på Vietnamengagemanget" (s.315) och hon tillfogar att ingen "bok i modern tid i Sverige har fått ett lika brett och stort uppslaget mottagande" (s. 317). Debatten som följde blev våldsam och riktade in sig på den omänskliga arbetsmiljön och det auktoritära ledarskapet på LKAB. I dess kölvatten exploderade den 57 dagar långa strejken i Svappavaara, Kiruna och Malmsberget och Sara Lidman skrev pjäsen *Marta Marta* (1970), "triangelndramat om folket, kapitalet och arbetarrörelsen" (s. 334). Hon hade ännu sju år kvar till offentliggörandet av inledningen till det som måste betecknas som hennes främsta litterära verk, de fem banden i det nyrealistiska Norrlands- eller Jernbaneeposet (1977–1985).

I det avslutande partiet med den träffande rubriken "Byn i världen" närmar sig Holm denna förbluffande rika krönika över det moderna Sveriges framväxt, baserad på gedigen källforskning och faderns minnen. Den stora och den lilla världen närmar sig och förutsätter varandra. Skeendet återger en och

samma utveckling i tre olika speglingar: den faktiska sociala och kulturella processen, där tåget symboliserar den nya tids- och historieuppfattningen; en biblisk-mytisk tolkning som rör sig från förhoppningen om att det förlovade landet ligger inom räckhåll till finalens apokalyps; slutligen farfadern Erik Lidmans levnadsöde. På nya vägar närmar sig författaren än en gång rättegångs-genren.

Det är en stor och rik bok Birgitta Holm presenterat och hennes tolkningsförslag är i många fall tilltalande och stimulerande och väl värda att bygga vidare på. Några inslag hade kanske kunnat utgå, då de knappast tillför helheten något. Man kan tänka på alla uppgifter om lärarinnan Doris Westerlunds bakgrund (s. 42f), referatet av Walter Ongs utredningar om skriftlig och muntlig kultur (utan att för den skull förneka den lidmanska musans rötter i dialektal och muntlig tradition; s. 53f) samt hänvisningarna till Heidegger (t.ex. s. 363). De läsningar som utförs mot en psykoanalytisk teoribildning, i synnerhet Julia Kristevas psykolingvistik, bidrar knappast till klarheten utan föder fler frågor än de ger svar.

I en korthuggen coda berör Holm romanen *Lifens rot*, utgiven elva år efter Jernbanesvitens avslutande volym. Men den ansluter sig till denna i och med att det nu är föräldrarna som gestaltas, först och främst modern. Kring denna Rönnog kretsar även den nyligen utgivna fortsättningen *Oskuldens minut*, som utspelas på sent 20-tal. Sara Lidmans epos rullar vidare och så gör tåget, där Birgitta Holm fungerar i den dubbla kapaciteten av utmärkt lokförare och pålitlig konduktör.

Pär Hellström

Bland medarbetarna

Olle Bergquist

f. 1933. F.d. lektor, konstkritiker, författare. Har utgivit *Duellen i Göttingen 1780* (1991), *Om Frälsarens dyra blod och tidningsläsning hos Gud: Studier i Fredrika Bremers religiositet och författarskap* (1995), *G. Chr. Lichtenberg: Aforismer* (1997), *Sörmländska konstnärer* (1998). Har tidigare medverkat i PHT med recensioner och essäer. Bergquists konstkritik har huvudsakligen publicerats i *Katrineholms-Kuriren*.

Anders Ekström

f. 1965. Fil. dr i Idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet 1994 på avhandlingen *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Utkommer våren 2000 med en bok om självmordstolkningar och kulturkritik under 1800-talet. Medarbetare i *Uppsala Nya Tidning*, *Dagens Nyheter*, *Tiden*, *Lychnos* m.fl. Arbetar som forskarassistent vid Uppsala universitet.

Gunnel Furuland

f. 1964. Fil. mag., bibliotekarie. Har tidigare medarbetat i tidskriften *Scandia* med uppsats om bildandet av en 1800-talsassociation. Arbetar f.n. på undersökning om Malla Silfverstolpes läsning.

Ulf Hamilton

f. 1944. Fil. dr i Historia vid Stockholms universitet 1997 på en avhandling inom området teknikhistoria: *Teknik på bönders villkor: De tekniska och politiska aktörernas inflytande på den statsreglerade tekniska förändringen i Sverige 1806–1972*. Civilingenjör vid CTI 1971, museiman sedan 1972 och för närvarande knuten till Nordiska museet, Stockholm. Medarbetare i *Historisk tidskrift*, *Scandia* och *Polhem – tidskrift för teknikhistoria*. Publicerade i PHT 1998:2 uppsatsen ”Karl-Erik Kejnes föreställningsvärld”.

Birgitta Holm

f. 1936. Fil. dr 1969 i Litteraturvetenskap på avhandlingen *Gösta Oswald: Hans liv och verk och hans förbindelse med det svenska 40-talet*. Har under de senaste årtiondena i huvudsak forskat inom skönlitteraturen med utgångspunkt från kvinnoperspektiv. Har inom projektet ”Romanens mödrar” utgivit *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse* (1981) och *Selma Lagerlöf och ursprungets*

roman (1984). Docent i Litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Mottog vid Personhistoriska samfundets årsmöte på Ridarhuset i Stockholm 1998 års pris för biografien *Sara Lidman – i liv och text* (1998).

Rolf Lundén

f. 1941. Professor i Engelska, ssk amerikansk litteratur vid Uppsala universitet, tillika dekanus för den språkvetenskapliga fakulteten vid samma universitet. Ur hans vetenskapliga produktion kan nämnas *Business and religion in the American 1920s* (1988) och *The United Stories of America: Studies in the short story complosite* (1999).

Rättelse

Till följd av ett tekniskt missöde bortföll de sista orden i sista meningen (s. 28) från Görans Hedins uppsats i PHT 1999:1. Sista meningen lyder i sin helhet:

”Då hade man tydligen glömt bort, att en äldre kollega, professor L., på sin tid varit societetens skattmästare i trettio år.”

PHT ber läsarna och Göran Hedin om tillgift för denna malör.

O.H.

Tidskriftsöversikt

Elbogen: Malmö fornminnesförenings

årsskrift 1998

Anette Rosberg om Käglinge nr 6. *Elsebeth Bager* om Sege vattenkvarn. *Henriette Coyet* om kejsar Wilhelms besök på Torup och Skabersjö i september 1899. *Fredrik Thunberg* om veckotidningen *Granskaren*. *Anders Franzén* om stämningar och processer i förra sekelslutets Malmö. *Johan A. Lundin* om Anders Magnus Petersson-Holmes väg från torparson till industriledare och kommunalman på Limhamn. *Jan Höst* om stadsdelen Lugnet i Malmö på 1940- och 1950-talen. *Anders Högberg* om flintsmeder och flinthuggskonst i Klagshamn i början av 1900-talet. *Ingmar Billberg* om antikvariska nyheter. *Åke Norström* om arkivaliska nyheter. Verksamhetsberättelse för 1997. Register för Malmö Fornminnesförening 1990–1996, sammanställt av Per Andersson.

Genealogen: Medlemsblad för Norsk Slektshistorisk Forening

1998:2 *Yngve Nedrebø* om Digitalarkivet. *Tore Hermundsson Vigerust*: "Adelsnytt". *Per Reidar B. Christiansen*: "Litt om ættene på Bergan Nedre og Åserum i Hedrum". *Lars Löberg*: "Norsk adel, hadde vi det?" *Ulf Berggren* om släktforskning i Sverige. *Leif Mether* om släktforskning i Finland. *Tore S. Falch*: "En reise i østerled – slott og herregårder i Baltikum". *Ants Hein* om Sangaste slott i Sør-Estland. Et forsøk på å finne igjen en familie Normann i Philadelphia".

1999:1 *Tore Hermundsson Vigerust*: "Christianias eldste arbeiderklasse: Bygningsarbeidere ved Akershus festning 1630–1655." *Terje Bratberg*: "Falske adelsmenn!" *Jo Rune Ugulen*: "Kongar i dei norske ættetavlene." *Hans W. Worsoe*: "Slægtsforskning i Danmark." *Tore H. Vigerust*: "Visjonæren Andreas Stang (1916–1979)." *Trygve Stoltenberg*: "Genealogiske problemer med familien Stoltenberg." *Tore H. Vigerust*: "Adelsnytt."

Genos

1999:1 *Heikki Vuorimies* om iakttagelser beträffande soldaterna i de svenska regementen som överfördes till Finland efter Stora nordiska kriget. *Ulla-Riitta Kauppi* om kontakterna mellan ryska soldater och finnar i Gamla Finland. *Harry Halén* om de ryska truppersnas etniska sammansättning i Finland alltifrån kriget under medeltiden fram till självständigheten 1917. *Klaus Castrén* om den polska släkten Majewski i Finland.

1999:2 *Oiva Turpeinen* om krigsdödligheten i Finland. *Eeva-Liisa Oksanen* om krigsdrabbade civila under kriget 1741–43 och 1788–90. *Esko Rytö* levererar tilläggsuppgifter om president Mauno Koivistos härkomst. *Tapio Vähäkangas* om en samling nyländska frälsesläkter. *Seppo Sippu* om estländare i Kymmenegårds län. *Matti J. Kankaanpää* om släktforskningens definiering. 1999:3 *Bernt Laurent*: "Släkten Laurent i Finland." *Lars Westerlund*: "Undersökningen om krigsdöda 1914–22 och släktforskningen." *Markku Kuorilehto*: "Konstnären Vilho Lampis härstamning."

Historisk tidskrift

1998:4 Tema: Social kategorisering. Inledning av *Mari-ka Hedin & Mattias Tjeden* om "Sociala kategoriseringar Bihistorikerns och historiens". *Anne Løkke*: "Dödfödde i 1800-tallets Danmark – et eksempel på social kategorisering ved livets grænser." *Jens Rydström*: "Tidlagaren och den homosexuelle mannen: Två typer i den svenska rättshistorien." *Jan Löfström*: "Kulturell och social kategorisering av 'de homosexuella'." *Birgitta Svensson*: "Kriminella, tattare och tatuerade: Betydelsen av social kategorisering för kulturell identitetsformering." *Maija Runcis*: "Sinnesslöhet som samhällsproblem." *Dag Blanck*: "Kategoriseringarnas kraft – några perspektiv från den amerikanska historien." *Andrea Amft*: "Att skapa en 'autentisk' minoritet – om maktrelationen mellan svenskar och samer från slutet av 1800-talet till 1970-

talet." Temanumrets avslutningsord av *Anders Berge*: "Säg mig vem jag är...: Om identitetsordning och makt".

1999:1 *Sven Nordlund*: "Kriget är slut. Nu kan vi återvända hem": Judiska flyktingar på svensk arbetsmarknad 1933–1945." *Per Hilding*: "Barnarbete i Indien i ett jämförande perspektiv." *Kim Salomon*: "Samtidshistoriens nya perspektiv." *Silke Neunsinger*: "Hitlers villiga historiker – tyska historiker om det egna skräets bruna arv."

1999:2 *Johan Holm*: "Skyldig plikt och trohet": Militärstaten och 1634 års regeringsform." *Kaj Janzon*: "Överdåd på kredit – ett rationellt val? Några problem kring högadelns ekonomiska verksamhet i Sverige under 1600-talets första hälft." *Helena Bergman*: "Barnavårdsmän och genuspolitik i den tidiga välfärdsstaten." *Yvonne Maria Werner*: "Apropå att skriva förlorarnas historia: Politisk korrekthet och forskningsetik." *Rolf Torstendahl*: "Ny och gammal samtidshistoria." *Kristian Gerner*: "Kommunismens anatomi: En historiemoralisk översikt." Gemålen till Kristian Gerner av *Åsa Linderborg* och *Lars Herlitz*.

1999:3 Temanummer teknikhistoria. *Bosse Sundin*: Inledning. *Thomas Kaiserfeld*: "Salpeterframställning från indelningsverk till salpeterlada: Institutionell och teknisk förändring i 1700-talets Sverige." *Per Dahl*: "Kommentar till Thomas Kaiserfeld." *Arne Kaijser*: "Den hjälpsamma handen": Om den institutionella utformningen av svenska infrasystem." *Rolf Adamson*: "Kommentar till Arne Kaijser." *Anna Götlind*: "Teknikhistorikern och föremålen: En studie av produktionsmetoderna vid Mora Mekaniska Fabriks AB 1865–1877." *Jan Ottoson*: "Kommentar till Anna Götlind." *Maria Göransdotter*: "Möbleringsfrågan: Om synen på heminredning i 1930- och 1940-talens bostadsvaneundersökningar." *Mats Deland*: "Kommentar till Maria Göransdotter." *Boel Berner*: "Husmors filmer och den moderna husmodern: Teknik och expertis i hushållet under 1950- och 60-tal." *Madeleine Kleberg*: "Kommentar till Boel Berner." *Jonny Hjelm*: "Kreativitet på arbetsgolvet: Förslagsverksamheten vid Rönnskärsverken 1947–1989." *Bengt Berglund*: "Kommentar till Jonny Hjelm."

Jan Hult: "Det sårbara tekniksamhället." *Lena Andersson-Skog*: "Kommentar till Jan Hult." *Nina Wormbs*: "Nordsat som hot eller löfte: Om teknik och den nordiska tanken." *Göran Elgemyr*: "Kommentar till Nina Wormbs."

Lychnos: Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1999

Sven-Eric Liedman: "Stenarna i själen: Om form och materia hos Aristoteles." *Gunnar Eriksson*: "Begreppet barockvetenskap." *David Dunér*: "Swedenborgs spiral." *Kristiina Savin*: "Det övriga språket: Dialekter och dialektforskning i frihetstidens idévärld – en studie med utgångspunkt i Johan Ihres *Swenskt dialectlexicon*." *Anders Ekström*: "Siffror, ord eller bilder?: Synpunkter på produktionen av statistik i mitten av 1800-talet." *Olof Ljungström*: "Rasforskningens och rasismens historia är inte alltid densamma: Att skriva den fysiska antropologins historia."

Norsk Slekthistorisk Tidskrift

Bind XXXVI/Hefte 3 *Birger Kirkeby*: "Romerikinger på 1600-tallet – en eiendomsvist som personhistorisk källa." *Marko Lambert*: "Bergenrådmannen Nils Ragvaldsson och hans norsk-svensk-isländska släkt." *Lars Løberg*: "Nye biter i et gammelt puslespill – slekten Colbjørnsens forbindelser til Arneberg, Vølsnes og Gile." *Christoffer Owe*: "Anders Mowat og hans slekt." Bind XXXVI/Hefte 4 *Jo Rune Ugulen*: "Bidrag til slekts- og personhistoriske utgreiingar i Sogn: Kring Amlagodset i Sogndal." *Klaus Johan Grønseth Myrvoll*: "Eitkvart nytt um Aspa-ætti." *Carsten A. Berg*: "Omkring Ahasverus de Crequi." *Torbjørn Pihl*: "Slekten von der Burg i Danmark og Norge." Bokanmeldelser.

Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1999

Jan Agertz: "Om lokaliseringen av namnet i det småländska runbelägget a : tiura : biærh : e. *Stefan Brink*: "Styrd namngivning : Exemplet Canberra." *Fridolf Jönsson*: "Gåttfulla Påskallavik." *Marja Kalske*: "Vad hästen inte heter." *Lennart Moberg*: "Alsike – Als-êke eller Al-sêke?" *Evert Salberger*: "Namnet i *atruaken* på Sö 45."

Presshistorisk årsbok 1999

Gunilla Byrman notiserna i dagspressen. *Eva Mårtensson* om hur politik presenteras i teve. *Ann-Katrin Hatje* om Svenska Telegrambyrå och rapporteringen från Norrland i svenska medier. *Brigitte Mral* om Emilie Rathou och hennes tidning *Dalmasen/Svenska Medborgaren*. *Irene Andersson* om *Tidevarvet* – ”plattform för ett vapenlöst uppror”. *Gullan Sköld* om verkligheten i veckotidningen. *Per-Olof Andersson* om lokalpressens syn på facklig organisering. *Inger Lindstedt* om konsten att berätta en nyhet. *Agneta Lindblom Hulthén* om Journalistförbundets jubileumsbok. *Lars Rumar* om den danska presshistoriska årsboken *Grafiana*. Verksamhetsberättelse för Sveriges Pressarkiv under 1998, skriven av Lars Rumar.

Scandia: Tidskrift för historisk forskning

1998:2 *Marie Johansson*: ”Att stämma till ting – om rättegångssystemet i Östgötalagen.” *Jonas Nordin* ”I broderlig samdräkt? Förhållandet Sverige–Finland under 1700-talet och Anthony D. Smiths *ethnie-begrepp*.” *Henrik Zip Sane*: ”Kriminalitet og fremmedangst – politiets forhold til svenske indvandrere i København 1868–1898.” *Gert Nylander*: ”Carl Goerdelers fredstrevare via bröderna Wallenberg: Några nya dokument.” *Gunnar Richardson*. ”Får man handskas hur som helst med radions bandinspelningar? Ett debattinlägg.”

1999:1 *Bengt Ankarloo*: ”Patriarkatet.” *Fabian Persson*: ”Bättre livlös än ärelös: Symbolik och sociala funktioner i stormaktstidens dueller.” *Thomas Munch-Petersen*: ”A prelude to the British bombardment of Copenhagen: Viscount Howick and Denmark, 1806–07.” *Torbjörn Nilsson*: ”Ämbetsmannen som kapitalist – en okänd 1800-talshistoria.” *Aleksander Kan*: ”Lenin, Branting och Höglund: Vad visste man inom svensk arbetarvänster om bolsjevikerna före Lenins sista Stockholmsbesök?”

Släktforskarnas årsbok 1999

Ingalill Tengvall & Roland Karlsson om hur familjearkiv skall räddas åt eftervärlden. *Kerstin Jonmyren* om läkaren Johan Hjort på Gotland. *Håkan Skogsjö* om hur

namn skall stavas enligt andra upplagan av Sveriges släktforskarförbunds namnlista. *Carl Henrik Carlsson* om den judiska släkten Felländers ursprung. *Joan Klingloff Foss* om nio svenska stålverksarbetares öden i staden Kinkora (senare Roebing) i New Jersey, USA, dit de anlände 1906. *Tomas Sverker* om några borgmästarsläkter i Hudiksvall 1582–1680. *Ullagreta Carlsson* om sin jakt på Gubben Fast. *Hans Gillingstam* om marsken Sten Pederssons (stjärna) ursprung. *Lars Hallberg* om några tidiga Amerikabrev som skänkts till Riksarkivet. *Bo Lindwall* om människorna och livet under 300 år i byn Nordantjäl i Ramsle. *Sölve Bengtsson* om när pesten kom till Mariefred 1710–11. Recensioner och granskningar. Verksamhetsberättelse från Sveriges släktforskarförbund 1998.

Släkthistoriskt forum

1999:1 *Ludmila Werkström* om ett svenskt öde i Ryssland under slutet av 1800-talet (Niclas Olsson 1844–1929). *Sune Lindqvist* om borgmästaren Jöns Larsson i 1500-talets Jönköping. *Magnus Bäckmark* om den östgötska familjen Lundberghs släktvapen. *Bertons Hansson* om ”Bertons system” för den som vill hålla rätt på släkten utan att nyttja dator. *Lars-Olov Eriksson* om sätt att gå vidare i sin forskning när kyrkböckernas uppgifter tryter. *Marianne Olsson* om ordinarie båtsmän vid Östergötlands båtsmanskompani i Ringarums socken på rote 163 med namn Knipa och Gåse 1675–1877. *Ants Hein* om slottet Sangaste i Estland.

1999:2 *K.G. Junhall* om konsten att tillverka en släktbok. *Runa Enochsson* om studiet av en gravsten på Ödestugu kyrkogård. *Per Erichsson* om gästgivaren Jacob Kock i 1600-talets Jönköping. *Ake Mossberg* om auktioner i Pershytten under hundra år. *Elisabeth Thorsell* om riddarhusgenealogen Per Nordenvall.

1999:3 *Elisabeth Thorsell* om trätor, ogudaktighet och andra problem i Hedemora under 1720-talet. *Alf Önnersfors* om gravskriften i Ödestugu från 1720. *Barbro Nordlöf* om forskning under hundra år i landsarkiven. *Leif Mether* om att släktforska i Finland. *Siv Bergström* om att dra åt Hälsingland 1882. *Carl Henrik Carlsson* om Judiska släktforskningsföreningen i Sverige.

1999:4 *Magnus Bäckmark* om ofrälse heraldik. *Elisabeth Thorsell* om RA:s material för släktforskare i Marieberg. *Olof Cronberg* om att släktforska i Tyskland. *Gustaf von Gertten* om vårt historiska intresse för Nordtyskland.

Släkt och hävd

1998:3–4 *Dag M. Hermfelt*: "Slakten Elfmans ursprung." *Harry Lindholm*: "Slakten Lychovius från Lyckeby i Blekinge." *Christopher von Warnstedt*: "Befäl och stabsbetjänte vid Kungl. Livregementet till Häst åren 1680–1709." *Pontus Möller*: "Ytterligare Knorringsproblem." Kompletteringar och rättelser till genealogiska arbeten.

1999:1 *Jan Anrep-Bjurling*: "Ätten Anreps westfaliska bakgrund." *Henric C. Finne*: "En skandinavisk odysseé." *Nichlas Malm Dahl*: "Familjekretsen kring kyrkoherden Sven Wellin i Halltorp."

1999:2 *Bertil I. W. Kjellendorff*: "Hammarsmederna Scholl-Schult-Skult i tidiga led." *Göran Sparrlöf*: "Med bibel och svärd – kyrkoherde Broddo Svenonis i Rogberga." *Birgitta Sandblad*: "Släkterna Kniberg-Kohlbeck-Neijber."

Swedish American Genealogist

March 1999 *Peter Stebbins Craig*: "New Sweden settlers, 1638–1664. Part 7 (1656)." *Mike Worcester*: "Gust Akerlund, Cokato photographer." *James E. Erickson*: "The Beechwood tragedy." *Ted Rosvall*: "Where was she born?" *Edith E. Anderson*: "Swedish immigrants in a rural Wisconsin community." *James E. Erickson & Shirley Carter & Laura J. Erickson*: "Instructions for clergymen on filling in an household examination roll in 1805." *Michael R. Leonard*: "Ellis Island arrival records computerized and available by 2000."

June/September 1999 Essays presented to Dr. Nils William Olsson in honor of His 90th birthday. *Philip J. Anderson*: "When N.W.O. was W.N.O.: Nils William Olsson's early literary and journalistic career to 1935." *Eric R. Lund*: "Nils William Olsson's diplomatic ca-

reer." *Wilhelm Odelberg*: "Nils William Olsson and his circle in Sweden 1948–1957." *Folke Sandgren*: "Nils William Olsson and the Royal Library, Stockholm." *Roger F. Baumann*: "Nils William Olsson: "Father of Swedish Council of America." *Glen E. Brolander*: "Nils William Olsson: The genealogist of Swedish America." *H. Arnold Barton*: "An historian as genealogist." *Peter Stebbins Craig*: "Charter members of the old Swedes' churches on the Delaware, 1699–1700." *Kevin Proescholdt*: "The varied careers of Peter Cassel." *John E. Norton*: "Diplomat and dissident: The involvement of Chargé H.W. Ellsworth in the Janssonist emigration." *Hans Norman*: "From Ljusnarsberg via Ishpeming to Trade Lake." *Lars Ljungmark*: "An improvised meeting with a database." *Per Clemenson*: "Letters from emigrant in the Archive of Bröderna Larsson & Co." *Ulf Beijbom*: "The America letter." *Lennart Limberg*: "A returning shoemaker." *Claes-Göran Wetterholm*: "Swedes on the Titanic: Some glimpses." *Elisabeth Thorsell*: "The Swedish maid: Her own story." *Ronald J. Johnson*: "Alien registration in Minnesota, 1918: Swedes in Waseca county." *Ted Rosvall*: "The Atlantic bridge." *Ulf Jonas Björk*: "Nils F:son Brown and the decline of the Swedish-American press, 1910–1940." *Dag Blanck*: "Academic migration: Sweden and the United States." *James E. Erickson*: "Two surveys on SAG." *Elisabeth Thorsell*: "New CD – Svenska ortnamn (Swedish place names) – now available."

Vuosikirja: Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1999 (nr 44)

Veli-Matti Autio & Heljä Pulli om Republikens president Martti Ahtisaaris anor. *Heljä Pulli* om de tidigaste leden av slakten Karonen i Sakkola. *Tapio Vähäkangas* om Jeppe Kurkes anor och ättlingar. *Aarre Lintinen* om bondsläkter i Kajanaland 1554–1713. *Anita Tuurala* om Fredrik Adolf Pelander, en bakgrundsfigur i Fänrik Ståls sägner. *Klaus Castrén* om reservfänrikarna i Finlands militär 1885–1901. *Henrik Falck* om slakten Savander från Savolax. *Bo Lindberg* om Jonas Magni.

Personregister

- Adenby, Torsten, impressario, 144.
Agrell, Sven, fältpräst, 77f.
Ahlberg, Per August, evangelist, 119.
Ahlbom, Sophie, 166.
Ahlström, Torbjörn, historiker, 65–68.
Ahnlund, Nils, historiker, prof., 171.
Aldén, Gustaf A., läroboksförf., 16.
Alexander VII, påve, 111f, 114.
Almgren, Eskil, 180.
Almquist, Carl Jonas Love, förf., 158, 167.
Almquist, Helge, historiker, prof., riksarkivarie, 175.
(Almöätten,) Holmfrid Johansdotter, 52.
Alströmer, Jonas, student, 102.
Andersdotter-Åkershult, Maja Lisa, 15.
Andersen, H. C., dansk förf., 166, 181.
Andersson, Dan, förf., 181.
Andersson, Ivar, fil. dr, tidningsman, politiker, 173.
Andræ, Tor, religionshistoriker, prof., 171.
Apollinaire, Guillaume, fransk poet, 119.
Apolloff, Johan, svensk krigare, 71.
Arosenius, Ivar, målare, tecknare, 122.
Ask, Carl Jacob, läkare, prof., 33.
Aspegren, Sofi, hyresvärdinna, 30.
(Aspenäsätten,) Johan Filipsson, frälseman, 68.
Asplund, Gunnar, arkitekt, prof., 92.
Asplund, Johan, sociolog, prof., 57.
Atmer, Ann Katrin Pihl, fil. dr, 89–93.
Aulén, Gustaf, teolog, prof., 68.
Azzolino, Decio, italiensk kyrkoman, kardinal, 5ff,
13, 112, 114.
- Bach, Johann Sebastian, tysk tonsättare, musiker, 87.
Balzac, Honoré de, fransk förf., 158.
Barnekow, Stanislas, 170.
Barthes, Roland, fransk kritiker, prof., 180.
Baudelaire, Charles, fransk skald, kritiker, 70.
Beijer, Agne, teaterhistoriker, prof., museiman, 84.
Bendz, Hans, anatom, prof., 32f, 35.
Benedictsson, Victoria, förf., 79.
Bengt Nilsson. *Se Lejonansikte.*
Benzelius d.y., Erik, universitetsbibliotekarie, ärkebiskop, 158f.
Berghman, Arvid, f. Ericsson, hovkamrer, heraldiker, 42–50.
Berghman, August, advokat, 42, 49.
Bergman, Björn, kanslichef, 50.
Bergman, Ingmar, film- & teaterregissör, förf., 154.
Bergman, Oskar, målare, grafiker, 122, 129.
Bergquist, Lars, ambassadör, förf., 157–162.
Bernier, Mia, förf., sociolog, 57.
Bernini, Gianlorenzo, italiensk arkitekt, målare, skulptör, 7.
Bexell, Oloph, religionsforskare, docent, 130, 146.
Bildt, Carl, diplomat, skriftställare, 6, 13f.
Birger Karlsson. *Se Folkungäättens oäkta gren.*
Birnbaum, Karl E., historiker, prof., 68–71.
Bismarck, Otto von, tysk rikskansler, 81f.
Biörenklou, Brita, 59.
Björck, Ernst, präst, skald, 101.
Björck, Gustaf Daniel, biskop, 101f.
Bjurman, Eva Lis, etnolog, förf., 62–65.
Blake, William, brittisk skald, konstnär, 158.
Blix, Gunnar, fysiolog, prof., 18, 24ff.
Blix, Magnus, fysiolog, prof., 18f.
Blomkvist, Magnus, teater- & dansforskare, 84.
Blomstrand, Christian Wilhelm, kemist, prof., 24.
Boalt, Gunnar, sociolog, prof., 55, 57.
Boesch, Paul, schweizisk konstnär, 50.
Boëthius, Bertil, prof., riksarkivarie, 159.
Bohman, Pontus, radioman, 83.
Bolin, svensk juvelerarfamilj i S:t Petersburg, 72.
(Bonde,) Karl Knutsson, riksföreståndare, konung, 52, 64.
Bonnier, Albert, bokförläggare, 34f.

- Bonnier, Eva, konstnär, 34.
 Bonnier, Gerard, bokförläggare, 180.
 Booth, Wayne, amerikansk litteraturforskare, 153, 155.
 Borges, Jorge Luis, argentinsk förf., 158.
 Borgström, Thomas, förf., 133.
 Boström, Christopher Jacob, filosof, prof., 105f.
 Bourdelle, Antoine, fransk skulptör, 120.
 Bourdieu, Pierre, fransk sociolog, prof., 56, 103, 107.
 Brahm, Moritz von, österrikisk skådespelsförf., övers., 84.
 Brand, Gustaf, norsk läkare, 34.
 Breiholtz, Lennart, litteraturhistoriker, prof., 84.
 Bremer, Charlotte, f. Hollström, 170.
 Bremer, Fredrika, förf., 165–170, 180f.
 Brinkman, Carl Gustaf von, diplomat, förf., 165f.
 Britze, Johannes, dansk kopparstickare, 42, 46.
 Brulin, Herman, historiker, fil. dr, docent, arkivråd, 65.
 Brusewitz, Gunnar, konstnär, förf., 61f.
 Brydolf, Owe, läkare, 134–138, 141, 147, 149.
 Bryniolf Algotsson, biskop i Skara, 67.
 Buber, Martin, filosof, 57.
 Burman, Carina, litteraturforskare, fil. dr, förf., 163, 165, 173.
 Burman, Lars, litteraturforskare, fil. dr, 163.
 Böklin, Per Johan, präst, skolman, 165ff, 170.
 (Bölja från Östbo.) Håkan Bengtsson, frälseman, 51.
 Bök, Fredrik, litteraturhistoriker, prof., förf., 79–82, 173.
- Callmer, Hulda, matlagsvärdinna, 17f.
 Canaris, Wilhelm, tysk militär, amiral, chef för Abwehr, 178.
 Cantersten, Axel, 59.
 Carlsson, Gottfrid, historiker, prof., 68.
 Caspar, Julius, grosshandlare, 35.
 Chandler, Harry, amerikansk tidningsman, 121.
 Chaplin, Charlie, brittisk filmskapare & -skådespelare, 119.
- Chigi della Rovera, Sigismondo, kardinal, 112, 114, 116.
 Churchill, Winston, brittisk premiärminister, förf., 69.
 Clemens IX, påve, 111f, 114, 116.
 Clemens X, påve, 112, 114, 116.
 Collinder, Björn, språkforskare, prof., övers., 146.
 Conrad Joseph, brittisk förf., 70.
 Cornell, Jonas förf., regissör, 134.
 Cristina Jonsdotter, gift med Folke Petersson, 53.
 Curman, Carl, 120.
- Dahlberg, Alexander Magnus, furir, 77.
 Dahlström, Edmund, sociolog, prof., 55, 57.
 Descartes, René, fransk filosof, 158, 160.
 Dickson, Robert, ämbetsman, politiker, 101, 105, 108.
 Dickson, William, 102, 106.
 Dietrich, Marlene, tysk-amerikansk skådespelerska, 119.
 Downer, Cora, gift Edström, 120f, 126, 129.
 Downing, Andrew Jackson, amerikansk landskapsarkitekt, 168.
 Downing, Caroline, 168.
 Drechsel, E., tysk kemist, 25.
 Dusen, Henry van, teolog, 68.
 Dymling, Carl Anders, radioman, 83.
- Eckhart/Eckehart, Johannes ("Mäster Eckhart"), 70.
 Eddy, Mary Baker, amerikansk samfundsgrundare, 126.
 Edelfelt, Albert, finländsk målare, 38.
 Edelstam, Harald, ambassadör, 58.
 Edström, David, skulptör, 117–129.
 Edström, Jonas Peter, skolföreståndare, 119.
 Efendi, Said Mehmed, osmansk emissarie, 174.
 Ehnmark, Anders, förf., 163f.
 Ehrensvärd, A., kansliråd, 47.
 Eichmann, Adolf, tysk SS-officer, Obersturmbannführer, 178.
 Eidem, Erling, ärkebiskop, 88.

- Einhorn, Lena, förf., 177ff.
- Ek, Sverker, litteraturhistoriker, prof., 84.
- Ekelöf, Gunnar, förf., 62.
- Eklund, Per, domprost, 88.
- Ekman, Bertil, religionsfilosof, 70.
- Ekman, Henrik, vetenskapsjournalist, förf., 61.
- Eldh, Carl, skulptör, 120.
- Eliot, T. S., amerikansk-brittisk diktare, kritiker, 162.
- Engberg, Arthur, politiker, statsråd, 176.
- Englund, Peter, historiker, fil. dr, förf., 77ff.
- Engländer, Richard, musikforskare, dr phil., 84.
- Envallsson, Carl Magnus, ämbetsman, dramatiker, övers., 86.
- Ericson, Estrid, inredningsarkitekt, 92.
- Ericson, Lars, fil. dr, krigsarkivarie, 54f.
- Ericus Olai, historieskrivare, 66.
- Erik Menved, dansk konung, 67.
- Erik Valdemarsson, häradshövding i Dalarna, 65.
- Erik Valdemarsson, frälseman, son till kung Valdemar, 65.
- Eriksson, Christian, skulptör, 38.
- Erlander, Tage, politiker, statsminister, 133, 145ff.
- Esbjörn Blåpanna, 157.
- Espmark, Kjell, litteraturhistoriker, prof., förf., 69.
- Essen, Siri von, skådespelerska, 34.
- Essen-Möller, Elis, läkare, 14.
- d'Este, Renauld, kardinal, 112, 114.
- Ewerlöf, Alice, skrivbiträde, 44, 49.
- Ewerlöf, John, byråchef, 44f.
- Ewerlöf, Knut, politiker, 44.
- Fairbanks sr, Douglas, amerikansk skådespelare, 119.
- Fichte, Johann Gottlieb, tysk filosof, 81.
- Flamsteed, John, brittisk astronom, 159.
- Flaubert, Gustav, fransk förf., 70.
- Fleetwood, Harald, riksheraldiker, 46f, 49.
- Flodmark, Johan, litteraturforskare, 84.
- Folke Folkesson. Se *Rossviksätten*.
- Folke Petersson. Se *Rossviksätten*.
- (Folkungaättens oäkta gren.) Birger Karlsson, frälseman, 51.
- Fougstedt, Arvid, målare, tecknare, grafiker, 81.
- Fourier, Charles, fransk samhällsfilosof, 167.
- Frank, Joseph, arkitekt, 92.
- Friedländer, Ludwig W., grosshandlare, 37.
- Friefeldt, David, vapenmålare, 45.
- Fries, S. A., teolog, prof., 173.
- Friesen, Otto von, skribent, 133, 143ff.
- Fuller, Margret, amerikansk förf., 168.
- Fürst, Carl M., anatom, prof., 65.
- (Fånöätten.) Karl Tjelvasson, frälseman, 67.
- Gadde, A., handelsman, 88.
- Galilei, Galileo, italiensk naturforskare, 158.
- Geijer, Erik Gustaf, historiker, prof., skald, 64, 80, 163f, 167.
- Gillingstam, Hans, historiker, fil. dr, 50, 156f.
- Glaeser, Ernst, tysk förf., 56.
- Gluck, Christoph Willibald, tysk tonsättare, 87.
- Glück, Emil, regementsveterinär, 55.
- Goebbels, Joseph, tysk nazistisk politiker, propagandamin., 178.
- Goethe, Cornelia, 64.
- Goethe, Johann Wolfgang von, tysk diktare, ämbetsman, naturvetare, filosof, 81.
- Gordimer, Nadine, sydafrikansk förf., 183.
- Grétry, André E. M., belgisk-fransk tonsättare, 86f.
- Grieg, Edvard, norsk tonsättare, 83.
- Grimberg, Carl, historiker, förlagsman, 24.
- Grönberger, Anders, kyrkoherde, 60.
- Guglielmada, G. B., romersk gravör, 5.
- Guse Nilsson, frälseman, 51.
- Gustaf II Adolf, svensk konung, 6, 11, 13f.
- Gustaf III, svensk konung, 84ff.
- Gustaf IV Adolf, svensk konung, 84.
- Gustaf V, svensk konung, 28, 39, 151, 172.
- Gustafsson, Sven, bonde, kyrkvård i Alseda, 15f.
- Gustav Folkesson. Se *Rossviksätten*.
- Gustav Nilsson. Se *Rossviksätten*.
- Guttorm, jarl, 67.
- Gyllensparre, Henrik Jönsson, frälseman, 51.
- Gyllensten, Lars, prof., förf., 158.

- Hadenius, Stig, historiker, prof., 144, 151.
- Haeffner, Johann Christian Friedrich, tonsättare, kyrkomusiker, 85, 87.
- Hagberg, Knut, litteraturhistoriker, essäist, 24.
- Hagborg, August, målare, 38.
- Haijby, Kurt, 144.
- Haile Sellassie I, etiopisk kejsare, 174, 176.
- Halley, Edmund, brittisk astronom, 159.
- Hallman, Carl Israel, skald, 85.
- Hambro, Carl, norsk politiker, tidningsman, förf., 83.
- Hammarskjöld, Dag, nationalekonom, docent, ämbetsman, FN:s generalsekr., 68–71, 146, 183.
- Hammarskjöld, Hjalmar, landshövding, statsminister, 26, 70.
- Hammarsten, Olof, kemist, prof., 21, 26.
- Hanner, Knut, läkare, 176.
- Hansell, Gösta, kammarskrivare, 50.
- Hansson, Klas A., skribent, 133, 147.
- Hapgood, Hutchins, amerikansk förf., 122f, 127ff.
- Harte, Bret, amerikansk förf., 31.
- Harvey, William, brittisk naturforskare, läkare, 158.
- Hasselberg, Per, skulptör, 34.
- Hayem, George, fransk läkare, prof., 35.
- Heckscher, Eli F., historiker, prof., 55.
- Hedin, Gunhild, f. Sanne, 20f, 23.
- Hedin, Sven, forskningsresande, förf., 172f., 174.
- Hedin, Sven Gustaf, kemist, läkare, prof., 15–28.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, tysk filosof, prof., 57.
- Heidegger, Martin, tysk filosof, prof., 184.
- Heidenstam, Verner von, förf., 79f.
- Heinsius, Nicolaus, 111.
- Helena Guttormsdotter, änka efter danske stormannen Esbern Snare, 67.
- Helvig, svensk drottning gift med Magnus Ladulås, 65.
- Hemingway, Ernest, amerikansk förf., 69.
- Henningsson, Bengt, historiker, fil. dr, 163.
- Henrik Jönsson. Se *Gyllensparre*.
- Herder, Johann Gottfried von, tysk filosof, 81.
- Heuman, Maths, riksåklagare, 133, 146ff, 151.
- Hexter, J. H., amerikansk historiker, 102f, 107.
- Heydrich, Reinhard, tysk nazistisk politiker, 178.
- Heyman, Viveca, förf., övers., 57.
- Heymowski, Adam, slottsbibliotekarie, 50.
- Hildebrand, Bengt, genealog, fil. dr, docent, 46, 157.
- Hillbom, Gunnar, litteraturforskare, 84.
- Himmelstrand, Ulf, sociolog, prof., 57.
- Himmler, Heinrich, tysk nazistisk politiker, SS-chef, 178f.
- Hirn, Yrjö, finlandssvensk estetiker, prof., 118, 129.
- Hitler, Adolf, tysk rikskansler, 83, 178f.
- Hjärne, Erland, historiker, prof., 173.
- Hjärne, Harald, historiker, prof., 80, 171.
- Hollström, H. H., Kongl. Secr., 170.
- Holm, Birgitta, litteraturforskare, docent, 153ff, 179–184.
- Holmfrid, gift med Jöns Brudsson, 53.
- Holmfrid Johansdotter. Se *Almöätten*.
- Howitt, Mary, amerikansk övers., 167, 169f.
- Hubendick, Bengt, biolog, prof., 61.
- Huet, Pierre Daniel, fransk biskop, 111, 116.
- Hummel, Beata, 64f.
- Håkan Bengtsson. Se *Bölja från Östbo*.
- Håkanson, Claes, läkare, 29–41.
- Håkanson, Håkan, folkskollärare, 29f.
- Håkanson, Ulla, 37ff.
- Hägerström, Axel, filosof, prof., 70.
- Hägg, Kerstin, fil. dr, 180.
- Ingeborg, dotter till Magnus Ladulås, 67.
- Ingeborg Jonsdotter. Se *Rossviksätten*.
- Ingemar Johansson (Hiort af Ornäs), bergsdomare, 157.
- Ingrid Gustavsdotter. Se *Rossviksätten*.
- Innocentius XI, påve, 112, 114, 116.
- Isaksson, Karl, målare, 120.
- Israel, Joachim, sociolog, prof., 55–58.
- Israel, Mirjam, barnpsykolog, journalist, 57.
- Ivarsdotter, Anna, musikforskare, prof., 84–88.

- Jangfeldt, Bengt, slavist, fil. dr, övers., förf., 71–73.
 Jansson, Tove, finlandssvensk förf., tecknare, 91.
 Janzon, Johan Christian ("Spada"), journalist, 38f.
 Jarrick, Arne, historiker, prof., 73–77.
 Jarring, Gunnar, språkman, diplomat, 174.
 Jeppe Drake, Västeråsborgare, väpnare, 157.
 Johan Filipsson. Se *Aspenäsätten*.
 Jo(ha)n Folkesson. Se *Rossviksätten*.
 Johansson, Alf W., historiker, prof., 82.
 Johansson, Gotthard, publicist, konstkritiker, 92.
 Johansson, Klara, litteraturkritiker, essäist, 165.
 Johnson, Axel Ax:son ("Generalkonsuln"), industriman, skeppsredare, 173.
 Johnson, Eyvind, förf., 83.
 Johnsson, J. W., pastor, 131, 133–137, 139–150.
 Jon-And, John, målare, grafiker, 132.
 Jonsson, Bengt R., prof. 67.
 Jonsson, Lars, tecknare, målare, förf., 61.
 Josephson, Gunnar, bokhandlare, 55.
 Joubert, Pierre, fransk heraldiker, förf., 47.
 Jöns Brudsson. Se *Lejonansikte*.
- Kaltenbrunner, Ernst, tysk-österrikisk nazistisk politiker, 178.
 Kant, Immanuel, tysk filosof, prof., 81.
 Karl X Gustaf, svensk konung, 111f, 114f.
 Karl XII, svensk konung, 80, 159, 161, 171, 173f.
 Karl Knutsson. Se *Bonde*.
 Karl Tjelvasson. Se *Fånöätten*.
 Karlsson, K. H., genealog, 68.
 Katarina II, rysk kejsarinna, 86, 88.
 Kejne, Karl-Erik, pastor, 130–152.
 Kellgren, Johan Henric, skald, tidningsman, libretist, 85, 87f.
 Kerenskij, Aleksandr, rysk politiker, regeringschef, 174.
 Kersten, Felix, estländsk-tysk läkare, massör, 178.
 Key, Ellen, förf., pedagog, 119f, 124.
 Key-Åberg, Algot, läkare, prof., 33, 35.
 Kingsley, Charles, am. förf. 168.
 Kjellberg, Gerda, läkare, 146.
 Kjellén, Rudolf, statsvetare, prof., 172, 177.
 Kleberg, Johan, kapten, heraldiker, personhistoriker, 46f.
 Kleist, Heinrich von, tysk förf., 81.
 Kleman, Ellen, publicist, redaktör, 165.
 Klingspor, Carl Arvid, riksheraldiker, 46.
 Knut, hertig av Reval, 67.
 Knut Långe, svensk konung, 67.
 Kolmodin, Axel, teolog, prof., 171, 173.
 Kolmodin, Carl Gustaf, förf., 170–177.
 Kolmodin, Eva, f. Forsslöf, 174ff.
 Kolmodin, Israel, teolog, prof., superintendent, 171.
 Kolmodin, Johannes, språkforskare, docent, historiker, diplomat, 170–177.
 Kossel, Albrecht, tysk fysiolog, 25.
 Kraus, Joseph Martin, tysk-svensk tonsättare, 85, 87f.
 Kreuger, Ivar, industriman, 176.
 Kreymborg, Alfred, amerikansk tidskriftsred., 123.
 Kristensson, Anders, läkare, prof., 134ff, 140–151.
 Kristeva, Julia, fransk lingvist, psykoanalytiker, förf., 184.
 Kristina, svensk drottning, 5–14, 109–116.
 Krogh, Christian, norsk målare, 38.
 Kyhlberg, Ola, historiker, 65–68.
 Kälde, Bengt Olof, konstnär, heraldiker, 50.
- Laboulaye, Edouard, förf., 106.
 Lagerkvist, Pär, förf., 83.
 Lagerlöf, Selma, förf., 124, 153, 180.
 Landell, Nils-Erik, läkare, förf., 61.
 Landgren, Otto, 101f, 105ff, 108.
 Larsdotter, Sara Helena, 180.
 Larsson, Carl, tecknare, målare, 39, 118f.
 Larsson, Gösta, polisman, 149.
 Larsson, Lars-Olof, historiker, prof., 53, 57, 68.
 Larsson, Sven-Erik, fil. dr, tidningsman, chefred., 147.
 Laxness, Halldór, isländsk förf., 69.
 Leeuwenhoek, Anthonie, nederl. naturforskare, 158.
 Leibniz, Gottfried Wilhelm von, tysk filosof & mate-

- matiker, 159.
- (Lejonansikte,) Bengt Nilsson, riddare, 51.
- (Lejonansikte,) Jöns Brudsson, frälseman, 53.
- Leman, Philip, jurist, 101.
- Lenin, rysk politiker, 72, 174.
- Lennerhed, Lena, idéhistoriker, fil. dr, 147.
- Lewenhaupt, Adam Ludvig, general, 78.
- Levertin, Anna, 119f, 122.
- Levertin, Oscar, skald, kritiker, 79, 84, 119.
- Levy, Harriet, 125f, 129.
- Lidman, Andreas, hemmansägare, 180f.
- Lidman, Erik, f. Nilsson, handelsman, 180f, 184.
- Lidman, Jenny, f. Lundman, 181.
- Lidman, Sara, förf., 153ff, 179–184.
- Lidman, Sven H., försäkringsdir., 50.
- Lidner, Bengt, skald, 87.
- Lidvall, svensk arkitektfamilj i S:t Petersburg, 72f.
- Lilja, Nils, 106.
- Liljedahl, Henrietta, 62.
- Liljegren, Johan Gustaf, riksarkivarie, 156.
- Liljewalch, Ulrika Elisabet. *Se Lovén, Ulrika Elisabet.*
- Lilljebjörn, Anna Lisa, 64.
- Lincoln, Abraham, amerikansk president, 121.
- Lind, Jenny, sångerska, 168.
- Lindal, Kurt, förf., 82f.
- Lindegren, Erik, skald, övers., kritiker, 69.
- Lindenau-Nylander, Greta, tandläkare, 43.
- Lindenau, Judith (Julia), 49.
- Lindgren, Uno, revisor, 45f, 49.
- Lindhult, Niklas, jurist, 45.
- Lindqvist, Herman, förf., 152.
- Ling, Per Henric, gymnast, 29.
- Linné, Carl von, naturforskare, prof., 29.
- Ljungberg, Nils Vilhelm, lektor, 106.
- Lo-Johansson, Ivar, förf., 144, 183.
- Lough, John, brittisk teaterhistoriker, språkman; prof., 84.
- Lovén, Astrid, förf., 88f.
- Lovén, Cathrine-Marie, 88f.
- Lovén, Nils Henric, läkare, prof., 88f.
- Lovén, Ulrika Elisabet, 88.
- Lovisa Ulrika, svensk drottning, 84.
- Ludvig XIV, fransk konung, 112.
- Lully, Jean Baptiste, fransk-italiensk tonsättare, 87.
- Lundahl, Anders, 165.
- Lundholm, Lars Bill, förf., 133f.
- Lundström, Gunilla, fotograf, 154.
- Lönnroth, Erik, historiker, prof., 84.
- Lönnroth, Lars, litteraturhistoriker, prof., 163.
- Magnus Birgersson, svensk prins, 65.
- Magnus Ladulås, svensk konung, 65–68.
- Malebranche, Nicolas, fransk filosof & teolog, 159.
- Malmberg, Gösta, predikant, 130, 145f, 149.
- Malraux, André, fransk förf., kulturminister, 69.
- Mann, Thomas, tysk förf., 81.
- Martin, Elias, konstnär, prof., 75.
- Matinson, Harry, förf., 62.
- Masur, Norbert, tysk-svensk affärsman, 178.
- Matisse, Henri, fransk målare, tecknare, skulptör, 124f.
- Messenius, Johannes, historiker, 66f.
- Meurling, Per, fil. dr, publicist, 163.
- Michaelson, Per David Natanael ("Apelsinmannen"), 130, 132, 134–151.
- Michelessis, Domenico, abbe, ital. kulturskribent, 84.
- Miljukov, Pavel, rysk historiker, politiker, 174.
- Milles, Carl, skulptör, 119f, 121.
- Milles, Stig, 91.
- Mishima, Yukio, japansk förf., 154.
- Moberg, Vilhelm, förf., 82f, 131–136, 140–151.
- Moll, Rutger, 70.
- Monaldesco, Gian Rinaldo, italiensk hovman, 111.
- Moncornet, P., gravör, 113.
- Montecucculi, Raimondo, kejserlig fältherre, 111, 114.
- Moravia, Alberto, italiensk förf., 69.
- Münter, Friedrike, dansk prästdotter, 64.
- Myrdal, Gunnar, nationalekonom, prof., 57.
- Mörner, Carl Tore, kemist, 21.

- (Natt och Dag,) Nils Sigvidsson, riddare, lagman, riksråd, 67.
- (Natt och Dag,) Svantepolk Knutsson, riksföreståndare, 68.
- Naumann, Johann Gottlieb, tysk tonsättare, 85.
- Newton, Isaac, brittisk naturforskare & matematiker, 158f.
- Nietzsche, Friedrich, tysk filosof, 120.
- Nightingale, Florence, brittisk hälso- & sjukvårdsreformator, 124.
- Nils Gustavsson. Se *Rossviksätten*.
- Nils Sigridsson. Se *Natt och Dag*.
- Nilsson, Torbjörn, historiker, fil. dr, 144, 151.
- Nobel, svensk industrifamilj i Ryssland, 72.
- Norberg, Elsa, litteraturhistoriker, docent, 163.
- Norberg, Johan, idéhistoriker, förf., 131f, 144, 147.
- Nordgren, Gösta ("Snoddas"), bandyspelare, sångare, 144.
- Nordin-Pettersson, Brita Stina, bibliotekarie, agronom, 42.
- Nordström Johan, lärdomshistoriker, prof., 13.
- Norsbergh, Magnus, skrivare, 77.
- Nyberg, H. S., orientalist, prof., 171.
- Nybom, Thorsten, historiker, prof., 163.
- Nygren, Ernst, historiker, arkivråd, 156.
- Nyström, Anton, läkare, folkbildare, 101, 105f, 108.
- Odén, Birgitta, historiker, prof., 144.
- Odenius, Victor, anatom, prof., 32.
- Ofstad, Harald, norsk filosof, prof., 57.
- Olof Tyrgilsson, Dalafogde, 157.
- Olsson, Kenth, förf., 132, 144, 147.
- Olsson, Martin, arkitekt, konstforskare, prof., riksanthvarie, 65.
- Ong, Walter, amerikansk kulturforskare, 184.
- Oppenheimer, Franz, tysk nationalekonom, 122.
- Oscar I, svensk konung, 169.
- Oswald, Gösta, förf., 180.
- Otto, Anna, gift Håkansson, 37ff.
- Otto, Anna Henriette, 39.
- Oxenstierna, Axel, rikskansler, 7.
- Palme, Carl, grafiker, målare, 125, 129.
- Palme, Olof (f. 1884), historiker, politisk aktivist, 173.
- Pehrson, Karl Axel, konstnär, 62.
- Perse, Saint-John, fransk diplomat, skald, 69.
- Peter I, rysk tsar, 71f.
- Petrarca, Francesco, ital. diktare & humanist, 14.
- Petre, Robert, fänrik, 77.
- Petrén, Karl, läkare, prof., 38.
- Picasso, Pablo, spansk-fransk konstnär, 120, 124f.
- Pihl Atmer, Ann Katrin. Se *Atmer, Ann Katrin Pihl*.
- Pihlström, Anders, officer, 77.
- Platon, grekisk filosof, 165.
- Polhammar/Polhem, Christoffer, uppfinnare, industriman, 159, 161.
- Porat, Wilhelm, officer, 30.
- Pound, Ezra, amerikansk skald, kritiker, 69.
- Prokop. Ulrike, tysk kultursociolog, 62, 64.
- Puke, Erik, riksråd, 51ff.
- Påhlsson, Leif, fil. kand., skriftställare, 46, 50.
- Quensel, Nils, statsråd, 130f, 146, 149.
- Quensel, Oscar, teolog, 102.
- Rasmus Ludvigsson, kansliskrivare, genealog, 66f.
- Ras Tafari. Se *Haile Sellassie I*.
- Rathenau, Walter, tysk industriman, politiker, 81.
- Reiffenstuel, Wolfgang, 49.
- Remarque, Erich Maria, tysk förf., 56.
- Renan, Ernest, fransk orientalist, religionshistoriker, förf., 80. 106.
- Rentelen, Herdeke von, estländare, 47.
- Resar, Bengt, polisman, 149.
- Ribbing, Seved, läkare, prof., universitetsrektor, 33.
- Rikissa, svensk prinsessa, dotter till Magnus Ladulås, 65f.
- Rodén, Marie-Louise, historiker, 54.
- Rosen, Björn von, konstnär, förf., 61.
- Rosen, Georg von, konstnär, 120.
- Rosen, Lotten von, 170.
- Rosendahl, Sven, förf., 61.

- Rospigliosi, Giacomo, kardinal, 112, 114.
 Rosqvist, Ida, sömmerska, 42.
 (Rossviksätten,) Folke Folkesson, frälseman, 51ff.
 (Rossviksätten,) Folke Petersson, frälseman, 52.
 (Rossviksätten,) Gustav Folkesson, frälseman, 52.
 (Rossviksätten,) Gustav Nilsson, frälseman, 52.
 (Rossviksätten,) Ingeborg Jonsdotter, 52.
 (Rossviksätten,) Ingrid Gustavsdotter, 52.
 (Rossviksätten,) Jo(ha)n Folkesson, frälseman, 52.
 (Rossviksätten,) Jon Folkesson, domprost, 52.
 (Rossviksätten,) Nils Gustafsson, riksråd, lagman, 52.
 (Rossviksätten,) Peter Folkesson, frälseman, 52.
 Rousseau, Jean-Jacques, schweizisk-fransk filosof, förf., 63.
 Rudbeck Fredric, kammarherre, 46, 50.
 Rudenschiöld, Torsten, reformpedagog, 167.
 Rydberg, Viktor, förf., prof., 29, 106.
 Rydén, Sven, tecknare, 182.
 Rylander, Kjerstin, gift Håkanson, 29.
- Sager-Nelson, Olof, konstnär, 34, 36f.
 Said, Edward, palestinsk-amerikansk litteraturforskare, 184.
 Sainte-Beuve, Charles-Augustin, fransk kritiker, förf., 80.
 Saint-Simon, Henri de, fransk samhällsfilosof, 167.
 Scheffer, Gunnar, arkivarie, fil. lic., 46.
 Scheiwe, Johannes, tysk-amerikansk konstnär, 120.
 Schiller, Friedrich von, tysk diktare, historiker, 81.
 Schütz, Heinrich, tysk tonsättare, organist, 87.
 Schön, Ebbe, litteraturhistoriker, docent, 145.
 Segerstedt, Torgny, religionsforskare, prof., publicist, 82f.
 Segerstedt, Torgny T., sociolog, prof., universitetsrektor, 55, 57, 165.
 Selander, Sten, förf., kritiker, 69.
 Setterlind, Bo, skald, 62.
 Shachar, Natan, journalist, förf., 79f.
 Silverstolpe, Fredrik, skribent, 147.
 Sima, Jonas, journalist, filmare, 144.
- Simmel, Georg, tysk sociolog, filosof, prof., 58.
 Sjolochov, Michail, rysk förf., 69.
 Sjögren, Emil, tonsättare, 118, 129.
 Sjöström, Henning, advokat, 144.
 Skuncke, Marie-Christine, litteraturhistoriker, docent, förf., 84–88.
 Sloane, John, brittisk läkare, botaniker, 159.
 Snow, C. P., brittisk fysiker, ämbetsman, förf., 68.
 Sofia, svensk drottning gift med Valdemar, 66f.
 Soldani-Benzi, M., romersk skulptör, 5, 8, 14.
 Sontag, Susan, amerikansk kritiker, förf., 186.
 Spolén, Ernst, arkitekt, 92f.
 Staaff, Karl, politiker, statsminister, 172.
 Stagnelius, Erik Johan, skald, 79.
 Stalin, sovjetisk diktator, 80, 176.
 Stein, Gertrude, amerikansk förf., 119f, 123ff, 126f, 128f.
 Stein, Leo, amerikan, 123ff, 128.
 Stein, Sally, amerikansk konstnär, 124ff, 128f.
 Stenberg, Birgitta, förf., 130, 133f, 139f, 142f, 145, 147, 149, 151.
 Stenberg, Göran, nordist, fil. dr, 58–61.
 Stenborg, Carl, sångare, tonsättare, teaterdir., 85f.
 Sternberg, Josef von, ty. filmregissör, 119, 121.
 Sterne, Maurice, amerikansk konstnär, 122, 127f.
 Stille, Arthur, historiker, prof., 173.
 Stolpe, Sven, historiker, fil. dr, förf., 13f, 68, 111, 116.
 Storch, Anja, 179.
 Storch, Gilel, affärsman, 177ff.
 Strauss, David Friedrich, tysk filosof, teolog, 106.
 Stribolt, Barbro, teaterhistoriker, 84.
 Strindberg, August, förf., 34f, 39, 158.
 Sundbärg, Gustaf (felaktigt kallad Gunnar), statistiker, prof., 90.
 Sundén, Hjalmar, religionspsykolog, prof., 68.
 Sundman, Per Olof, förf., 62.
 Swanson, Gloria, amerikansk skådespelerska, 119, 121.
 Svantepolk Nilsson. Se *Natt och Dag*.
 Swedberg, Emanuel. Se *Swedenborg, Emanuel*.

- Swedberg, Jesper, biskop, 158.
- Swedenborg, Emanuel, naturvetenskapsman, teosof, 157–162, 166ff, 170.
- Söderberg, Johan, historiker, prof., 73–77.
- Söderblom, Nathan, ärkebiskop, 26, 70, 119, 173f, 176.
- Söderlund, Ernst, historiker, prof., 66.
- Söderström, Göran, konsthistoriker, fil. dr, 147.
- Taine, Hippolyte, fransk kritiker, historiker, 80.
- Tegen, Einar, filosof, prof., 57.
- Tegnér, Esaias, skald, prof., biskop, 29, 79f, 83, 174.
- Tegnér d.y., Esaias, orientalist, prof., 172.
- Tengberg, Eric, historiker, 78.
- Theorell, Hugo, läkare, prof., 22.
- Thiel, Ernest, bankman, mecenat, konstsamlare, 120, 128.
- Thomas a Kempis, tysk-nederländsk augustin-korherre, 70.
- Thomasius, Christian, tysk filosof, prof., 159.
- Thorild, Thomas, filosof, förf., 166.
- Thunström, Olof, arkitekt, 92.
- Tieber, Ben, österrikisk teaterdir., 125.
- Tingsten, Herbert, statsvetare, prof., chefred., förf., 82, 143, 151.
- Tisell, Carl Gösta, stadsfiskal, 136, 149f.
- Toklas, Alice B., amerikansk förf., 124f, 126f, 128.
- Topelius, Zachris, finlandssvensk förf., 169.
- Torbacke, Jarl, historiker, prof., 132, 144, 147.
- Torstensson, Lennart, fältmarskalk, riksråd, 59.
- Trotskij, Lev, rysk politiker, förf., 176.
- Tullberg, Sigurd, antikvariatsbokhandlare, förf., 130, 135f, 139, 141ff, 143, 145f, 149f.
- Tune Anundsson. Se *Vingaätten*.
- Tyrgils Knutsson, marsk, 67.
- Uttini, Francesco Antonio, italiensk tonsättare, 84.
- Wagner, Anthony, brittisk härold, 46.
- Valdemar Eriksson, riddare, 65.
- Waldenström Jan, läkare, prof., 70.
- Valentin, Hugo, historiker, prof., 57.
- Valentin, Mirjam. Se *Israel, Mirjam*.
- Wedberg, Anders, filosof, prof., 57.
- Welander, Lars-Olof, arkivråd, 130.
- Westerlund, Doris, lärarinna, 181, 184.
- Westin, Gunnar, historiker, prof., 78.
- Whiston, William, brittisk astronom, teolog, 159.
- Wickbom, Abraham, kyrkoherde, 29.
- Wickman, Ivar, medicinare, 35f.
- Wieselgren, Per Sigfrid, ämbetsman, politiker, nykterhetskämpe, förf., 101f, 105ff.
- Wigfors, Ernst, nordist, docent, riksdagsman, statsråd, 68.
- Wikner, Pontus, filosof, prof., förf., 101f, 106f.
- Viksten, Albert, förf., 62.
- Villius, Hans, historiker, prof., 78, 143, 147.
- Villstrand, Nils Erik, finlandssvensk historiker, 54.
- Vinde, Victor, tidningsman, förf., 83.
- (Vingätten,) Tune Anundsson, 68.
- Winroth, Anders, historiker, prof., 157.
- Wohlin, Rolf, förf., 61.
- Woodworth, John, brittisk geolog, 159.
- Wretman, Johan, förf., 50.
- Zetterquist, Alvar, kriminalpolischef, 133f, 149f.
- Zettersteen, K. V., orientalist, prof., 171.
- Zettervall, Helgo, arkitekt, överintendent, 32, 35.
- Zinn, Sophie, dansk grosshandlardotter, 64.
- Zorn, Anders, konstnär, 38.
- Zucchi, Nicholas, italiensk präst, 111.
- Åberg, Alf, historiker, prof., 78f.
- Åhsberg, Bengt, fil. dr, 130, 151.
- Åkermark, John, teolog, 102.
- Åselius, Gunnar, historiker, fil.dr, 144, 151.
- Ørsted, Hans Christian, dansk fysiker, 168.
- Österberg, Eva, historiker, prof., 108.
- Östensson, Stig, historiker, 51, 52.

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR)
och Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Grafisk form och original: Maria Balke
Tryck: Almqvist & Wiksell

